

PRIVREDNICI S PREMIJEROM I MINISTRIMA

STABILIZOVATI AMBIJENT I POKRENUTI ZAMAJAC INVESTICIJA

Šta bi htjela da budeš kad porasteš?

Đurđa(8)

Djeca usvajaju vrijednosti koje vide. Budimo im primjer.

Podržavajmo žene u biznisu.

www.snagajeousvimanama.me

SNAGA
je u svima nama

Izdavač:

PRIVREDNA
KOMORA
CRNE GORE

Privredna komora Crne Gore
Novaka Miloševa 29/II
Podgorica 81000
Crna Gora
Tel: +382 20 230 545
e-mail: pkcg@pkcg.org
http://www.komora.me

Redakcijski odbor:**Predsjednik:**

Mitar Bajčeta

Članovi:

Pavle D. Radovanović
Dragoljub Bulatović
Novica Bulatović
Tanja Radusinović
Slavica Pavlović
prof. dr Mladen Perazić
Milijan Šestović
Maja Rašković

Urednik:

Igor Perović

Novinarka:

Nevena Jurković

Prevod:

Dragana Domazetović
Maja Šćepanović Drobnjak

Grafička obrada i priprema:

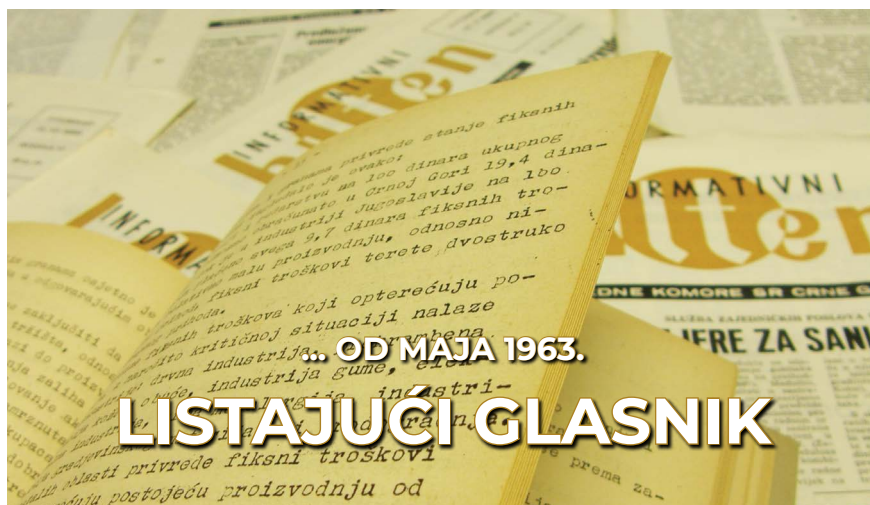
Privredna komora Crne Gore

Adresa redakcije:

Privredna komora Crne Gore/Glasnik
Novaka Miloševa 29/II
Podgorica 81000
Crna Gora
Tel: +382 20 230 971
e-mail: glasnik@pkcg.org

List izlazi od 1963. godine i upisan je u
registar javnih glasila Crne Gore.
ISSN 0350-5340

PDF verziju možete preuzeti na:
<https://komora.me/glasnik>

... OD MAJA 1963.

LISTAJUĆI GLASNIK

1980.

PROIZVODNJA HRANE PRIORITETAN PRAVAC RAZVOJA

Planom razvoja Socijalističke Republike Crne Gore za period od 1981. do 1985. godine proizvodnja hrane tretira se kao prioritetan pravac razvoja, pisao je Glasnik u 1980. godini.

„Polazeći od ove činjenice, i ograničenih mogućnosti Republike u angažovanju sredstava za razvoj novih kapaciteta, u ostvarenim kontaktima sa predstavnicima Međunarodne banke iz Vašingtona razgovaralo se o mogućnosti učešća ove institucije u finansiranju jednog kompleksnog projekta koji bi se realizovao u periodu 1981. do 1985. Projekat bi obuhvatio programe za razvoj bazične poljoprivredne proizvodnje i prehrambene industrije. Riječ je o prvom pokušaju da se utvrdi jedinstven koncept razvoja u oblasti proizvodnje hrane te je potrebno uložiti poseban napor da se utvrde osnove agrokompleksa Crne Gore“, naveo je naš list.

Inače, 1980. godine je u Crnoj Gori pod pšenicom bilo 3.500 hektara, ostalim žitom 500, povrtnim biljem 400, a krmnim 500.

1985.

PROSJEČNA PLATA U 1985. GODINI

Prosječna decembarska plata, u 1985. godini, bila je u Jugoslaviji 57.628 dinara (kurs – za njemačku marku trebalo je izdvojiti 128 dinara), pri čemu je ona, međutim, u Sloveniji dostizala 82.650 dinara (645 maraka), a u Makedoniji gotovo upola manje – 42.039 dinara (328 maraka), prenio je Glasnik.

„Najbolje se zarađivalo u višem obrazovanju SR Slovenije – prosječno 172.722 dinara (1.350 maraka), a poređenja radi, prosječan lični dohodak u istoj branši u Bosni i Hercegovini iznosio je 64.744 dinara. Bez sumnje, nije bio loše plaćen ni slovenački društveni pravobranilac (160.056 dinara), ni oni koji su radili u tamošnjem pravosuđu (135.773 dinara), u pretovarnim uslugama (130.703) ili u cjelovodnom transportu (125.789).

Po visini decembarske plate mogu se izdvojiti crnogorski brodograditelji (118.780 dinara = 927 maraka), kao i zaposleni u visokom obrazovanju Srbije (137.998). Istovremeno, lični dohoci makedonskih proizvođača rezane građe i ploča u prosjeku su iznosile svega 22.284 dinara, a u visokogradnji Crne Gore 28.030 dinara (218 maraka)“.

30

Anita Krulanović, direktorica Akreditacionog tijela Crne Gore

Akreditaciono tijelo Crne Gore je potpisivanjem EA MLA sporazuma, u domenu svojih nadležnosti, dalo puni doprinos procesu evropskih integracija naše države, a posebno vezano za pregovaračko Poglavlje 1, Sloboda kretanja robe.

40

Ana Kentera, izvršna direktorica MFI Alter Modus

Mi smo sinonim za kompaniju koja postavlja i unapređuje standarde mikrokreditiranja na crnogorskom tržištu. Zadovoljstvo klijenata nije samo jedan od ciljeva već je nešto u šta ulažemo najveću posvećenost.

54

Mirela Pavićević, direktorica kompanije Underpin doo

Naša široka usluga je rezultat želje da na jednom mjestu omogućimo klijentu sve što je neophodno za stvaranje funkcionalnog poslovnog prostora po njegovim potrebama.

glasnik

Privredne komore Crne Gore

- 6 Privrednici s premijerom i ministrima Stabilizovati ambijent i pokrenuti zamajac investicija
The Prime Minister and the ministers at the traditional meeting with the business community representatives
- 18 Environment to be stabilized in order to encourage investments

- Anita Krulanović, direktorica Akreditacionog tijela Crne Gore
- 30 Postali smo dio jedinstvenog evropskog sistema akreditacije
Anita Krulanović, director of the Accreditation Body of Montenegro
- 33 We have become part of the unique European accreditation system
Skupština Privredne komore Crne Gore
- 36 Digitalizacija i unapređenje poslovnog ambijenta u fokusu tokom 2024. godine
Digitalna transformacija
- 38 Potpisan ugovor o pružanju usluga za realizaciju projekta eKomora
Ana Kentera, izvršna direktorica MFI Alter Modus
- 40 Snažno podržavamo domaće proizvođače i njihove djelatnosti
Ana Kentera, CEO of MFI Alter Modus
- 44 Strong support to domestic producers and their activities
Dogodilo se...
- 48 U decembru
Centar znanja i ekspertize
- 50 Privredna komora uspostavila HUB cirkularne ekonomije
Mirela Pavićević, direktorica kompanije Underpin doo
- 54 Stručnost, stabilnost i povjerenje ključni za uspješno poslovanje
Mirela Pavićević, Director of Underpin doo
- 58 Expertise, stability and trust as key factors for successful business
Digitalna i zelena transformacija, regionalna saradnja, jedinstveno tržište
- 62 Informativni dan o programima EU
Danilo Mihailović, direktor Radionice pašte
- 64 Naš cilj je razvijanje domaće i zanatske proizvodnje
Danilo Mihailović, Director of the Pasta Workshop
- 67 Developing of domestic and artisan production as a primary goal
Webinar
- 70 Turskim privrednicima predstavljene investicione mogućnosti Crne Gore
Miroje Zejak, vlasnik farme tovnih pilića u Mojkovcu
- 72 Sjever ima značajan potencijal za razvoj živinarske proizvodnje
Miroje Zejak, owner of a broiler chicken farm in Mojkovac
- 74 Significant potential for the development of poultry production on the north
Regionalni sastanak u okviru projekta EQET AEE
- 76 Regionalni sastanak za usaglašavanje i validaciju nastavnog materijala za učenje kroz rad
Konferencija u Zagrebu
- 77 ESF + za vještine budućnosti
Informativni dan
- 78 Promocija Erasmus + poziva
Regionalna konferencija EEN projekta
- 79 Povezivanje, podrška i razvoj održive ekonomije
Čedomir Marović, specijalista za poljoprivrednu i ruralnu politiku
- 80 Poljoprivreda i ruralni razvoj u Crnoj Gori na putu ka Evropskoj uniji – perspektive i izazovi
Planer putovanja Due Mari za Crnu Goru, Albaniju, Pulju i Molize
- 86 Jedinstveno kulturno iskustvo dvaju mora

64

Danilo Mihailović, direktor Radionice pašte

Kupovina domaćih proizvoda je inicijalna kapisla za ambijent u kom je moguće očekivati nove domaće proizvođače. Sa većom tražnjom za domaćim proizvodima, stvoriće se i potreba za novim proizvođačima.

72

Miroje Zejak, vlasnik farme tovnih pilića u Mojkovcu

Potražnja za domaćim proizvodima je sve veća i proizvodi sa sjevera Crne Gore mogu da se plasiraju na domaćem tržištu jer su kvalitetniji od uvoznih. Očekujemo dalji razvoj biznisa uz podršku modernih tehnologija i posvećenost kvalitetu.

80

Čedomir Marović, specijalista za poljoprivrednu i ruralnu politiku

Prirodne i tržišne mogućnosti za razvoj poljoprivrede su ogromne i nijesu ni približno iskorišćene. Svega šest odsto zemljišnog fonda u Crnoj Gori se koristi u proizvodne svrhe.

PRIVREDNICI S PREMIJEROM I MINISTRIMA

**STABILIZOVATI
AMBIJENT I POKRENUTI
ZAMAJAC INVESTICIJA**

EDNA
RA
GORE

**Stigmatizacija
privrede je
godinama
uništavala
privrednike i to više
nikad ne smije da se
desi. Onaj ko plaća
porez i pošteno radi
imaće maksimalnu
podršku Vlade.
Daćemo vjetar u
leđa svakom radu i
pregalaštvu, istakao
je premijer mr
Milojko Spajić.**

Tradicionalni, godišnji sastanak privrednika sa predsjednikom Vlade i ministrima, u organizaciji Privredne komore Crne Gore, održan je 25. decembra.

Sa premijerom mr **Milojkom Spajićem**, potpredsjednikom Vlade za ekonomsku politiku i ministrom ekonomskog razvoja **Nikom Gjeloshajem**, ministrom finansija **Novicom Vukovićem**, ministrom prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine **Jankom Odovićem**, ministarkom rada i socijalnog staranja **Naidom Nišić**, ministrom energije i rudarstva **Sašom Mujovićem**, ministrom turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera **Vladimirom Martinovićem**, ministrom poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede **Vladimirom Jokovićem**, te ministrom javne uprave mr **Marashom Dukajem** o aktuelnoj ekonomskoj situaciji, izazovima koji nas očekuju i mogućnostima za unapređenje poslovnog ambijenta, razgovarali su istaknuti privrednici - predstavnici Skupštine i Upravnog odbora Privredne komore, kao i predsjednici odbora udruženja. Osnov za diskusiju predstavljala je Analiza poslovanja crnogorske privrede u 2023, koju je uradila Privredna komora, značajni dokument koji sadrži opšte i sektorske preporuke za poboljšanje uslova poslovanja, kao i stanja u ekonomiji.

Moderator skupa bio je potpredsjednik Privredne komore **Dragan Kujović**. U radu su učestvovali i **Stevan Karadaglić**, predsjednik Skupštine PKCG, **Nenad Vitomirović**, državni sekretar Ministarstva turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera, **Pavle Tripković**, državni sekretar Ministarstva saobraćaja i pomorstva, zatim **Branko Krvavac**, šef Kabineta predsjednika Vlade, **Milena Milović**, savjetnica za ekonomska pitanja, te **Nina Vukočić**, savjetnica u Kabinetu.

RIJEČ PREDSJEDNICE PRIVREDNE KOMORE

Predsjednica Privredne komore dr **Nina Drakić** istakla je da sastanak potvrđuje i naglašava partnerski odnos Vlade i privrede koji treba da doprinese unapređenju poslovnog ambijenta, te

time ekonomskom razvoju zemlje. Prema njenim riječima, Analiza poslovanja crnogorske privrede predstavlja najcjelovitiji prikaz i analizu ekonomije, što je čini pouzdanom osnovom za buduće aktivnosti Vlade i nadležnih organa državne uprave u ovoj oblasti. Analiza je rezultat djelovanja privrede u organima Komore i granskim odborima udruženja i obrađuje stanje, daje sugestije i preporuke koje su proizašle iz više od 80 redovnih sastanaka, kao i drugih skupova organizovanih na aktuelne teme. Obuhvata i sublimat dnevne komunikacije sa privrednicima, te rezultate više anketa i istraživanja koje je Komora realizovala na temu poslovnog ambijenta.

Predsjednica je kazala da crnogorska ekonomija u 2023. godini bilježi pozitivne trendove u uslovima nepovoljnih spoljnih faktora. Osvrnula se na rast BDP-a u prva tri kvartala na nivou od oko 6%, najave da su u sektoru turizma i energetike rezultati bolji nego u pretpandemij-skom periodu, te da je uprkos neusklađenosti na tržištu rada došlo i do rasta zaposlenosti.

- Prihodi od turizma su za 49% premašeni u odnosu na prethodnu godinu, a za 34% su veći u poređenju sa 2019. koja je bila godina izuzetnih rezultata - rekla je Drakić.

Ipak, uvozna zavisnost naše ekonomije je ostala naglašena i u tekućoj godini, a nije došlo do poboljšanja pokazatelja kada je izvoz u pitanju.

Obim direktnih stranih investicija je u padu, a ulaganja u nekretnine su bila dominantna. Drakić posebno ističe da je nepredvidljivost poslovnog ambijenta u posljednjem periodu usporila mnoge domaće investicije. Uz to treba dodati i da gotovo nije bilo kapitalnih investicija kroz koje bi privreda mogla generisati nove poslove i vrijednost.

- Smatramo da je nužno da, kao kreatori politika, pokrenete zamajac investicija kroz ulaganja u infrastrukturu, čime se domaćim kompanijama stvara prostor za nove poslove. Privreda očekuje i da se izrade projekti kapitalnog karaktera, koji bi mogli biti finansirani iz Zapadnobalkanskog investicionog okvira, čije korišćenje bi svakako pokrenulo upošljavanje privrede - rekla je Drakić.

Predsjednica zato posebno apostrofira važnost kreiranja predvidljivog i stimulativnog ambijenta za privređivanje, te da treba otklanjati barijere jer „ono što je dobro za privredu, dobro je i za državu“. Kvalitetan ambijent za privređivanje najsigurniji je način i za smanjivanje sive ekonomije, koja je prepreka ne samo državi već i svakom privredniku koji poštuje njene propise. Među barijerama je istakla i određene sistemske propise, pa smatra da je neophodno unaprijediti Zakon o privrednim društvima, Zakon o radu, Zakon o porezu na dodatnu vri-

jednost, Zakon o upravljanju otpadom...

- Istaći ću, kao posebno destimulativno, to da su u posljednje vrijeme privreda, tj. privrednici stigmatizovani. Kao da se gubi iz vida da su poslodavci oni koji stvaraju vrijednost, zapošljavaju ljude i ispunjavanjem zakonom propisanih obaveza doprinose punjenju budžeta iz kog se finansira čitav sistem. Stoga je važno da se dobro razumijemo. Mislim da to nije komplikovano kada postoji dobra volja, a mi u nju vjerujemo i zato o tome i danas ovdje otvoreno razgovaramo - navodi ona.

Tokom svog izlaganja, dr Nina Drakić je iznijela neke od preporuka za unapređenje poslovnog ambijenta navedenih u Analizi, te približila aktivnosti krovne poslovne asocijacije na digitalnoj i cirkularnoj transformaciji crnogorske privrede.

- Imperativ je doprinijeti stvaranju društva koje vodi računa o resursima, smanjuje zagađenja i gradi otporne ekonomske sisteme. Ovo je kontinuiran i zahtjevan posao pa vjerujemo da će Vlada biti spremna da partnerski nadograđujemo započeto - rekla je ona.

Zaključuje da je crnogorska privreda, tj. Komora otvorena za dijalog i saradnju na poboljšanju uslova poslovanja.

- Cijenimo da su naši stavovi vrijedni vaše pažnje i da mogu doprinijeti napretku. Na ovoj adresi smo od 1928. godine i tokom tog respektabilnog trajanja potvrdili smo da nam je cilj prosperitet, do kojeg je rad jedini put - kazala je predsjednica dr Nina Drakić.

RIJEČ PREDsjedNIKA VLADE

Predsjednik Vlade mr **Milojko Spajić** kazao je da je u izlaganju predsjednice Drakić navedeno gotovo sve što će biti u fokusu rada Vlade te da radije što su Vlada i privreda „na istim frekvencijama“.

- Stigmatizacija privrede je godinama uništavala privrednike i to više nikad ne smije da se desi. Onaj ko plaća porez i pošteno radi imaće maksimalnu podršku Vlade. Daćemo vjetar u leđa svakom radu i pregalaštvu. Ne treba da se plašimo grešaka. Padneš, odmah se dižeš. To je kultura preduzetništva koju moramo da naučimo. Bitno je da država omogućuje rad i preduzetničku energiju - kazao je Spajić.

Prema njegovim riječima, namjera Vlade je da smanji rizik privređivanja.

- Planiramo da fiksne troškove koji podižu rizik privređivanja uklonimo sa privrednika, te uprostimo poreske procedure, jer je mnogo konfuzije u tome. Na taj način mislim da ćemo podstaći preduzetničku energiju - rekao je premijer.

On je posebno apostrofirao važnost povezivanja Crne Gore u veliko tržište, kao i ulaska u SEPA sistem kako bi sva plaćanja iz Crne Gore u EU bila - instant.

- Na taj način crnogorska privreda ulazi u EU i dobija tržište od 500 miliona ljudi. Riječ je o velikoj prilici koju privreda spremno treba da dočeka - ocjena je predsjednika Vlade.

Najavio je da će Vlada raditi na usklađivanju carinskih procedura, zakonskom rješenju da se olakša zapošljavanje, ali i na dodatnoj kontroli bolovanja.

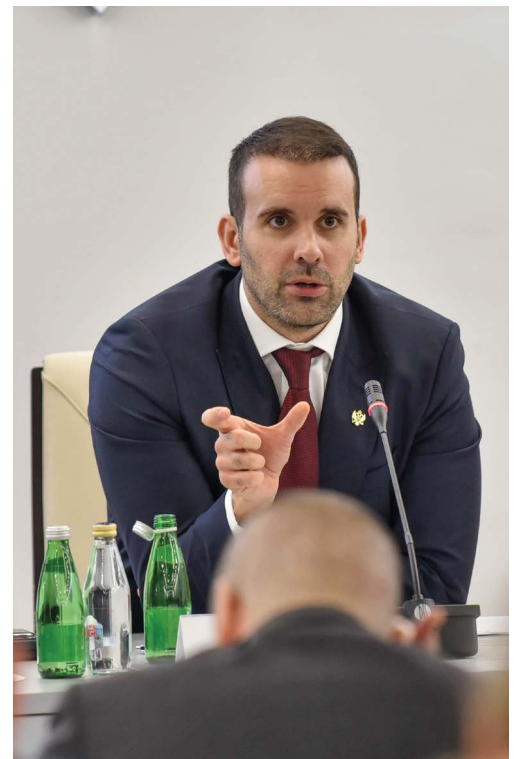
- Drago mi je što smo danas u Privrednoj komori Crne Gore jer ovdje možemo da ojačamo Arbitražni sud kako bi postao najbolja institucija te vrste u ovom dijelu Evrope. Želimo da time popunimo svojevrstnu rupu u pravosudnom sistemu koja se tiče imovinske sigurnosti privrednika. Pozivam vas da zajednički ojačamo ovu instituciju koja jednog dana treba da preraste u međunarodni privredni sud po uzoru na sličan u Dubaiju - kazao je Spajić.

Predsjednik Vlade je najavio da ćemo u januaru imati šest tendera za idejna rješenja autoputeva u Crnoj Gori.

Prema njegovim riječima, u 2024. godini će fokus biti dijelu puta od Mateševa do Andrijevice gdje u septembru Vlada želi „ašov u zemlji“ nakon brzog tendera koji će raspisati.

- Ovom investicijom koju ćemo finansirati iz kapitalnog budžeta razvićemo sjeveroistok zemlje, „otvoriti“ Vasojeviće, Plužine, Rožaje, kao i drugu stranu Bjelasice za turizam - kazao je premijer. Najavio je, između ostalog, da je u planu brza cesta Bijelo Polje-Pljevlja-Sarajevo, dionica puta od Paštrovačke gore prema Albaniji sa druge strane, obilaznica oko Podgorice i saobraćajnica koja glavni grad povezuje sa Grahovom i dalje prema Bosni i Hercegovini.

- Sva idejna rješenja treba da budu spremna za godinu, a 2025. tenderi da budu za sve te projekte. Mi ćemo 2025. krenuti u tendere za sve te projekte, odjednom nema čekanja. Pitali su me kako ćete to da finansirate?

Ja sam im rekao da Crna Gora ima potencijal da finansira kapitalni budžet od 900 miliona eura. Jer će od toga biti dosta povrata novca, porašće BDP - rekao je Spajić.

Premijer je najavio suficit tekućeg budžeta u 2024. godini te da će se svaki pozajmljeni euro iskoristiti za investiranje i vraćanje dugova. Istakao je veliku važnost toga što je Crna Gora izbjegla sivu listu Manivala.

- Siva lista bi privredu stavila „u aut“ i napravila totalni dar-mar za državu. Intenzivnom aktivnošću Vlade, za 15 dana smo od niskog rejtinga došli na srednji, što je ogroman uspjeh. Planiramo da podignemo kreditni rejting na BB- što Crna Gora nije imala godinama, a ubi-jeđen sam da u mandatu ove vlade možemo doseći i investicioni nivo - rekao je Spajić.

Smatra da je od izuzetne važnosti uspostavljanje razvojne banke i kreditno-garantnog fonda. Razvojna banka bi, kaže, agresivnije kreditirala privredni razvoj, dok će privatnim bankama biti omogućeno da u ovoj oblasti budu konkurentnije preko kreditno-garantnog fonda koji će otklanjati rizik investiranja.

- Želimo pokrenemo veliki investicioni ciklus koji će se uliti u privredu vrlo brzo - naglasio je predsjednik Vlade, dodajući da je potrebno uspostaviti i tržište sekundarnih kredita po uzoru na njemačko-danski model ili američki.

Takođe je najavio da će sva državna uprava biti centralizovana na jednoj lokaciji, te da Vlada namjerava da u javno-privatnom partnerstvu sagradi Montenegro biznis distrikt kako bi privukla najveće svjetske kompanije da tu posluju.

Premijer je u odgovoru na pitanja privrednika između ostalog kazao da EU ne prihvata da se produži antikovid mjera PDV olakšica za turizam i ugostiteljstvo, ali i da se razmatra mogućnost uvođenja trećeg nivoa ove vrste poreza. Takođe, ne odobrava povećanje akciza na gorivo za jahte, jer je to smanjilo našu konkurentnost u odnosu na marine u Albaniji i Turskoj. Ipak, promjena zakona u željenom smjeru značilo bi korak unazad u EU integracijama, navodi premijer, ali se nada da će se u pregovorima sa evropskim partnerima naći povoljno prelazno rješenje. Istakao je namjeru da se Nacionalna turistička organizacija Crne Gore ojača ulaskom privatnog sektora u njenu strukturu, te da će to rezultirati i boljim povezivanjem sa aviokompanijama, turoperatorima i većom zastupljenošću na tržištu Evrope koje, ocjenjuje, nije dovoljno valorizovano.

- Do 31. decembra ćemo donijeti odluku ide li se u koncesiju sa aerodromima, koji su ključni za turizam dok ne napravimo autoputeve - rekao je Spajić.

RIJEČI PRIVREDNIKA

Direktor kompanije Voli **Dragan Bokan** kazao je da su očekivanja privrede visoka.

- U našoj javnosti se poslodavac doživljava kao neko ko iskorišćava radnike. Pomenuć neke najveće i aktuelne probleme. Nedostatak radne snage. U periodima turističke sezone, a neri-jetko i van nje, suočavamo se sa ovim problemom. Voli obavlja primarnu poljoprivrednu proizvodnju u Šasu u Ulcinju. Naši ljudi su nezainteresovani za radno angažovanje, naročito ne tog tipa - kazao je Bokan.

On je apelovao na javnost i mlade ljude, da razmisle o položaju poslovnog čovjeka u Crnoj Gori, te istakao da se mora više govoriti o njegovom doprinosu u društvu.

Poslodavci se, dodaje on, suočavaju sa zloupotrebom bolovanja.

- Ne bi trebalo da bude zdravstvenih radnika koji zloupotrebljavaju svoj položaj na štetu države. Broj zaposlenih koji koriste bolovanje u Voliju se kreće u svakom trenutku od 250 do 300 - kazao je Bokan, dodajući da se na dozvole, planove i urbanističke uslove čeka dugo.

Kazao je i da je kompanija Voli postala vlasnik

farme za uzgoj svinja u Spužu.

- Siguran sam da ćemo uskoro imati domaći proizvod - kazao je Bokan.

On je istakao da da bismo mogli da stvaramo nove vrijednosti i razvijamo ekonomiju, moramo jačati pravnu državu kako bismo bili u prilici da nesmetano obavljamo svoju poslovnu djelatnost.

- Premijeru, radujemo se najavljenom ekonomskom razvoju. Čujte glas crnogorske privrede, a mi ćemo biti partneri svakoj dobroj strategiji vlade - poručio je Bokan.

Mile Gujić, predsjednik Odbora udruženja građevine i građevinskih materijala istakao je u svom izlaganju da građevinski sektor u Crnoj Gori doživljava rast.

-U prva tri kvartala ove godine, ostvareno je 460 miliona eura građevinskih radova sa 17 000 angažovanih radnika, što čini više od 7% ukupno zaposlenih u privredi – kazao je on,

Prema njegovim riječima, pored visokogradnje, izuzetno su značajna ulaganja u infrastrukturu, posebno u putnu, te da je ključno završiti put Mateševo – Andrijevića, te izrazio uvjerenje da će nova Vlada biti posvećena na-

stavku gradnje ovog kapitalnog projekta.

Gujić se osvrnuo i na unapređenje zakonodavnog okvira koji reguliše ovu oblast, apostrofirajući važnost zakona o planiranju prostora, istakavši i da je neophodno bolje urediti oblast katastra i državne imovine.

On je takođe istakao da je problem legalizacije objekata potrebno riješiti primjenom novih zakona.

Kao gorući problem u ovoj oblasti vidi i nedostatak radne snage, te ocjenjuje da se posebna pažnja mora posvetiti ovoj barijeri u poslovanju.

Gujić je na kraju poručio da u narednom periodu privrednici od nove Vlade očekuju brza i praktična rješenja, veću efikasnost i više sluha za privredu, jer da bi se donosile dobre odluke potrebno je razumjeti potrebe građana i privrede.

Predsjednik OU turizma i ugostiteljstva **Ranko Jovović** je istakao da je uspješno upravljanje turističkom destinacijom preduslov kvalitetnog turističkog proizvoda, što zahtijeva jasnu viziju, konkurentnost turističke ponude i jačanje saradnje privatnog i javnog sektora. Turistički poslenici ukazuju da na uspješnost tu-

rističke sezone posebno utiču: siva ekonomija, nedostatak stručne radne snage i jednostavno zapošljavanje stranaca, komunalna i saobraćajna infrastruktura, avio dostupnost destinacije, smanjenje povjerenja investitora.

- Prioritet je rješavanje nedostatka radne snage na sezonskim poslovima u turizmu. Potrebno je omogućiti poslodavcima da u najkraćem roku i uz jednostavne procedure obezbijede radnu snagu za svoje potrebe, više promovisati mogućnosti sezonskog zapošljavanja, urediti poslovni ambijent i mehanizme u kojem će poslodavci imati dodatni interes da zaposle domaće radnike, te sezonski rad sistemski učiniti privlačnijim domaćem radniku - rekao je Jovović.

Jovović naglašava da će najavljeno povećanje stope PDV-a na usluge pripremanja i usluživanja hrane, pića i napitaka narušiti poslovni ambijent, pa traži da se omogući da nastavak primjene snižene, sa ciljem da se turističkoj/ugostiteljskoj privredi pruži poreska olakšica na dugi rok.

Jovan Lekić, predsjednik Odbora trgovine osvrnuo se na analizu poslovnog ambijenta koju PKCG radi svake godine već unazad 15 godina.

-Stalno konstatujemo robni deficit kao rak ranu crnogorske privrede. Bilo bi dobro da vaša Vlada po ovom pitanju usvoji određeni set mjera i pažljivo prouči potrebe privrede - istakao je on.

On je kazao da, kada je u pitanju struktura društvenog bruto proizvoda, trgovina čini 24,4 odsto i broji preko 47 000 zaposlenih, što čini jednu petinu od ukupnog broja.

- U dijelu određenih parametara, imamo dobro razvijenu trgovinu, ali ovaj sektor i dalje muče siva ekonomija i otežana naplata potraživanja - rekao je Lekić, dodajući i da crnogorska trgovina u posljednje vrijeme trpi neprimjeren pritisak. Navodi da u dijelu trinaest hiljada kvadratnih kilometara i 600 hiljada stanovnika, nigdje nema veće konkurencije u trgovini nego kod nas.

Posebno je istakao neophodnost novog zakona o elektronskoj

trgovini, rješavanje pitanja deklaracije na Brajevom pismu, te neradne nedelje sa fer tumačenjem Ustavnog suda.

- Mi u Vama vidimo čovjeka koji će nastaviti da njeguje tekovine tržišne ekonomije, sa intervencijom države u onoj mjeri u kojoj je to potrebno - kazao je Lekić.

Prema njegovim riječima, važno je da se na drugačiji način u odnosu na sve dosadašnje vlade tretira tržište rada.

- Molim Vas da napravite studiju tržišta rada u Crnoj Gori za period od 2023. do 2027. Želimo da imamo odgovor kako će Crna Gora stajati 2027. godine kada je u pitanju ova oblast - istakao je on, jer kako navodi, problem tržišta rada nije samo socijalno pitanje. Ono zahtijeva ozbiljan rad kako bi investitori i privrednici znali u kom pravcu da idu.

Nebojša Dožić, Uniprom KAP je u svom izlaganju dao pregled trenutne situacije u Kombinat aluminijskom, te istakao da bi se ostvarile sve planirane investicije ovog privrednog subjekta, neophodna su jasna pravila koja se ne smiju često mijenjati.

- Prihvatili smo plaćanje cijene struje kao i svi ostali građani Crne Gore i pristali na smanjenje korišćenja nivoa električne energije do 70%, kako bismo izbjegli uvoz dodatne količine - kazao je on.

Dožić je rekao da su osnovali pogon za proizvodnju legura i trupaca, međutim, nakon pokretanja ovih fabrika, kada se počela ostvarivati dobit nakon dugogodišnjih izazova, Elektroprivreda Crne Gore je odlučila da od nas traži plaćanje struje po tržišnoj cijeni, odnosno minimum 45 eura po kilovat satu, što je previsoka cijena za aluminijsku industriju.

- Pod pritiskom ovakve situacije, bili smo primorani da obustavimo primarnu proizvodnju, što je dovelo do urušavanja temelja našeg poslovanja. Bez primarne proizvodnje, sada se suočavamo s velikim izazovima - poručio je on, istakavši da se nalaze u jako nezgodnoj situaciji i apeluje na donosioce odluka da pomognu u onoj mjeri u kojoj je to moguće.

Branimir Bukilić, predsjednik Odbora ICT istakao je da su digitalizacija i digitalna transformacija jedni od ključnih stubova daljeg razvoja, te da se ovo pitanje tiče svih privrednih grana, ali i javne uprave.

On je kazao da je sada važno pronaći rješenje kako strateški raditi na prelasku digitalizacije iz horizontalne u vertikalnu privrednu granu.

- U S3 digitalizacija prepoznat kao horizontalna privredna grana, svi žele digitalizaciju poslovnih procesa, a IT sektor je spreman da bude velika podrška u tom prelazu. Dio može

da se transformiše u vertikalnu granu, odnosno proizvodnju softvera i IT sektor bi mogao da bude ozbiljan proizvođač, a izvoz ovakvih proizvoda može biti višestruko značajan za crnogorsku ekonomiju – istakao je Bukilić.

Prema njegovim riječima, mora se voditi računa u kreiranju politika u IT oblasti, te razmisliti o tome da IT sektor bude glavni partner Vladi u digitalnoj transformaciji.

– Da bismo došli do efikasnosti i efektivnosti, IT sektor je spreman da bude pokretač i nosilac razvoja digitalnih rješenja, jer to do sada generalno nije bio slučaj, a informatičke infrastrukturne projekte uglavnom su radile kompanije iz inostranstva – kazao je on. Dodao je da je domaći IT sektor zreo da iznese velike infrastrukturne projekte i bude dobar partner Vladi.

On je na kraju poručio da treba razmisliti o ponovnom pokretanju Ministarstva za informaciono društvo ili o nekoj sličnoj organizacionoj jedinici u Vladi.

Blagota Radović, Zetogradnja osvrnuo se na problem sa kojim se brojni investitori suočavaju na sjeveru.

– U Kolašinu se trenutno gradi oko 2000 hotelskih soba, po nekim evropskim standardima to podrazumijeva da će biti između 1300 i 1500 novih radnih mjesta, a sada smo dospjeli u situaciju da u Kolašinu moja kompanija ima zatvoren hotel, bez riješenih pitanja struje, vode, kanalizacije – kazao je on.

Radović smatra da je ove goruće infrastrukturne probleme sa kojima se trenutno suočavaju neophodno u što skorijem roku riješiti, te da se moraju stvoriti uslovi za nesmetan rad u jednom predvidljivom i stabilnom poslovnom ambijentu, ali i privlačenje stranih investitora.

Tomo Čelebić, Čelebić grupa kazao je da je uređena javna uprava najvažniji faktor u rješavanju određenih problema sa kojima se suočava sektor građevinarstva.

– Kada je u pitanju donošenje zakona, oni se ne smiju donositi bez našeg aktivnog učešća. Glas privrede se mora čuti kako bismo na kraju imali zakonska rješenja na obostranu korist – istakao je on.

Prema njegovim riječima, brojni investitori se suočavaju sa infrastrukturnim problemima, što se na kraju sve odražava i na turistički sektor.

– Ako turizam ima značajno učešće u ukupnom BDP-u, ovi se problemi moraju sistemski rješavati, kako bi stvorili pretpostavke za unapređenje postojećih zakonskih rješenja – kazao je Čelebić, istakavši da nepredvidljivost poslovnog ambijenta koja se generalno stvara u ekonomiji Crne Gore, predstavlja veliki problem za nove investitore i strane investicije.

Radenko Vujošević, predsjednik Odbora komunalnih djelatnosti istakao je da poslovni ambijent u kojem danas funkcioniše naša privreda nije dobar.

– Suočavamo se s brojnim problemima i izazovima. Prije svega, neophodno je hitno urediti pravnu regulativu, odnosno zakonski okvir u kojem posluje naša privreda – hitno usvajanje državnog plana o upravljanju otpadom, zakona o komunalnim i vodovodnim uslugama, kao i drugih pravnih akata, sve u skladu s potrebom uspostavljanja tržišnih cijena i tržišnog poslovanja – kazao je on.

Prema njegovim riječima, upravljanje komunalnim otpadom mora biti prioritet nad svim prioritetima.

– Želimo da se ubrza rješavanje pitanja regionalnog centra za upravljanje otpadom u sjevernom regionu, koji bi trebao biti u Beranama. Na taj način bismo stekli uslove za izgradnju neophodne komunalne infrastrukture za zbrinjavanje i regulaciju otpada, što bi poboljšalo poziciju zemlje shodno poglavlju 27 u pregovorima sa EU – poručio je on. Dodao je da je ovo pitanje jako bitno, ne samo za komunalnu privredu već i za mesnu industriju, jer na teritoriji Crne Gore nemamo adekvatan tretman te vrste otpada.

Kada je u pitanju Zakon o komunalnim djelatnostima, kazao je da ga treba hitno mijenjati, bez negativnih posljedica po poslovanje privrede.

– Za komunalnu privredu su posebno problematični zakoni koji se odnose na izjednačavanje cijena za fizička i pravna lica, kao i delegiranje nadležnosti Regulatornoj agenciji za energetiku – rekao je Vujošević.

Ističe, međutim, da se u ovom trenutku, 10 komunalnih privrednih društava iz 10 opština, kao i pet vodovodnih preduzeća po bilansima, nalaze u predstečajnom stanju, te da poseban problem u tom smislu predstavlja povećanje bruto zarada za oko 35% po novosklopljenom granskom ugovoru, čime su komunalna društva dodatno opterećena.

– S obzirom na to da je interes svih nas da unaprijedimo i zaštitimo životnu sredinu, neophodno je da donosioci odluka na svim nivoima daju svoj doprinos kako bi komunalna privreda mogla da se izbori sa svim problemima i zadovolji potrebe građana onako kako oni to očekuju – poručio je Vujošević.

Ivan Bulatović, predsjednik OU energetike osvrnuo se na važnost izrade Nacionalnog energetskog i klimatskog plana, s obzirom na to da je i dalje aktuelna strategija iz 2014.

– Smatram da nam je taj dokument neophodan kako bismo dobili smjernice za budući razvoj energetike – kazao je on.

On je istakao i značaj interkonektivnih vodova, te ukazao na važnost izrade prve podmorske žile, što je predstavljalo značajan iskorak za razvoj energetike, a čemu će doprinijeti i izgradnja drugog.

Igor Banović, predsjednik OU saobraćaja ukazao je na važnost Luke Bar, kao najznačajnijem čvorištu privredne djelatnosti, te da se postavlja pitanje hoće li ova Vlada nastaviti ugovor sa turskom kompanijom.

– Turski investitor, nažalost, nije ispunio očekivanja. Nije donio rezultate koji su na papiru izgledali ambiciozno i inspirativno. Broj kontejnera koji je prošao kroz taj terminal trebao je biti pet puta veći nego što je sada – istakao je Banović.

Prema njegovim riječima, ako pogledamo luke iz regiona, one su u ogromnoj prednosti u odnosu na našu. Istakao je da ako Luka Bar loše posluje, sva preduzeća u tom lancu posluju lošije, i to je nešto o čemu se mora voditi više računa.

On je kazao da je neophodno raditi i na unapređenju željeznice, istakavši da radije planirano ulaganje od 120 miliona eura.

– Mora se raditi na unapređenju kapaciteta željeznice, jer se dosta tereta gubi i odbija zbog nemogućnosti daljeg otpremanja prema destinacijama – apostrofirao je Banović.

Prema njegovim riječima, u tom smislu veoma je značajna povezanost s Kosovom, što za Crnu Goru može predstavljati veoma važnu izvoznu priliku.

On se osvrnuo i na pitanje tax-free statusa za jahte, što je, smatra on, donijelo velike gubitke svim akterima u lancu, poručivši da bi bilo dobro pronaći adekvatno rješenje za ovaj problem.

Milutin Đuranović, predsjednik OU poljoprivrede i prehrambene industrije kazao je da razvoja poljoprivrede nema bez adekvatne budžetske podrške.

On je istakao da je samo u ovoj godini uvoz stranih pića bio preko milijardu eura, te da je

neophodno više raditi na njegovom supstituisanju.

– Šta Vlada planira da uradi kako bi se u narednom periodu poboljšao tržišnih položaj domaćih proizvoda, što bi direktno uticalo na supstituciju uvoza domaćim prehrambenim proizvodima – upitao je Đuranović.

Kako je naveo, u zajedničkom budžetu Evropske unije poljoprivreda je učestvovala sa 45%, a u Srbiji je zakonom propisano da minimalno učešće agrobudžeta bude 5%.

– U Crnoj Gori opredijeljena sredstva za agrobudžet iznose 1,8%, a direktna podrška privredi 1%, dok je učešće poljoprivrednog sektora u našem ukupnom bruto domaćem proizvodu 10% - istakao je on.

Đuranović smatra da trenutna budžetska podrška crnogorskoj poljoprivredi nije dovoljna, kako bi obezbijedila održivost sela, ruralnih područja i razvoj ukupne poljoprivrede.

Dragan Bojović, Boj komerc ukazao je na brojne probleme u sektoru šumarstva, te da se suočavamo sa podacima koji nisu ohrabrujući i koji predstavljaju razlog za duboko razmišljanje.

- Istina je da se radi o jednom jako osjetljivom resursu, koji možda nema ekonomsku snagu,

ali ima veliki značaj – kazao je on.

Kako navodi, šumarstvo konstantno biva napadnuto, što dovodi do regresije u ovoj privrednoj grani. Tranzicija u šumarstvu traje jako dugo, a odnos između Uprave za šume i sektora Ministarstva koji se bavi uređenjem i praćenjem rada Uprave za šume nije optimalan.

- Dinamika realizacije ugovora kod Uprave za šume jako je spora, a raspodjela je izvršena sa zakašnjenjem. Ovaj disbalans i nefunkcionisanje dinamike doveli su do problema u drvnjoj industriji i do situacije u kojoj nema realnog korišćenja kapaciteta, što na kraju predstavlja nemogućnost ispunjenja obaveza prema tržištu – istakao je Bojović.

RIJEČ PREDSTAVNIKA VLADE

Potpredsjednik Vlade **Nik Gjelošhaj** je kazao da institucije nijesu adekvatno ispratili ubrzan razvoj sektora informacionih i komunikacionih tehnologija, donošenjem evropskih zakona u ovoj oblasti.

- ICT je jedna od najboljih razvojnih šansi Crne Gore koji traži stimulativniju poresku politiku kako bismo u ovaj sektor privukli dodatne investicije - kazao je Gjelošhaj.

Kaže da u Vladi postoji sluh za to da se omogućući veća konkurentnost domaćim kompanijama u realizaciji poslova po javnim nabavkama. Takođe je iznio i razmišljanja o podršci privrednicima koji doprinose povećanju izvoza.

- Privrednicima je potrebno 5000 novih radnika, a sigurno više od toga radi u državnoj upravi. Ovo nisu hrabri potezi već realni za spas države - donošenje zakonskih rješenja koja će ovo promijeniti - rekao je Gjelošhaj.

Ministar prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine **Janko Odović** ocijenio je da Prostorni plan predstavlja osnovu daljeg razvoja cijele države. Njegov nacrt uskoro treba da ide na javnu raspravu, dok će se na zakonima o planiranju prostora i legalizaciji objekata još raditi.

- Zakon o legalizaciji će pretrpiti značajne izmjene u odnosu na postojeći tekst jer želimo da većina objekata bude legalizovana - kazao je Odović, dodajući da će 85 odsto objekata za lično stanovanje biti legalizovano, unapređenim modelom po uzoru na hrvatski.

Prema njegovim riječima, moramo u katastru imati upisane sve objekte kako bismo privukli investicije. Zato je neophodno ažuriranje podataka, usklađivanje katastarskih planova sa

urbanističkim, odvajanje državnog od ostalog zemljišta radi lakšeg uočavanja u planovima i stvaranje preduslova da se može kliknuti na zemljišnu parcelu i dobiti sve potrebne informacije.

Najavio je početak implementacije eurokoda do kraja drugog kvartala 2024. godine, kada ćemo imati i nacionalnu organizaciju koja će time da se bavi, te izbor novog državnog arhitekta koji će brže odlučivati o davanju saglasnosti na urbanističke projekte.

Ministar javne uprave **Marash Dukaj** je istakao mogućnosti koje privreda može koristiti iz Programa Digital Europe, koji je usmjeren ka podizanju konkurentnosti malih i srednjih preduzeća i u tom smislu prepoznao dobru saradnju javne uprave i privrede kao ključni faktor uspjeha.

- Uspostavljanje novih elektronskih usluga za efikasnije poslovanje privrede jedan je od prioriteta ove Vlade. Uvođenje administracije bez papira u poslovanju Vlade, upotreba elektronskog dokumenta, kao i usluga povjerenja, neki su od imperativa Ministarstva javne uprave, koji će dovesti do boljeg poslovnog ambijenta. Uključujući predstavnike privrednih udruženja, ICT i inovativne zajednice u izradu Strateških akata iz oblasti digitalizacije, kao i u Koordinacioni tim Vlade za digitalnu transformaciju, Vlada je pokazala otvorenost za partnerstvo i inkluzivnost - naveo je on.

Ministar poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede **Vladimir Joković** smatra da se svakako može više izdvajati za agrobudžet od planiranog, ali i da Crna Gora ima najveće subvencije za poljoprivredu u regionu.

- Najbolje bi bilo povećavati subvencije onima koji povećavaju proizvodnju - rekao je Joković, ističući velike izazove kao što su zastavljanje iseljavanja iz ruralnih područja i nedovoljnost domaće proizvodnje za podmiranje potreba tržišta.

On je istakao šumarstvo kao sektor sa najviše problema u privredi. Najavio je da će biti produženi ugovori za korišćenje šuma, zatim novi Zakon o šumarstvu, kao i formiranje preduzeća

koje će upravljati šumama, što je, navodi podržala i Svjetska banka.

Ministar energetike i rudarstva **Saša Mujović** ističe važnost donošenja nacionalnog energetsko-klimatskog plana koji, prema njegovim riječima, kroji budućnost Crne Gore i predstavlja svojevrsnu legitimaciju prema partnerima u EU. Evropski partneri, prema njegovim riječima, takođe očekuju napredak u regulativi koja uređuje snabdijevanje naftom, kao i bolje povezivanje tržišta električne energije sa regionom.

- Nacionalni energetska i klimatski plan nam je prioritet svih prioriteta. Moramo imati draft verziju do marta 2024, a zaključnu u julu iste godine - kazao je on.

Iako postoji veliko interesovanje investitora za solarne i vjetroelektrane, izdavanje dozvola za nove kapacitete neće biti prioritet, već realizacija investicija na Veljem brdu i Tuzima koji imaju dobre mogućnosti interkonekcije i infrastrukturu.

- Okrenimo se biomasi i termalnoj energiji kao i jačanju kapaciteta prenosa energije transbalkanskim koridorom. Možemo profitirati od jačanja prenosne infrastrukture i to će biti u fokusu ove Vlade. Nemamo luksuz da čekamo još par godina - poručio je ministar.

Prema **Pavlu Tripkoviću**, državnom sekretaru u Ministarstvu saobraćaja i pomorstva, postoji namjera da se radi na objedinjavanju preduzeća na području barske luke, kao i na rekonstrukciji željezničke pruge Golubovci-Bar. Pozvao je privrednike da doprinesu unapređenju Zakona o lukama, a takođe istakao da je objedinjavanje brodarskih kompanija izazov i veoma kompleksan proces.

Putevi su u fokusu ove Vlade i 90 miliona eura iz tekućeg budžeta biće opredijeljeno za početne radove na dionici Mateševo-Andrijevića, a sa Montepuatom će se pripremati tehnička dokumentacija.

- Nadamo se javnom pozivu do sredine godine za radove vrijedne pola milijarde dok je pet godina rok za njihovo okončanje - kazao je Tripković.

Nenad Vitomirović, državni sekretar u Ministarstvu turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera pozvao je privrednike i Komoru da doprinesu unapređenju tekstova zakona o komunalnim djelatnostima i vodnim uslovima, te najavio da je Zakon o upravljanju otpadom prošao vladu.

- Želimo da ovi zakoni što prije dođu pred Skupštinu, kako bi privrednici ušli u zelenu i cirkularnu tranziciju - rekao je on.

INVESTICIJE U CRNOJ GORI I TRŽIŠTE RADA

Potpredsjednik Privredne komore Crne Gore **Nikola Vujović** učestvovao je na konferenciji "Investicije u Crnoj Gori i tržište rada", koja je realizovana u organizaciji kompanije Sky Montenegro. Ovim skupom, na kojem su učešće uzeli predstavnici Komore, privrede, izvršne vlasti i donosilaca odluka lokalnog nivoa, organizator je za cilj imao pokrenuti otvorenu diskusiju o ova dva važna pitanja za budući razvoj Crne Gore.

BENEFITI OGRANIČAVANJA MEĐUBANKARSKIH NAKNADA TRGOVCIMA

Članovima Odbora udruženja trgovine Privredne komore Crne Gore na sjednici 8. decembra prezentovan je Vodič za trgovce CBCG – Zakon o međubankarskim naknadama i posebnim pravilima poslovanja u vezi sa platnim karticama. Privrednici su razmotrili Informaciju o poslovanju u sektoru trgovine za period januar-septembar 2023. godine, te usvojili Program rada Odbora za narednu godinu. Predstavnici NVO „Niste sami“ trgovce su upoznali sa inicijativom „Tihi sat za kupovinu“ za djecu sa autizmom. Inicirano je formiranje Grupacije za trgovinu nekretninama.

NEDOSTATAK RADNE SNAGE VELIKI IZAZOV ZA SEKTOR GRAĐEVINE

Na sjednici Odbora udruženja građevinarstva i industrije građevinskih ma-

terijala Privredne komore, održane 15. decembra, razmotrena je Informacija o poslovanju u sektoru za period januar-septembar 2023 i predlog Programa rada OU za 2024. godinu. Nedostatak radne snage i mali broj firmi koje se u Crnoj Gori bave proizvodnjom građevinskog materijala, takođe su veliki izazovi za građevinski sektor- istakao je Gujić.

SINERGIJA PREDUSLOV RAZVOJA

Odbor udruženja turizma i ugostiteljstva Privredne komore razmotrio je na sjednici održanoj 14. decembra Plan pripreme predstojeće zimske sezone. Prezentovani su turistički potencijali Glavnog grada Podgorice i kampanja „Snaga je u svima nama“ koji realizuje Privredna komora.

BANKARSKI SISTEM NASTAVIO DA BUDE STABILAN I VISOKO LIKVIDAN

Odbor udruženja bankarstva i drugih finansijskih organizacija i osiguranja Privredne komore razmotrio je 14. decembra informacije o makroekonomskim kretanjima iz Biltena Centralne banke Crne Gore kao i o stanju na tržištu kapitala i osiguranja u trećem kvartalu ove godine. Razmotren je Program rada Odbora za 2024. godinu, te prezentovana kampanja PKCG „Snaga je u svima nama“.

CRNOGORSKI PRIVREDNICI NA MEĐUNARODNOM SAJMU PRIVREDE U TIRANI

U Tirani je održan Međunarodni sajam privrede KLIK EKSPLO 2023 na kojem su se predstavili izlagači iz svih krajeva svijeta a, u organizaciji Privredne komore Crne Gore, i predstavnici naših kompanija. Privredna komora Crne Gore je na KLIK EKSPLO 2023 predstavila poseban izložbeni štand, na kojem su delegati, posjetioци i mediji mogli da

komuniciraju sa predstavnicima i steknu uvid u crnogorske privredne proizvode, usluge, inovacije i mogućnosti ulaganja.

DEFICIT KADROVA KOČI MILIONSKE INVESTICIJE U AGRARU

Odbor udruženja poljoprivrede i prehrambene industrije na sjednici održanoj 1. decembra razmotrio je informacije o poslovanju u agraru za period januar-septembar 2023. godine i o realizaciji mjera u okviru IPARD II programa i najava javnih poziva za IPARD III program.

Usvojeni su Program rada Odbora za 2024. godinu i inicijative za formiranje Grupacije industrijskih proizvođača pekarskih proizvoda i Grupacije kraft pivara.

Prezentovani su projekti „Snaga je u svima nama“ i pozivi u okviru programa EUREKA i HORIZONT.

ODRŽANA RADIONICA O E-TRGOVINI

Privredna komora Crne Gore je, u partnerstvu sa GIZ-om i Empiria Magna Ltd, kao pružaocem usluge programa obuke za e-trgovinu, uspješno organizovala dvodnevnu radionicu pod nazivom „Osnove prekogranične e-trgovine: širenje horizonta i profita vašeg MSP“. Radionica je održana 18. i 19. decembra 2023.g. u prostorijama Privredne komore, s ciljem pružanja podrške malim i srednjim preduzećima (MSP) koja ulaze u svijet online trgovine ili žele unaprijediti postojeće strategije.

THE PRIME MINISTER AND THE MINISTERS AT THE TRADITIONAL MEETING WITH THE BUSINESS COMMUNITY REPRESENTATIVES

ENVIRONMENT TO BE STABILIZED IN ORDER TO ENCOURAGE INVESTMENTS

Stigmatization of the business sector has been detrimental to the business community for years, and it must never happen again. Anyone paying taxes and working fairly will receive the maximum support from the Government. We will be the wind at the back to anyone working hard and zealous. One shouldn't fear mistakes. If you fall down, you get up quickly. That's the entrepreneurial culture we must learn. It's essential for the state to ensure work and entrepreneurial energy, stated the Prime Minister Milojko Spajić at the traditional annual meeting of the business community with the Prime Minister and ministers.

The traditional annual meeting of the business community representatives with the Prime Minister and ministers was organized by the Chamber of Economy of Montenegro on December 25th.

The distinguished businessmen, representatives of the Chamber Assembly and the Managing Board, as well as the presidents of association boards talked about current economic situation, challenges ahead and possibilities for improving the business environment with Prime Minister mr **Milojko Spajić**, Deputy Prime Minister for Economic Policy and Minister of Economic Development **Nik Gjeloshaj**, Minister of Finance **Novica Vuković**, Minister of Spatial Planning, Urbanism and State Property **Janko Odović**, Minister of Labour and Social Welfare **Naida Nišić**, Minister of Energy and Mining **Saša Mujović**, Minister of Tourism, Ecology, Sustainable Development, and Northern Development **Vladimir Martinović**, Minister of Agriculture, Forestry, and Water

Management **Vladimir Joković** and Minister of Public Administration mr **Marash Dukaj**. The discussion was generally focused on a significant document prepared by the Chamber of Economy the "Analysis of the Montenegrin Economy in 2023", which contains general and sector-specific recommendations for improving business conditions, as well as an overview of the economic state.

The meeting was moderated by **Dragan Kujović**, the Vice President of the Chamber of Economy, while **Stevan Karadaglić**, President of the Chamber Assembly, **Nenad Vitomirović**, State Secretary of the Ministry of Tourism, Ecology, Sustainable Development, and Northern Development, **Pavle Tripković**, State Secretary of the Ministry of Transport and Maritime Affairs, **Branko Krvavac**, Head of the Prime Minister's Cabinet, **Milena Milović**, Economic Advisor, and **Nina Vukotić**, Advisor in the Cabinet also gave their contribution to the work of the meeting.

THE ADDRESS BY MS. DRAKIĆ, THE CEM PRESIDENT

The President of the Chamber of Economy of Montenegro, Dr. **Nina Drakić**, emphasized that this meeting confirms and highlights the partnership between the Government and business community, which should contribute to improving the business environment and thus the country's economic development. According to her, the Analysis of Montenegro's Economic Activity represents the most comprehensive overview and analysis of the economy, making it a reliable basis for future activities of the Government and relevant state administrative bodies in this field. This analysis is the result of the business community's activities within the Chamber's bodies and association boards, addressing the state of the economy, providing suggestions, and recommendations arising from over 80 regular meetings and other gatherings organized for the purpose of discussing current issues. It also encompasses

a summary of daily communication with the business community representatives and the results of several surveys and researches conducted by the Chamber regarding the business environment.

The President stated that the Montenegrin economy in 2023 has recorded positive trends despite unfavourable external factors. She referred to GDP growth in the first three quarters by around 6% as well as the announcements of better results achieved in the tourism and energy sectors in comparison to the pre-pandemic period. Despite labour market mismatch, there has been an increase in employment, she says.

- Incomes from tourism increased by 49% in comparison to the last year and by 34% compared to 2019, which was a year of exceptional results, Drakić stated.

Nevertheless, our economy's import dependence has remained pronounced this year as

well, and there hasn't been an improvement in export indicators. The volume of foreign direct investments is declining, while investments in the real estate has had dominant share. Drakić particularly emphasizes that the unpredictability of the business environment in recent times has slowed down many domestic investments. In addition, there have been almost no major investments through which the economy could generate new jobs and value.

- We believe it's crucial for policymakers to initiate investment cycle through infrastructure investments, thereby creating opportunities for new jobs for domestic companies. The economy also expects the development of capital projects, which could be financed through the Western Balkans Investment Framework, the utilization of which would undoubtedly stimulate employment in the business sector, Drakić remarked.

The President Drakić particularly emphasizes the importance of creating a predictable and stimulating environment for business operations, removing barriers because "what's good for business is good for the country". A quality business environment is the safest way to mitigate the shadow economy, which is not only an obstacle for the state, but also for every businessman who respects its regulations. Among the barriers, she highlights certain systemic regulations, so according to her, it's necessary to improve the following laws: the Company Law, Labour Law, Law on Value Added Tax, Law on Waste Management, etc.

- I will highlight as particularly discouraging that the business sector, or rather, the business community, has been stigmatized recently. It seems to be forgotten that employers are the ones creating value, employing people, and by fulfilling legally prescribed obligations, contributing to budget revenue inflow, which funds the entire system. Therefore, it's important that we understand each other well. I think it isn't complicated when there's goodwill, and we believe in that goodwill, which is why we discuss it openly here today, she notes.

During her address, Dr. Nina Drakić outlined some recommendations for improving the business environment mentioned in the Analysis and brought closer the activities of the umbrella business association in relation to digital and circular transformation of Montenegro's economy.

- It's imperative to contribute to creating a society that takes care of resources, reduces pollution, and creates resilient economic systems. This is a continuous and demanding task, and we believe the Government will be ready to cooperate to further develop what has been initi-

ated, she said.

She concludes that the Montenegrin economy, namely the Chamber, is open to dialogue and cooperation to improve business conditions.

- We believe that you will find our opinion valuable as it can contribute to progress. We have been at this address since 1928, and throughout that respectable existence, prosperity has been confirmed to be our goal, achievable only through hard work, says the President Dr. Nina Drakić.

THE ADDRESS BY PRIME MINISTER

The Prime Minister **Milojko Spajić** says that almost all issues mentioned by the President Drakić will be in the focus of the Government's agenda, expressing satisfaction that the Government and the business sector are "on the same wavelength".

- Stigmatization of the business sector has been detrimental to the business community for years, and it must never happen again. Anyone paying taxes and working fairly will receive the maximum support from the Government. We will be the wind at the back to anyone working hard and zealous. One shouldn't fear mistakes. If you fall down, you get up quickly. That's the entrepreneurial culture we must learn. It's essential for the state to ensure work and entrepreneurial energy, Spajić stated.

According to him, the Government intends to reduce the risk in the business operations.

- We plan to relieve the business community of fixed costs, which increase business operation risks and simplify tax procedures, because this brings a lot of confusion. In this way, I believe we will encourage entrepreneurial energy, the Prime Minister said.

He particularly emphasized the importance of connecting Montenegro to a larger market as well as the entering the SEPA system to make all payments from Montenegro to the EU - instant.

- This way, Montenegro's economy enters the EU and gains access to a market of 500 million people. It's a tremendous opportunity, which should be embraced by the business sector, remarked the Prime Minister.

He announced that the Government would work on harmonizing the customs procedures, introducing legislation to facilitate employment and tighten the sickness leave control.

- I'm pleased that we are here today at the Chamber of Economy of Montenegro, because this is where we can strengthen the Arbitration

Court to become the best institution of its kind in this part of Europe. We want to fill a sort of gap in the judiciary system concerning the property security of business owners. I invite you to join forces to strengthen this institution, which should eventually evolve into an international business court modelled on the one in Dubai, Spajić says.

The Prime Minister announced that in January, six tender notices will be published for conceptual designs of highways in Montenegro.

According to him, in 2024, the focus will be on the road section from Mateševo to Andrijevica, where in September, the Government wants to commence work after a quick tender it will issue.

- This investment which will be funded from the capital budget intends to develop the northeast of the country, "open up" Vasojevići, Plužine, Rožaje, as well as the other side of Bjelasica for tourism, the Prime Minister stated. He also announced plans for an expressway Bijelo Polje-Pljevlja-Sarajevo, a section of the road from Paštrovačka gora towards Albania and Croatia, a bypass around Podgorica, and a road connecting the capital city with Grahovo and further towards Bosnia and Herzegovina.

- All conceptual designs should be ready within a year, and in 2025, tenders will be published for all these projects. We will issue tenders for all these projects in 2025, since there is no need to wait further. They asked me how we will finance it. I told them that Montenegro has the potential to finance the capital budget of EUR 900 million. There will be considerable returns from that and the GDP will increase, Spajić stated.

The Prime Minister announced a surplus in the current budget in 2024 and mentioned that every borrowed euro would be utilized for investments and debt repayment. He emphasized the significant achievement of Montenegro avoiding the grey list of Manival.

- The grey list would have adverse effect on the economy and create chaos for the state. Thanks to enormous Government efforts, within 15 days we went from a low to a mid-level rating, which is a tremendous success. We plan to raise the credit rating to BB-, which Montenegro hasn't had for years, and I am convinced that during this Government's mandate, we can achieve an investment level as well, Spajić said.

He considers establishing a development bank and a credit-guarantee fund extremely important. The development bank, he says, would more aggressively finance economic development, while private banks would be allowed to be more competitive in this area through the

credit-guarantee fund, which would mitigate investment risks.

- We want to initiate a huge investment cycle that will boost economy very quickly, the Prime Minister highlighted, adding that it's necessary to establish a secondary credit market similar to the German-Danish model or the American model.

He also announced that all state administration offices would be centralized in one location, and the Government intends to create the Montenegro Business District through public-private partnerships to attract the world's largest companies to operate there.

Responding to the questions of the business representatives, the Prime Minister stated, among other things, that the EU does not accept extending the anti-COVID measure of VAT relief for tourism and hospitality. However, the possibility of introducing a third level of this type of tax is under consideration. Moreover, it doesn't approve increasing fuel excise taxes for yachts, since it reduced our competitiveness compared to marinas in Albania and Turkey. Nonetheless, a change in the law in the desired direction would mean a step backward in the EU integrations, the Prime Minister notes, but hopes to find a favourable transitional solution in negotiations with the European partners. He highlighted the intention to strengthen the National Tourism Organization of Montenegro by involving the private sector in its structure, which would result in better connections with airlines, tour operators, and increased representation in the European market, which, he believes, is not adequately valorised.

- By December 31, we will decide whether to enter into concessions with airports, which are crucial for tourism until we build highways, Spajić said.

THE ADDRESS BY THE BUSINESS COMMUNITY

The director of the company Voli, **Dragan Bokan**, stated that the business community has high expectations.

- Our public perceives employers as the ones exploiting workers. I'll mention some of the biggest and current issues. One of them is lack of labour force. During the tourist season and often beyond it, we face this problem. Voli conducts primary agricultural production in Šas in Ulcinj. Our people are uninterested in employment, especially in this sector, said Bokan.

He appealed to the public and young people to consider the position of a businessperson in Montenegro, emphasizing that his/her contri-

bution to the society should be more promoted. Employers, he added, are facing the abuse of sick leave.

- There shouldn't be healthcare workers abusing their position to the detriment of the state. The number of employees using sick leave at Voli ranges from 250 to 300 at any time, Bokan said, adding that permits, plans and urban planning conditions take a long time.

He also mentioned that the company Voli has become the owner of a pig farm in Spuž.

- I am confident that we will soon have a domestic product, Bokan said.

He emphasized that creating new values and developing the economy require strengthening the rule of law to be able to conduct the business activities smoothly.

- Mr. Prime Minister, we are looking forward to the announced economic development. Listen to the voice of the Montenegrin business community, and we will be partners in any good Government strategy, Bokan concluded.

Mile Gujić, president of the Association Board for Construction and Building Materials, noted that the construction sector in Montenegro is experiencing growth.

- In the first three quarters of this year, EUR 460 million of construction work were carried out with 17,000 employed workers, which represents over 7% of the total number of employees in the economy, he said.

According to him, in addition to civil engineering, investments in infrastructure, especially roads, are extremely significant, emphasizing the crucial need to complete the Mateševo – Andrijevića road and expressing confidence that the new Government will be committed to continuing the construction of this major project.

Gujić also mentioned the improvement of the legislative framework regulating this area, emphasizing the importance of spatial planning laws and the need for better regulation of cadastre and state property. He

also highlighted the need to address the legalization of buildings by adopting new laws. A burning issue in this area, according to Gujić, is the lack of labour force, and he assesses that special attention must be given to this business barrier.

Gujić concluded that in the coming period, the business community expect fast and practical solutions from the new Government, greater efficiency, and more attentiveness towards the economy, because understanding the needs of citizens and businesses is important for making good decisions.

The President of the Tourism and Hospitality Association, **Ranko Jovović**, emphasized that successful management of a tourist destination is a prerequisite for a high-quality tourism product. This requires a clear vision, competitiveness of the tourism offers and strengthening the cooperation between the private and public sectors. Tourism employers point out that the success of the tourist season is particularly affected by several factors: the shadow economy, lack of skilled labour force and simple employment of foreigners, municipal and transportation infrastructure, airline accessibility of the destination and the decreasing investor confidence.

- The priority is addressing the lack of labour force in seasonal tourism jobs. It's necessary to enable employers to swiftly and through simple procedures acquire the necessary labour force, promote seasonal employment opportunities more, arrange the business environment and mechanisms in a way that encourages employers to hire domestic workers and systematically make seasonal work more attractive to domestic workers - Jovović stated.

Jovović stresses that the announced increase in the VAT rate for food and beverage preparation and services will disrupt the business environment, requesting the reduced VAT rate to keep being applied, aiming to provide a long-term tax relief to the tourism/hospitality industry.

Jovan Lekić, the President of the Trade Association Board, referred to the Analysis of the business environment conducted annually by the Chamber of Economy for the past 15 years.

- We are continually identifying the trade deficits as the Achilles' heel of the Montenegrin economy. It would be good if your Government adopts a certain set of measures regarding this issue and carefully studies the needs of the economy, he emphasized.

Regarding the structure of the gross domestic product, trade makes up 24.4 percent and employs over 47,000 people, accounting for

one-fifth of the total labour force.

- While certain parameters show a well-developed trade, this sector still struggles with the shadow economy and difficult debt collection, said Lekić, noting that Montenegro's trade has recently been under undue pressure.

He mentions that within thirteen thousand square kilometres and 600 thousand inhabitants, there is nowhere such a great trade competition as in our country.

He particularly emphasized the necessity of adoption of the new e-Commerce law, resolving of Braille labelling issues, and fair interpretation of the Constitutional Court's decision on non-working Sunday.

- We see in you a person who will continue fostering the achievements of the market economy, with the state intervention to the extent necessary, Lekić stated.

According to him, it's crucial to treat the labour market differently from all previous Governments.

- I suggest that you prepare a study of the labo-

ur market in Montenegro for the period 2023 to 2027. We want to know how Montenegro will stand in this area by 2027, he emphasized, stating that the labour market issue isn't just a social problem. It requires serious work so that investors and the business community know which direction to take.

Nebojša Dožić from Uniprom KAP provided an overview of the current situation in the Aluminium Plant and highlighted that clear rules, not frequently changed, are necessary to achieve all planned investments in this economic entity.

- We have accepted paying the electricity price like all other citizens of Montenegro and agreed to reduce electricity usage by up to 70% to avoid importing additional quantities, he said.

Dožić mentioned that they established a plant for producing alloys and logs; however, after launching these factories and starting to make a profit after many years of challenges, the Montenegrin Electric Enterprise demanded that they pay the market price for electricity, a minimum of EUR 45 per kilowatt-hour, which is too high for the aluminium industry.

- Under the pressure of this situation, we were forced to suspend primary production, leading to the collapse of our business foundations. Without primary production, we are now facing significant challenges, he stated, highlighting that they are in a very difficult situation and appealing to decision-makers to help as much as possible.

Branimir Bukilić, President of the ICT Board, emphasized that digitization and digital transformation are key pillars for further development, which concern all industries and public administration. He

said that it is now crucial to find a solution to strategically move from horizontal to vertical digitization.

- In the S3, digitization is recognized as a horizontal economic sector; everyone wants digitalized business processes, and the IT sector is ready to provide significant support in this transition. Some aspects can transform into a vertical sector, producing software, and the IT sector could be a serious producer. The export of such products could be significantly beneficial to the Montenegrin economy, stated Bukilić.

He emphasized the need for careful policy-making in the IT sector and suggested that the IT sector should be the main partner of the Government in digital transformation.

- To achieve efficiency and effectiveness, the IT sector is ready to be the driver and leader of the development of digital solutions, which hasn't generally been the case so far. Infrastructural IT projects have mostly been undertaken by foreign companies, he said.

He added that the domestic IT sector is ready to handle significant infrastructural projects and be a good partner to the Government. In the end he suggested reconsidering the reestablishment of the Ministry for Information Society or a similar organizational unit within the Government.

Blagota Radović from Zetogradnja addressed the issue many investors are facing in the north.

- In Kolašin, around 2000 hotel rooms are currently being built, according to some European standards, implying that there will be between 1300 and 1500 new jobs. However, my company now has a closed hotel in Kolašin with unresolved issues of electricity, water, and sewage, he stated.

Radović believes that these urgent infrastructure problems, which they are currently facing, must be solved as soon as possible and that conditions for uninterrupted work in a predictable and stable business environment should be created, along with attracting foreign investors.

Tomo Čelebić from Čelebić Group stated that a well-organized public administration is the most crucial factor in addressing certain problems faced by the construction sector.

- When it comes to drafting laws, they should not be passed without our active participation. The business community's voice must be heard to ultimately have legal solutions which are beneficial for both sides, he highlighted.

According to him, numerous investors are facing infrastructure problems, which affect the tourism sector.

- If tourism significantly contributes to the total GDP, these issues must be systematically resolved to create conditions for improving existing legal solutions, Čelebić said, emphasizing that the unpredictability of the business environment created in Montenegro's economy poses a significant problem for new and foreign investors.

Radenko Vujošević, President of the Board for Communal Services, stated that the current business environment in which our economy is operating is unfavourable.

- We are facing numerous problems and challenges. First of all, it is necessary to urgently regulate the legal framework under which our economy operates—urgent adoption of the state waste management plan, laws on communal and water services, and other legal acts, all in line with the need for establishing the market prices and market operations, he said.

According to him, waste management must be a top priority.

- We want to come faster to the resolution of the issue of the regional waste management centre in the northern region, which should be in Berane. This way, we would create conditions for the construction of necessary communal infrastructure for the waste management and regulation, which would improve the country's position in line with Chapter 27 in EU negotiations, he says.

He added that this issue is crucial not only for the communal economy, but also for the meat industry, as Montenegro lacks adequate treatment for such waste. Regarding the Law on Communal Services, he said it urgently needs changes without adverse consequences for business operations.

- Laws that equalize prices for physical and legal entities in the communal economy, as well as delegating authorities to the Energy Regulatory Agency, are particularly problematic, Vujošević said.

However, he noted that at this moment, 10 communal business companies from 10 municipalities, as well as five water supply companies based on balance sheets, have pre-bankruptcy status. According to him, the increase in gross wages by about 35% under the newly concluded branch agreement poses a specific problem, burdening even more the communal companies.

- As it is in everyone's interest to improve and protect the environment, decision-makers at all levels must contribute to enabling the communal economy to tackle all problems and meet the citizens' expectations, Vujošević emphasized.

Ivan Bulatović, President of the Energy Board, highlighted the importance of drafting the National Energy and Climate Plan, considering that the 2014 Strategy is still in effect.

- I believe that this document is necessary to provide guidelines for the future development of the energy sector, he said.

He also emphasized the significance of inter-connecting power lines and pointed out the importance of constructing the first submarine cable, which represents a significant step for energy development, to which the construction of the second cable will contribute.

Igor Banović, President of the Transportation Board, emphasized the importance of the Port of Bar as the most crucial hub for economic activities, raising the question of whether this Government will continue the contract with the Turkish company.

- Unfortunately, the Turkish investor did not meet expectations. The results did not match the ambitious and inspiring figures on paper. The number of containers passing through that terminal was supposed to be five times larger than it is now, Banović highlighted.

According to him, if we look at the ports in the region, they are at a tremendous advantage compared to ours. He emphasized that if the Port of Bar operates poorly, all the companies within that chain operate poorly and it requires

greater attention.

He stressed out the necessity of improving the railway, expressing satisfaction with the planned investment of EUR 120 million.

- The railway's capacity must be improved, because a lot of cargo is lost or rejected due to the inability to ship it to the destinations, Banović pointed out.

In this regard, he highlighted the significant importance of connectivity with Kosovo, which could represent an important export opportunity for Montenegro. He also addressed the issue of tax-free status for yachts, considering it brought significant losses to all actors in the chain. Banović suggested finding an adequate solution to this problem.

Milutin Đuranović, President of the Agriculture and Food Industry Board, mentioned that there's no agricultural development without adequate budgetary support. He emphasized that only this year, the import of foreign beverages exceeded one billion Euros and stressed the need to work more on its substitution.

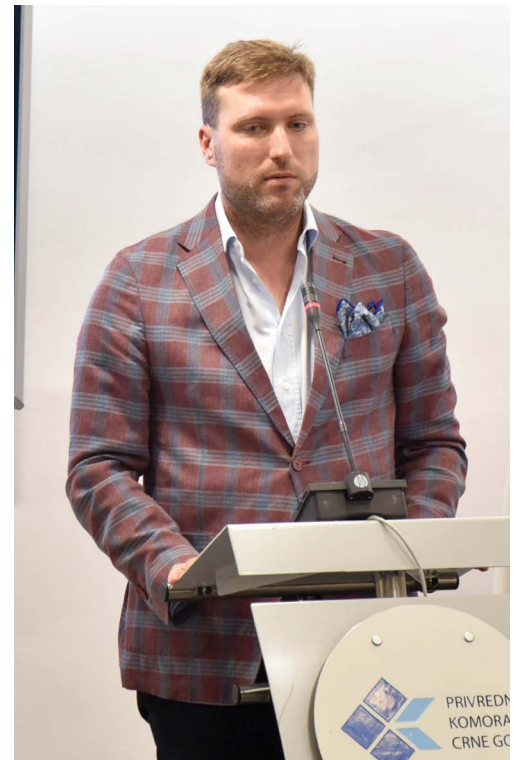
- What does the Government plan to do to improve the market position of domestic products in the future, which would directly affect the substitution of imported food products with domestic ones, Đuranović asked.

He stated that in the joint EU budget, agriculture accounts for 45%, while in Serbia, the law stipulates that the minimum agricultural budget share should be 5%.

- In Montenegro, the allocated funds for the agricultural budget amount to 1.8%, and direct support to the economy is 1%, while the agricultural sector's share in our total GDP is 10%," he highlighted.

Đuranović believes that the current budgetary support for the Montenegrin agriculture is insufficient to ensure the sustainability of villages, rural areas, and overall agricultural development.

Dragan Bojović from Boj Komerc highlighted numerous issues within the forestry sector, discouraging data which require serious consider-

ration.

- Indeed, we are dealing with a highly sensitive resource that might not possess economic strength, but is of high importance, he stated.

Bojović pointed out that forestry is consistently under threat, leading to regression in this economic sector. The transition in the forestry has been ongoing for a long time, and the relationship between the Forestry Administration and the Ministry Department responsible for organizing and overseeing the Forestry Administration's work is not optimal.

- The dynamics of realization of contracts within the Forestry Administration is very slow, and the distribution was delayed. This imbalance and dysfunctional dynamic have led to issues in the wood industry, creating a situation where the capacities are not realistically utilized, ultimately resulting in an inability to meet obligations to the market, emphasized Bojović.

THE ADDRESS OF THE GOVERNMENT REPRESENTATIVES

The Deputy Prime Minister, **Nik Gjeloshaj** stated that the institutions have not adequately kept pace with the accelerated development of the information and communication technology sector by adopting European laws in this field.

- ICT is one of Montenegro's best development opportunities requiring a more stimulating tax policy in order to attract additional investments into this sector, Gjeloshaj said.

He mentioned that there is readiness by the Government to ensure greater competitiveness for domestic companies in carrying out the activities through public procurement. He also expressed consideration for supporting

the businesses, which contribute to increased exports.

- The business community needs 5,000 new workers, although the number of employees in the public sector is even higher. Implementing legislative solutions that will change this aren't bold moves, but the realistic ones for the country's survival, Gjeloshaj stated.

The Minister of Spatial Planning, Urbanism, and State Property, **Janko Odović** assessed that the Spatial Plan represents the foundation for further development of the entire country. Its draft is soon to be subject to public discussion, while we will keep working on spatial planning and building legalization laws.

- The Legalization Law will undergo significant changes compared to the existing text, because we aim at legalizing the majority of structures, Odović said, adding that 85 percent of residential buildings will be legalized through an improved model akin to the Croatian one.

According to him, we need to register all facilities in the cadastre in order to attract investments. Therefore, focus should be on updating data, aligning cadastre plans with urban plans, separating state land from other land for easier identification in plans, and creating conditions to click on a land parcel to obtain all necessary information.

He announced the commencement of Eurocodes implementation by the end of the second quarter of 2024, when we will establish a national organization dealing with this activity. Moreover, the appointment of a new state architect who will accelerate the approval process for urban projects.

Minister of Public Administration, **Marash Dukaj**, emphasized the opportunities the eco-

nomy can utilize from the Digital Europe Program, aimed at enhancing the competitiveness of small and medium-sized enterprises. In this regard, he identified the cooperation between public administration and the business sector as a crucial factor for success.

- Establishing new electronic services for more efficient business operations is one of this Government's priorities. Introducing paperless administration in Government operations, using electronic documents and trust services are imperative for the Ministry of Public Administration, leading to a better business environment. By involving representatives from business associations, ICT and innovative communities in drafting strategic acts related to digitalization and in the Government's Co-ordination Team for digital transformation, the Government has demonstrated openness to partnership and inclusiveness, he stated.

The Minister of Agriculture, Forestry, and Water Management, **Vladimir Joković**, believes that more funds could certainly be allocated to the agricultural budget than planned, but Montenegro has the highest agricultural subsidies in the region.

- It would be the best to increase subsidies for those who increase production, Joković stated, emphasizing significant challenges such as stopping emigration from rural areas and insufficient domestic production to meet market needs.

He singled out forestry as the sector facing the most significant issues in the economy. Joković announced the extension of contracts for forest use, a new Forestry Law and the establishment of a company to manage forests, which is supported by the World Bank.

Minister of Energy and Mining **Saša Mujović** emphasized the importance of developing a national energy-climate plan, which will shape Montenegro's future and serve as a form of validation toward EU partners. According to him, European partners also anticipate progress in regulations governing oil supply and better integration of the electricity market with the region.

- The national energy and climate plan is our top priority. We must have a draft version by March 2024 and the final version by July of the same year, he stated.

Despite considerable interest of the investors in solar and wind power plants, issuing permits for new capacities won't be a priority, but realizing investments in Velje Brdo and Tuzi, which offer good interconnection possibilities and infrastructure.

- Let's turn to biomass and thermal energy, strengthening energy transmission capacities

through the trans-Balkan corridor. We can benefit from reinforcing transmission infrastructure, which will be the focus of this Government. We can't afford waiting for another few years, the minister said.

According to **Pavle Tripković**, the State Secretary in the Ministry of Transport and Maritime Affairs, there's an intention to consolidate companies within the area of the Port of Bar and reconstruct the railway from Golubovci to Bar. He invited the business community to contribute to improving the Law on Ports, highlighting that consolidating shipping companies is a challenge and a very complex process.

This Government is focused on roads, and EUR 90 million from the current budget will be allocated for initial work on the Matešev-Andrijevića section, while technical documentation will be prepared in cooperation with Monteput.

- We hope for a public tender by the middle of the year for works worth half a billion, with a five-year deadline for their completion, Tripković stated.

The State Secretary in the Ministry of Tourism, Ecology, Sustainable Development, and Northern Development, **Nenad Vitomirović**, urged businesses and the Chamber to contribute to improving the texts of laws concerning municipal services and water conditions. He also announced that the Waste Management Law has been adopted by the Government.

- We want these laws to reach the Parliament as soon as possible, in order to allow businesses to enter the green and circular transition, said Vitomirović.

ANITA KRULANOVIĆ, DIREKTORICA
AKREDITACIONOG TIJELA CRNE GORE

**POSTALI SMO DIO
JEDINSTVENOG
EVROPSKOG
SISTEMA
AKREDITACIJE**

Akreditaciono tijelo Crne Gore potpisalo je sporazum sa Evropskom kooperacijom za akreditaciju. O značaju ovog sporazuma razgovarali smo sa direktoricom Akreditacionog tijela **Anitom Krulanović**.

Gospođo Krulanović, šta predstavlja ovaj sporazum, u čemu je njegov značaj i kako se odražava na sistem akreditacije i generalno na evropski put naše države?

A. Krulanović: Potpisivanje EA MLA Sporazuma znači formalno priznanje da Akreditaciono tijelo Crne Gore stoji rame uz rame sa drugim akreditacionim tijelima razvijenih država članica EU. Takođe, potpisivanje EA MLA sporazuma znači i priznanje da je uspostavljeni sistem akreditacije u Crnoj Gori ekvivalentan i na istom nivou sa sistemima akreditacije u drugim državama članicama EU, odnosno da je postao dio jedinstvenog evropskog sistema akreditacije koji se ostvaruje pod okriljem Evropske kooperacije za akreditaciju (EA).

Međusobno priznavanje ekvivalentnosti sistema akreditacije dalje implicira da izvještaji i sertifikati izdati od naših akreditovanih laboratorija za ispitivanje, laboratorija za etalovanje, medicinskih laboratorija, kontrolnih tijela i sertifikacionih tijela za proizvode budu priznati kao relevantni i pouzdani i kao takvi prihvaćeni širom Evrope. Proizvodi ili usluge isporučilaca iz Crne Gore, a koje prate odnosni izvještaji i sertifikati izdati od naših akreditovanih tijela, u načelu više ne moraju biti ponovo ispitivani, sertifikovani ili kontrolisani u svakoj zemlji gdje se vrši njihova distribucija i prodaja. Time je domaćim proizvođačima i pružaocima usluga olakšan pristup evropskom tržištu, smanjeni su troškovi plasmana njihovih proizvoda i usluga, a mnogostruko uvećane mogućnosti i koristi za crnogorsku privredu.

Potpisivanjem EA MLA Sporazuma ostvaruje se i dodatno povjerenje kod korisnika usluga i krajnjih potrošača u rad naših akreditovanih tijela, jer se njihovi izvještaji i sertifikati mogu prihvatiti sa istim stepenom povjerenja kao oni koje izdaju tijela za ocjenjivanje usaglašenosti širom EU.

Organi državne uprave mogu sa većim stepenom povjerenja delegirati dio svojih nadležnosti našim akreditovanih tijelima putem njihovog ovlašćivanja ili imenovanja za potrebe sprovođenja javnih politika koje se odnose na bezbjednost i zdravlje građana, monitoring i zaštitu životne sredine, zaštitu potrošača i slično.

Akreditaciono tijelo Crne Gore je potpisivanjem EA MLA Sporazuma, u domenu svojih nadležnosti, dalo puni doprinos procesu evropskih integracija Crne Gore, a posebno vezano za pregovaračko Poglavlje 1, Sloboda kretanja robe, gdje se očekuje da sve nacio-

nalne institucije infrastrukture kvaliteta, pa samim tim i Akreditaciono tijelo Crne Gore, dostignu zahtijevani nivo operativnosti i kompetentnosti.

Izuzev ovog značajnog postignuća, šta je još urađeno u oblasti akreditacije tokom 2023. godine? Koje su još aktivnosti Akreditacionog tijela Crne Gore obilježile godinu na izmaku?

A. Krulanović: Bez obzira na velike izazove, napore i angažovanje koje su zaposleni u ATCG morali uložiti da bi se došlo do ostvarivanja jednog ovako velikog postignuća kao to je potpisivanje EA MLA sporazuma, naša osnovna djelatnost koja se odnosi na akreditaciju tijela za ocjenjivanje usaglašenosti je tekla nesmetano.

Ono što nas posebno raduje je da je u našem javnom registru akreditovanih tijela upisana još jedna medicinska laboratorija, tako da sada pored laboratorija Instituta za javno zdravlje i Doma zdravlja Podgorica imamo i prvu akreditovanu privatnu medicinsku laboratoriju koja posluje u okviru PZU Poliklinika Standard Bar.

Tokom 2023. godine takođe je realizovan značajan broj nadzornih i ponovnih ocjenjivanja akreditovanih tijela za ocjenu usaglašenosti, a od kojih su neka uključivala i proširenje prethodno dodijeljenog obima akreditacije.

Na polju međunarodne saradnje, u toku 2023. godine Akreditaciono tijelo Crne Gore je nastavilo da ispunjava sve obaveze koje proističu iz punopravnog članstva u EA i pridruženog članstva u ILAC. Takođe, pored veoma dobre i intenzivne bilateralne saradnje sa nacionalnim akreditacionim tijelima susjednih država, ATCG je u novembru 2023. godine potpisalo Sporazum o bilateralnoj saradnji sa nacionalnim akreditacionim tijelom Turske – TURKAK.

Jačanje administrativnih kapaciteta kroz povećanje broja stalno zaposlenih je takođe nešto što je obilježilo 2023. godinu. S obzirom da nas već krajem 2024. godine čeka prvi redovni nadzor od strane EA u vezi sa održavanjem statusa EA MLA potpisnika, ovo će ujedno biti i dobra prilika da se novozaposleni upoznaju na licu mjesta sa postupkom "kolegijalnog ocjenjivanja" od strane EA.

U čemu je važnost akreditacije? Koliko je akreditovanih organizacija u Crnoj Gori?

A. Krulanović: Akreditacija je na međunarodnom nivou prepoznata i prihvaćena kao trenutno najprihvatljiviji i najpouzdaniji način za potvrđivanje kompetentnosti tijela za ocjenjivanje usaglašenosti, a čime se posredno obezbjeđuje da njihovi nalazi budu relevantni i pouzdani.

Akreditaciono tijelo Crne Gore je potpisivanjem EA MLA Sporazuma, u domenu svojih nadležnosti, dalo puni doprinos procesu evropskih integracija Crne Gore, a posebno vezano za pregovaračko Poglavlje 1, Sloboda kretanja robe, gdje se očekuje da sve nacionalne institucije infrastrukture kvaliteta, pa samim tim i Akreditaciono tijelo Crne Gore, dostignu zahtijevani nivo operativnosti i kompetentnosti.

U savremenom svijetu se u mnogim društvenim i privrednim sferama, počevši od bezbjednosti hrane, zdravstvene zaštite, zaštite bezbjednosti građana, zaštite životne sredine, industrije, građevine, energetike itd. akreditacijom potvrđuje integritet i tehnička kompetentnost organizacija koje ispitivanjem, kontrolisanjem, sertifikacijom, verifikacijom i validacijom ocjenjuju usaglašenost proizvoda, procesa ili usluga sa zahtjevima standarda i drugih odnosnih normativnih dokumenata.

U Crnoj Gori trenutno imamo 40 akreditovanih tijela za ocjenjivanje usaglašenosti, od čega je 24 laboratorija za ispitivanje, 2 laboratorije za kalibraciju, 3 medicinske laboratorije, 5 kontrolnih tijela i 6 sertifikacionih tijela (3 sertifikaciona tijela za proizvode i 3 sertifikaciona tijela za sisteme menadžmenta).

Da li privreda u dovoljnoj mjeri prepoznaje značaj akreditacije za unapređenje konkurentnosti i kvaliteta? Šta je potrebno uraditi kako bi se akreditacija dodatno afirmisala?

A. Krulanović: Kroz međusobno priznavanje sistema akreditacije, stvaraju se preduslovi za uklanjanje tehničkih barijera u trgovini. Naša dostignuća u tom smislu predstavlja podršku regionalnoj ekonomskoj integraciji i jačanju povjerenja u crnogorske institucije infrastrukture kvaliteta i privredne subjekte.

Primjetno je da u posljednje vrijeme mnoge organizacije pokazuju interesovanje za akreditacijom, jer na taj način povećavaju konkurentnost na tržištu, zadržavaju stečene klijente i dobijaju veće mogućnosti za učešćem na tenderima u zemlji i inostranstvu.

Akreditacija razvija povjerenje u usluge akreditovanih laboratorija, sertifikacionih i kontrolnih tijela, koje proizvodima, ljudima i uslugama daju „međunarodni pasoš za trgovinu“.

Po riječima ministra finansija, gospodina Vukovića, cilj Vlade je kreiranje predvidivog poslovnog ambijenta koji afirmiše jednake uslove i mogućnosti svim učesnicima tržišne utakmice, a mi smatramo da je akreditacija jedno od prepoznatih sredstava za kreiranje upravo takvog ambijenta.

Sve zainteresovane strane moraju raditi na promociji i značaju akreditacije. Potrebno je stvoriti proevropsku klimu, da sva tijela za ocjenjivanje usaglašenosti, bilo to zakonom prepoznato kao neophodno ili ne, trebalo bi da svoju tehničku kompetentnost potvrde akreditacijom što je uostalom i "zapadni trend".

Ocijenite generalno stanje i izazove u infrastrukturi kvaliteta. U kojoj mjeri je značaj i doprinos koji pružaju organizacije infrastrukture kvaliteta prepoznat u

društvu i od strane donosioca odluka? Da li očekujete bolju saradnju u narednom periodu?

A. Krulanović: Na osnovu dostupnih informacija, smatram da su sve institucije infrastrukture kvaliteta na veoma zavidnom nivou operativnosti i kompetentnosti, te kao takve mogu biti pozitivan primjer drugim nacionalnim institucijama i organizacijama. Potpisivanjem EA MLA sporazuma ATCG je između ostalog dalo svoj puni doprinos aktuelnim pretprijetnim pregovorima u okviru pregovaračkog Podglavlja 1 - Sloboda protoka robe.

Ministarstava i ATCG, u okviru svojih nadležnosti uvažavajući zajedničke interese a u cilju unapređenja saradnje i razvoja sistema akreditacije u CG, naročito za potrebe sprovođenja tehničkih propisa kao i razmjene informacija o postupcima akreditacije u svrhu imenovanja, ovlašćivanja i drugih pitanja povezanih sa sprovođenjem tehničkih propisa, tijesno saraduju. Naglasila bih da imamo izuzetno korektnu saradnju sa našim nadležnim ministarstvima (Ministarstvo ekonomskog razvoja i Ministarstvo finansija) bez čije podrške ovaj, rekla bih, evropski uspjeh ne bi mogli ostvariti.

ATCG ostvaruje veoma dobru saradnju sa svim institucijama infrastrukture kvaliteta, koja se između ostalog realizuje kroz zajedničke nacionalne i regionalne projekte namijenjene jačanju infrastrukture kvaliteta u Crnoj Gori. Pored toga želim da istaknem da je 9 laboratorija nacionalnog Zavoda za meteorologiju akreditovano od strane ATCG.

Kakvi su dalji planovi rada Akreditacionog tijela Crne Gore u narednom periodu?

A. Krulanović: Kada govorimo o budućim planovima i prioritetima, trenutno je najvažnije da u kontinuitetu održavamo i unapređujemo status potpisnika EA MLA sporazuma u svim oblastima u kojima ATCG pruža svoje usluge.

Jedan od budućih ciljeva je ostvarivanje punopravnog članstva i potpisivanje multilateralnih sporazuma sa međunarodnim organizacijama za akreditaciju (ILAC i IAF), čime bi se svi benefiti koje donosi EA MLA Sporazum prenijeli na globalni nivo. Potpisivanje ovih multilateralnih sporazuma daje puni smisao osnovnoj sintagmi akreditacije: „Jednom akreditovano, svuda prihvaćeno“.

Posvećeno i kontinuirano ćemo nastaviti sa usavršavanjem stalno zaposlenog osoblja, eksternih ocjenjivača, kao i članova upravljačkih, savjetodavnih i stručnih tijela Akreditacionog tijela CG.

Digitalizovanje postupka akreditacije, kao i promocija značaja i uloge akreditacije takođe će biti naši prioriteti u narednom periodu.

ANITA KRULANOVIĆ, DIRECTOR OF THE ACCREDITATION BODY OF MONTENEGRO

WE HAVE BECOME PART OF THE UNIQUE EUROPEAN ACCREDITATION SYSTEM

The Accreditation Body of Montenegro has signed an Agreement with the European Cooperation for Accreditation. We discussed the significance of this agreement with the director of the Accreditation Body, Ms. **Anita Krulanović**.

Ms. Krulanović, what does this agreement represent? What is its significance and how does it reflect on the accreditation system and, generally, on our country's European path?

A. Krulanović: The signing of the EA MLA Agreement signifies formal recognition that the Accreditation Body of Montenegro stands shoulder to shoulder with other accreditation bodies of the developed EU member states. Moreover, signing the EA MLA Agreement also means that the established accreditation system in Montenegro is equivalent and at the same level as the accreditation systems in other EU member states. It has become part of a unified European accreditation system realized under the auspices of the European Cooperation for Accreditation (EA).

Mutual recognition of the equivalence of the accreditation systems further implies that reports and certificates issued by our accredited testing laboratories, calibration laboratories, medical laboratories, inspection bodies and product certification bodies are acknowledged as relevant and reliable and are accepted across Europe. Products or services from the Montenegrin suppliers accompanied by re-

spective reports and certificates issued by our accredited bodies generally do not longer need to be retested, certified or controlled in each country, where they are distributed and sold. This ensures easier access for domestic producers and service providers to the European market, reduces the costs of placing their products and services, and significantly enhances opportunities and benefits for the Montenegrin economy.

Signing the EA MLA Agreement also raises confidence among service users and end consumers in the work of our accredited bodies, because their reports and certificates can be accepted with the same level of trust as those issued by the conformity assessment bodies across the EU.

Public authorities can delegate part of their responsibilities with greater confidence to our accredited bodies through their authorization or appointment for the purpose of implementing public policies related to citizen safety and health, environmental monitoring and protection, consumer protection, etc.

By signing the EA MLA Agreement, the Accreditation Body of Montenegro has, within its competencies, made a significant contribution to Montenegro's European integration process, particularly concerning Negotiation Chapter 1, Free Movement of Goods, where all national quality infrastructure institutions, as well as the Accreditation Body of Montenegro, are expected to reach the required level of

functionality and competence.

In addition to this significant achievement, what else has been done in the field of accreditation during 2023? What other activities of the Accreditation Body of Montenegro marked this year?

A. Krulanović: Despite significant challenges, efforts and engagement of the employees at ATCG in order to realize the achievement such as signing the EA MLA Agreement, our primary activity related to accrediting conformity assessment bodies progressed smoothly.

We are particularly satisfied with the fact that one more medical laboratory has been registered in our public registry of accredited bodies. Now, along with the laboratories of the Institute of Public Health and the Health Centre Podgorica, we have the first accredited private medical laboratory operating within the Polyclinic Standard Bar.

Throughout 2023, a significant number of surveillance and re-evaluations of accredited conformity assessment bodies were also conducted, some of which included expanding the previously assigned scope of accreditation.

In the field of international cooperation, during 2023, the Accreditation Body of Montenegro continued to fulfil all obligations arising from full membership in EA and associate membership in ILAC. In addition to very good and intensive bilateral cooperation with the national accredita-

tion bodies of countries in the region, ATCG signed a bilateral cooperation agreement with the national accreditation body of Turkey – TURKAK in November 2023.

Strengthening administrative capacities through an increase in the number of permanent employees also marked 2023. Given that we are facing our first regular surveillance by EA at the end of 2024 regarding the maintenance of EA MLA signatory status, this will also be a good opportunity for new employees to become acquainted firsthand with the EA's "peer evaluation" process.

What is the importance of accreditation? How many accredited organizations are there in Montenegro?

A. Krulanović: Accreditation is internationally recognized and accepted as the most acceptable and reliable way to confirm the competence of conformity assessment bodies, indirectly ensuring the relevance and reliability of their findings.

In the modern world, the accreditation is used for the verification of the integrity and technical competence of organizations involved in testing, inspection, certification, verification, and validation of product conformity, processes, or services with the requirements of standards and other related normative documents. This applies to various social and economic spheres such as food safety, healthcare, citizen safety, environmental protection, industry, construction, energy, etc.

Currently, in Montenegro, there are 40 accredited conformity assessment bodies, including 24 testing laboratories, 2 calibration laboratories, 3 medical laboratories, 5 inspection bodies and 6 certification bodies (3 certification bodies for products and 3 for management systems).

Do businesses adequately recognize the importance of accreditation for enhancing competitiveness and quality? What needs to be done in order for the accreditation to be further promoted?

A. Krulanović: Through mutual recognition of accreditation systems, conditions are created for removing technical barriers to trade. Our achievements in this regard support

regional economic integration and strengthen trust in the Montenegrin quality infrastructure institutions and economic entities.

It's noticeable that lately, many organizations show interest in accreditation, because in this way they enhance their competitiveness in the market, retain existing clients and gain more opportunities to participate in tenders both home and abroad.

Accreditation develops trust in the services of accredited laboratories, certification and inspection bodies, providing an "international passport to trade" for products, people and services.

According to the Minister of Finance, Mr. Vuković, the Government is aimed to create a predictable business environment which affirms equal conditions and opportunities for all market participants. We consider accreditation as one of the recognized means to create precisely such an environment.

All stakeholders must work on the promotion of significance of accreditation. It's necessary to create a pro-European atmosphere, where all conformity assessment bodies, whether legally mandated or not, should validate their technical competence through accreditation, which is, after all, a "western trend".

We would appreciate if you could assess the overall state and challenges in the quality infrastructure? To what extent has the significance and contribution provided by quality infrastructure organizations been recognized in the society and by decision-makers? Do you expect better cooperation in the upcoming period?

A. Krulanović: Based on available information, I believe that all quality infrastructure institutions operate at a very commendable level of functionality and competence, serving as positive examples to other national institutions and organizations. By signing the EA MLA agreement, among other things, ATCG has provided its full contribution to the current pre-accession negotiations within Negotiation Chapter 1 - Free Movement of Goods.

The Ministries and ATCG, within their

respective competencies, have close cooperation, thus acknowledging common interests aimed at enhanced cooperation and the development of the accreditation system in Montenegro, particularly with a focus on the implementation of technical regulations and the exchange of information on accreditation procedures for the purpose of appointment, authorization, and other issues related to the implementation of technical regulations.

I would like to emphasize that we have a very fair and satisfying cooperation with our relevant ministries (Ministry of Economic Development and Ministry of Finance), without which support, I would say, this European success could not have been achieved.

ATCG keeps very good cooperation with all quality infrastructure institutions, realized through joint national and regional projects aimed at strengthening the quality infrastructure in Montenegro. Moreover, I would like to highlight that 9 laboratories of the National Meteorological Institute have been accredited by ATCG.

What are the plans of the Accreditation Body of Montenegro in the upcoming period?

A. Krulanović: When it comes to future plans and priorities, it is currently most important to continuously maintain and enhance the status as a signatory to the EA MLA agreement in all areas where ATCG provides its services.

One of the future goals is to achieve full membership and sign multilateral agreements with international accreditation organizations (ILAC and IAF), thereby extending all the benefits brought by the EA MLA Agreement to a global level. Signing these multilateral agreements gives full meaning to the basic phrase of accreditation: "One accreditation, accepted everywhere".

We will remain dedicated to continuous education of the permanently employed staff, external evaluators, as well as members of the managing, advisory and expert bodies of the Accreditation Body of Montenegro. Digitalizing the accreditation process, as well as promoting the significance and role of accreditation, will also be our priorities in the upcoming period.

By signing the EA MLA Agreement, the Accreditation Body of Montenegro has, within its competencies, made a significant contribution to Montenegro's European integration process, particularly concerning Negotiation Chapter 1, Free Movement of Goods, where all national quality infrastructure institutions, as well as the Accreditation Body of Montenegro, are expected to reach the required level of functionality and competence.

SKUPŠTINA PRIVREDNE KOMORE CRNE GORE

DIGITALIZACIJA I UNAPREĐENJE POSLOVNOG AMBIJENTA U FOKUSU TOKOM 2024. GODINE

Skupština Privredne komore Crne Gore, na sjednici održanoj 12. decembra, donijela je Program rada ove asocijacije za 2024. godinu, Odluku o visini, načinu i rokovima plaćanja članskog doprinosa, Odluku o Finansijskom planu, Odluku o izboru članova Nadzornog odbora, te izmjene Odluke o izboru članova Upravnog odbora.

Donijeta su Arbitražna pravila pred Arbitražnim sudom pri Privrednoj komori Crne Gore kao i Pravila o posredovanju u privrednim sporovima pred Arbitražnim sudom pri Privrednoj komori Crne Gore.

Sjednicu je vodio predsjednik Skupštine PKCG **Stevan Karadaglić** a u radu su, pored članova, učestvovali predsjednica Komore dr **Nina Drakić**, potpredsjednici **Pavle D. Radovanović** i **Dragan Kujović**, generalni sekretar **Mitar Bajčeta**, kao i predsjednik Arbitražnog suda pri Komori **Vesko Božović**.

Komora će tokom naredne godine, između ostalog, raditi na unapređenju poslovnog ambijenta i ekonomskih odnosa sa inostranstvom, podsticanju konkurentnosti i promociji privrede i domaćih proizvoda, izradi strategija, istraživanja i analiza, doprinositi evropskom integracionom procesu i učešću privrednih društava u NATO nabavkama. Nastaviće realizaciju međunarodnih projekata, dodatno afirmisati cjeloživotno i dualno obrazovanje – sa posebnim fokusom na edukativne aktivnosti, kao i vansudsko rješavanje privrednih i potrošačkih sporova.

Aktivnosti tokom 2024. godine biće usmjerene i ka nastavku digitalne transformacije Privredne komore i realizaciji projekta e-Komora koji će, između ostalog, omogućiti veću pristupačnost i dostupnost, te unapređenje usluga ove asocijacije. Ovaj projekat će ponuditi kompanijama mogućnost da, kroz pojedinačne elektronske boksove za prijem i otpremu dokumenata kao i virtualne radne prostore, međusobnu komunikaciju učine jednostavnijom i efikasnijom. Projekat previđa stvaranje pretpostavki za komunikaciju sa bazama podataka državnih institucija, čime će se omogućiti elektronsko izdavanje izvoda, potvrda i slično, što će uticati na uštedu vremena i sredstava privrednika. U konačnom, projekat će omogućiti dostupnost informacija i tokove podataka u poslovnom procesu za potrebe članova.

Tokom sjednice je još jednom istaknut značaj rješavanja privrednih sporova pred Arbitražnim sudom pri Komori, te ukazano na benefite tog procesa, kao što su jednostепенost, ekonomičnost, efikasnost i izvršnost odluke. Privrednici su pozvani da u ugovore koje sklapaju uvrste arbitražnu klauzulu i nadležnost Arbitražnog suda pri Komori za rješavanje eventualnih sporova.

ZASIJEDAO UPRAVNI ODBOR

Upravni odbor PKCG je prethodno održao prvu sjednicu i utvrdio predloge odluka o kojima se izjasnila Skupština.

Na sjednici je usvojen Poslovnik o radu Upravnog odbora i izabrani predsjednik, potpredsjednik i članovi Predsjedništva Arbitražnog suda pri PKCG. Arbitražni sud je samostalna i nezavisna institucija koja pruža administrativnu podršku pri rješavanju domaćih i sporova sa međunarodnim elementom putem arbitraže, posredovanja i drugih oblika alternativnog rješavanja sporova, u skladu sa sopstvenim i drugim pravilima i postupcima o kojima se stranke sporazumiju. U Arbitražni sud izabrani su prof.dr **Nebojša Vučinić**, **Dijana Raičković**, **Rada Marković**, mr **Vuksan Vuksanović** i **Pavle D. Radovanović**.

Upravni odbor je odlučio da se u članstvo Privredne komore primi Institut sertifikovanih računovođa i revizora. Riječ je o renomiranoj instituciji čiji članovi svojom ekspertizom mogu značajno doprinijeti Komori u pitanjima koja se odnose na propise.

Privrednici su na sjednici posebno istakli važnost snažnog partnerstva sa Vladom u cilju unapređenja poslovnog ambijenta, pa je s tim u vezi potrebno vratiti dobru praksu da predstavnici Privredne komore učestvuju u radu sjednica Komisije za ekonomsku politiku.

Sjednicu je vodila predsjednica Komore i Upravnog odbora dr **Nina Drakić**, a u radu su, pored članova, učestvovali predsjednik Skupštine PKCG **Stevan Karadaglić**, potpredsjednici **Pavle D. Radovanović**, **Dragan Kujović** i **Nikola Vujović**, te generalni sekretar **Mitar Bajčeta**.

DIGITALNA TRANSFORMACIJA

POTPISAN UGOVOR O PRUŽANJU USLUGA ZA REALIZACIJU PROJEKTA eKOMORA

Privredna komora Crne Gore potpisala je sa konzorcijumom koji čine Crnogorski Telekom, Montex elektronika, Axians Crna Gora, Čikom i WinSoft, Ugovor o pružanju usluga za projekat eKomora. Ovaj značajan korak označava početak realizacije inovativnog projekta koji ima za cilj unapređenje poslovanja Komore. Digitalna transformacija poslovanja Privredne komore, pored unapređenja efikasnosti i efektivnosti internih procesa, kroz uštede raznih resursa (ljudskih, vremenskih, finansijskih,...) imaće jak multiplikativni efekat i na poslovanje privrednih subjekata, preko niza servisa koje će uticati na povećanje

konkurentnosti, unapređujući nivo digitalne spremnosti zaposlenih u privredi. Takođe, realizacijom ovog projekta biće omogućena veća dostupnost usluga koje Komora nudi svojim članicama, kao i veća interaktivnost u komunikaciji sa njima, što će doprinijeti osnaživanju stavova privrede koje Komora zastupa pred organima javne uprave, kao njihovo krovno udruženje.

Jedan od ključnih elemenata projekta je implementacija elektronskih box-ova za primjem i otpremu dokumenata, kao i virtualni radni prostori za sve registrovane članice. Ovo će značajno pojednostaviti komunikaciju između kompanija, čineći je bržom i efikasnijom. Takođe, komunikacija sa bazama podataka državnih institucija na principu interoperabilnosti, omogućiti će elektronsko izdavanje različitih dokumenata i time doprinijeti uštedama vremena i resursa privrednika. Projekat će takođe omogućiti članovima Privredne komore lakši pristup informacijama i tokovima podataka u poslovnim procesima, podržavajući njihovo poslovanje na konkurentnom tržištu.

Kompetitivan i transparentan postupak izbora najpovoljnije ponude, te sadržaj Ugovora usaglašen sa izabranim ponuđačem osigurali su najbolje uslove za implementaciju projekta. Na osnovu dostavljene dokumentacija o sprovedenom postupku vrjednovanja ponuda i Nacrta Ugovora, Upravni odbor Komore donio je konačnu Odluku o angažovanju prvorangiranog ponuđača.

Realizacija Projekta predviđena je u tri Faze, u ukupnom trajanju od 36 mjeseci. Prva faza predviđa pripremne aktivnosti za implementaciju Projekta (60 dana); u okviru Faze II obaviće se implementacija Projekta (120 dana); i tokom Faze III radiće se na unapređenju, održavanju i popravci isporučene opreme i rješenja za projekat.

Realizacijom aktivnosti na projektu eKomora, Privredna komora potvrđuje spremnost, ne samo da prati, već da bude implementator savremenih koncepata koje nameće Industrija 4.0.

Kao što je već navedeno, realizacijom ovog projekta povećaće se dostupnost servisa i usluga koje Komora nudi svojim članicama. Značaj digitalne transformacije, kako za Komoru, tako i za cijelu privredu, kao i puna posvećenost Komore da bude predvodnik ovog procesa, transformišući rad, prije svega, same institucije, imaće snažan uticaj, kroz intenzivnije i konkretnije zahtjeve prema nadležnim ministarstvima, i na digitalnu transformaciju rada javne uprave.

Ana Kentera je izvršna direktorica MFI Alter Modus od 2015. godine. Karijeru u Alter Modusu započinje 2000. godine kao menadžer finansija, a kasnije prelazi na poziciju direktora finansija i pravnih poslova. Sa višegodišnjim iskustvom u mikrofinansiranju i formalnim obrazovanjem iz prava i finansijskog menadžmenta doprinijela je razvoju kompanije u oblastima upravljanja procesima, unapređenja organizacione strukture, poslovnog planiranja i finansijskog modelovanja. Pohađala je najpriznatije međunarodne treninge u oblasti mikrokreditiranja i menadžmenta. Snažna fokusiranost na klijente, kvalitet u radu i visoki etički standardi vrijednosti su koje prepoznaje kao ključne za uspješno dugoročno poslovanje. Za Glasnik je govorila o razvoju Alter Modusa, upravljanju procesima, organizacionoj strukturi, poslovnim planiranjem i finansijskom modelovanju, te klijentima Alter Modusa koji su pretežno vlasnici malih porodičnih biznisa.

Možete li nam reći nešto više o istoriji i misiji Alter Modusa? Kako je sve počelo?

A.Kentera: Alter Modus je osnovan 1997. godine sa ciljem da pruži podršku ugroženim kategorijama stanovništva kako bi poboljšale svoju ekonomsku situaciju, samopouzdanje i aktivno učestvovala u društvenom razvoju. Tokom 1999. godine Alter Modus je otpočeo sa implementacijom mikrokreditnog programa, uz podršku Visokog komesarijata Ujedinjenih nacija za izbjeglice (UNHCR) i Danskog savjeta za izbjeglice (DRC). Ubrzo su se pridružili i drugi donatori: Church World Service (CWS), Mercy Corps International (MCI), kao i američko Ministarstvo poljoprivrede (USDA). Cilj mikrokreditnog programa bio je pružanje finansijske pomoći mikropreduzetnicima koji su imali otežan pristup finansijskim sredstvima. Vremenom mikrokreditiranje postaje dominantna a od 2002. godine i jedina djelatnost Alter Modusa. Alter Modus je u ranom periodu nakon svog osnivanja uspio da obezbijedi komercijalne izvore finansiranja i da ostvari partnersku saradnju sa renomiranim evropskim bankama i fondovima kao što su NOVIB, zatim EBRD, Triodos, Triple Jump, ResponAbility, Bank in Bistum, FSFS, GLS, EFSE, KfW, IFC, EIF i drugim. Danas je Alter Modus sinonim za kompaniju koja postavlja i unapređuje standarde mikrokreditiranja na crnogorskom tržištu sa udjelom od 66%.

Na koji način Alter Modus podržava preduzetnike putem mikrokredita? Koje su to najznačajnije usluge koje nudite i šta je to što određuje uslove po kojima ih plasirate?

A.Kentera: Sa namjerom da pružimo podršku životnim i poslovnim poduhvatima i inovacijama klijentkinja i klijenata, oslušujući upravo njihove potrebe, Alter Modus je razvio višenamjensku kreditnu ponudu - za fizička lica do 20 000 EUR i mikro i mala privredna društva do 50 000 EUR. Ciljne grupe Alter Modusa su fizička lica koja ostvaruju (ili planiraju ostvariti) prihode od samostalne djelatnosti, preduzetnici, mikro i mala preduzeća, zaposlena lica i penzioneri. Shodno ciljnim grupama i njihovim potrebama definisani su i kreditni proizvodi koje nudimo tržištu. Fizičkim licima koja se bave samostalnom djelatnošću pomažemo da se uključe u zvanične finansijske tokove, dok preduzetnicima i mikro i malim biznisima omogućavamo rast i unapređenje poslovnih procesa.

Za fizička lica razvili smo Kredit za poboljšanje uslova života, Kredit za rekonstrukciju i dogradnju stambenih jedinica i Kredit za Vaš posao namijenjen za ulaganje u samostalnu djelatnost, dok pravna lica finansijsku podršku mogu dobiti kroz Kredit za mikro i mala preduzeća.

Danas je Alter Modus sinonim za kompaniju koja postavlja i unapređuje standarde mikrokreditiranja na crnogorskom tržištu sa udjelom od 66%.

ANA KENTERA, IZVRŠNA DIREKTORICA MFI ALTER MODUS

**SNAŽNO PODRŽAVAMO
DOMAĆE PROIZVOĐAČE
I NJIHOVE DJELATNOSTI**

Da li ste proširili svoje usluge i osnažili podršku preduzetnicima tokom nedavnih izazova kao što su inflatorna kriza i pandemija?

A.Kentera: Nezavisno od situacije u kojoj se nalazimo, nastojimo proaktivno djelovati u skladu sa našim korporativnim vrijednostima prilagođavajući se potrebama naših klijentkinja i klijenata. Ovo podrazumijeva kontinuirano praćenje, osluškivanje i preispitivanje promjena na tržištu, kao i prilagođavanje novim trendovima, tehnologijama i održivom razvoju.

Pogledamo li unazad, tokom perioda pandemije COVID-19, poljoprivreda i uzgoj životinja pokazali su najveću otpornost na negativne vanjske uticaje koji su doveli ekonomiju u disbalans, posebno kada su mali i mikro i mali biznisi u pitanju. Sezonalnost u aktivnostima u poljoprivredi i dugoročnost u povratu na investicije zahtijevaju poseban pristup finansiranju poljoprivrede, te je Alter Modus dizajnirao program za registrovana poljoprivredna gazdinstva i stočare. Tokom perioda COVID-19 krize, imali smo poseban senzibilitet za biznise klijenata koji su bili najznačajnije ugroženi, prevashodno u turizmu i ugostiteljstvu, transportnim uslugama i industriji ljepote. Klijentima smo omogućili odgodu otplate kredita, smanjenje iznosa rata i slične instrumente, bez dodatnih troškova ili uvećanja postojećih. Program Žene u biznisu omogućio nam je plasiranje sredstava bez garancija našim klijentkinjama, što je u periodu krize bio značajan benefit koji je omogućio da se mnogi ženski biznisi održe.

Osim toga, u saradnji sa našim dugogodišnjim partnerom Evropskom bankom za obnovu i razvoj (EBRD) prošle godine pokrenuli smo program Mladi u biznisu na čije smo rezultate ponosni. Program Mladi u biznisu (Youth in Business) obezbjeđuje mikro, malim i srednjim preduzećima i preduzetnicima koji su u većinskom vlasništvu ili kojima upravljaju osobe mlađe od 35 godina pristup potrebnim znanjima, finansiranju i ostalim ključnim resursima bitnim za prevazilaženje izazova i dostizanja punog potencijala. Alter Modus je prva finansijska institucija u Crnoj Gori koja odobrava kredite u okviru YIB programa. Kroz ovaj Program podržali smo 549 biznis priča sa preko 1.8 miliona EUR.

Ko su najznačajniji klijenti Alter Modusa?

A.Kentera: Klijenti Alter Modusa su vlasnici malih porodičnih biznisa koji obavljanjem svoje djelatnosti osiguravaju sebi i porodici prihode od kojih žive i od kojih razvijaju i unapređuju svoje poslovanje. To su vlasnici poljoprivrednih gazdinstava od kojih možete kupiti voće, povrće, mlijeko, sir, jaja, meso,

suhomesnate proizvode, ribu, med, začinsko bilje, čajeve i slično. Tu su i trgovci, najčešće na pijacama, od kojih nabavljate hranu, garderobu, obuću, kućne potrepštine i ostalo. Zanatlije koje vam popravljaju električne uređaje, kreće stanove, tapaciraju stari i prave pločasti namještaj, šiju zavjese i drugu dekoraciju, takođe su naši klijenti, kao i frizeri i kozmetičari koji vam pomažu da izgledate kako ste zamislili i da se osjećate bolje i ljepše. Pekari kod kojih svakodnevno kupujete hljeb i peciva, slastičari kod kojih kupujete kolače i divne torte za posebne prilike takođe su naši klijenti. To su i ugostitelji u čijem udobnom privatnom smještaju provodite odmor i mali porodični restorani u kojima uživate u lijepoj hrani, taksisti i drugi prevoznici koji vam pomažu kod selidbi i transporta. Ljudi koji vam popravljaju kola, krpe i mijenjaju gume, popravljaju računare i instaliraju operativne sisteme. Privatni vrtići u kojima vam borave djeca, profesori kod kojih vam starija djeca idu na dodatne časove, dječije igraonice u kojima slavite rođendane svojih mališana, sve su to naši klijenti, i mnogi drugi. Zahvaljujući tome što se bavimo mikrokreditiranjem imamo luksuz da su nam svi klijenti značajni, za sve njih smo tu, kada im je potrebna finansijska podrška da njihovi biznis snovi zažive.

Koje osnovne zahtjeve potencijalni klijenti Alter Modusa treba da ispune kako bi se kvalifikovali za mikrokredite?

A.Kentera: Uslovi i dokumentacija variraju u zavisnosti od različitih faktora uključujući vrstu kredita, njegovu namjenu, iznos, ročnost i likvidnost. Razumijemo da svaki klijent ima svoje specifične potrebe i izazove, te se trudimo pružiti prilagođene uslove kako bismo olakšali proces kreditiranja.

Analize tržišta jasno ukazuju da se klijenti često suočavaju s izazovima u vezi s obezbjeđivanjem adekvatnih garancija. Upravo s ciljem rješavanja ovog problema naše kreditne linije omogućavaju olakšane uslove za garancije u smislu fleksibilnosti koju nudimo poznavajući dobro situacije sa kojima se naši klijenti srijeću. Naša misija je pružiti brz, jednostavan i prilagođen odgovor na finansijske potrebe klijenata. Bez obzira na veličinu ili vrstu poslovanja, trudimo se da zajedno nađemo adekvatna rješenja koja podržavaju njihov rast i razvoj.

Možete li podijeliti neke uspješne priče ili primjere preduzetnika koji su koristili mikrokredite Alter Modusa?

A.Kentera: U Alter Modusu zadovoljstvo klijentkinja i klijenata nije samo jedan od ciljeva već je nešto u šta ulažemo najveću posvećenost. Dijeljenje klijent priča koristimo ne samo za izradu korporativnih materijala, već i za promociju vlasnica i vlasnika biznisa putem

oflajn i onlajn kanala komunikacije. Svaka priča je inspirativna i upečatljiva, ali ovim putem ću podijeliti dvije.

Naša dugogodišnja klijentkinja Gordana Goca Kovačević svoj preduzetnički put sa nama započela je prije devet godina. Na početku, suočena sa izazovima i nedostatkom podrške, ova hrabra žena sa jasnim ciljem ipak je odlučila da ide ka osvarenju svojih snova. U toj ključnoj fazi Alter Modus je bio njen oslonac koji joj je kroz kreditnu podršku omogućio da kreira i razvije svoj poslovni koncept. Danas je naša klijentkinja vlasnica renomiranog salona „Goca Brows and Life Redefined“. Njena priča služi kao inspiracija za mlade preduzetnice i preduzetnike, jer pokazuje kako odlučnost, podrška i vizija mogu rezultirati izuzetnim uspjehom. Ponosni smo što smo dio njenog poslovnog puta.

Dugogodišnju saradnju takođe imamo i sa klijentom Nikolom Božovićem. Prije više od sedam godina naš klijent Nikola dolazi na ideju da otpočne svoju samostalnu poslovnu priču. Na Starom aerodromu u Podgorici, gdje u tom trenutku nije bilo drugih kopirnica, Nikola otvara svoju. Prepoznavši dobru ideju i želju za uspjehom koju nam je već tada pokazao, Alter Modus je pružio traženu podršku. Danas je Nikola vlasnik dvije kopirnice. Biznis je započeo sam, a sada ima deset zaposlenih.

Ovo su samo neke od uspješnih priča naših klijentkinja i klijenata i raduje nas činjenica da možemo dijeliti njihov put ka uspjehu.

Kako ocjenjujete dugoročni uticaj vaših mikrokredita na lokalnu zajednicu i ekonomiju?

A.Kentera: Sa dugogodišnjom istorijom poslovanja, kao i iskustvom i znanjem djelatnosti mikrokreditiranja, Alter Modus prepoznat je u lokalnim zajednicama i opštoj javnosti kao snažan i pouzdan partner. Jedan od ključnih stubova na kojima Alter Modus bazira svoje poslovanje je podrška domaćim proizvođačima i njihovim djelatnostima, te se trudimo da podržimo veliki broj manifestacija ovog tipa širom Crne Gore. Kroz programe koje sam pomenula i ranije, poput Žena u biznisu, afirmišemo žensko preduzetništvo, prepoznavajući značajan doprinos biznis zajednici i ekonomiji. Osim toga, ove godine smo uspostavili saradnju i sa Poljoprivrednim klasterom Crne Gore i Unijom mladih preduzetnika. Vjerujemo da preduzeća vođena od strane mladih ljudi, bez obzira na pol, predstavljaju važan dio ekonomske aktivnosti u Crnoj Gori, pored finansijskog doprinosa BDP ona igraju ključnu ulogu kao generatori novih radnih mjesta.

Vjerujemo i da je kontinuirano učenje ključ uspjeha, a podržavanje ljudi u sticanju ko-

risnih znanja i vještina za poslovni svijet od presudnog značaja. S tim u vezi, Alter Modus podržava program Student Business Hub pokrenut od strane naših prijatelja iz kompanije Balance2Business kroz koji se mladim ljudima i našim klijentkinjama i klijentima daje priliku da steknu korisna znanja i vještine i pripreme se za poslovni ambijent. Podrška programu predstavlja naš skroman doprinos razvoju sljedeće generacije preduzetnika i lidera.

Privrednici često traže fleksibilnije uslove finansiranja njihovih projekata nego što to banke nude. U kojoj mjeri to znači prednost za mikrokreditnu instituciju kao što je vaša?

A.Kentera: Nastojimo da budemo u korak s potrebama naših klijentkinja i klijenata, a često istražujemo i razgovaramo sa njima kako bismo bolje razumjeli izazove sa kojima se suočavaju. Ovo nam omogućava da pružimo fleksibilne usluge finansiranja koje su prilagođene specifičnostima njihovih biznisa. Prepoznavamo da privrednici često zahtijevaju fleksibilnije uslove od onih koje nude druge finansijske institucije, posebno kada su u pitanju mikro i mala preduzeća.

Tri ključne prednosti koje omogućavamo našim klijentima jesu brzina reagovanja, jednostavnost procesa i, naravno, pouzdanost u odobravanju kredita. U poslovanju smo usmjereni na efikasnost i transparentnost, pružajući klijentima sigurnost da će njihovi zahtjevi biti obrađeni brzo i bez komplikacija.

Koji su planovi za budući razvoj i inovacije u okviru Alter Modusa?

A.Kentera: Alter Modus je mikrokreditna finansijska institucija koja ima viziju da bude prvi izbor mikro i malih biznisa za finansiranje njihovih potreba u Crnoj Gori. Fokusirani smo na dugoročni razvoj i dobro osmišljene inovacije koje odražavaju našu posvećenost prilagođavanju promjenama u poslovnom okruženju. Tako da se temeljno pripremamo da budemo podrška i novim generacijama preduzetnika, posebno onima čije se poslovanje bazira na digitalnim i virtuelnim rješenjima, online kanalima prodaje i distribucije i inovativnim načinima izvršenja transakcija. Ova vrsta promjena ima značajan uticaj kako na ponudu Alter Modusa, tako i na našu unutrašnju organizaciju i kulturu. Inovacije implementiramo strukturirano uz obavezan senzibilitet ka potrebama i mogućnostima naših klijenata i zaposlenih. Itekako smo svjesni da je spremnost na transformacije ključna za održavanje naše konkurentske prednosti i pružanje najbolje podrške našim klijentkinjama i klijentima u promjenljivom poslovnom setingu.

MIKROKREDITNA FINANSIJSKA INSTITUCIJA
ALTER MODUS

ALTER MODUS
MIKROKREDITNA FINANSIJSKA INSTITUCIJA

Radno vrijeme
08:00-16:00

Subotom i nedjeljom
ne radimo

ANA KENTERA, CEO OF MFI ALTER MODUS

STRONG SUPPORT TO DOMESTIC PRODUCERS AND THEIR ACTIVITIES

Ana Kentera has been the CEO of MFI Alter Modus since 2015. She began her career at Alter Modus in 2000 as a finance manager, and then took the position of Director of Finance and Legal Affairs. With extensive experience in microfinance and formal education in law and financial management, she contributed to the company's development in process management, organizational structure improvement, business planning and financial modelling. She attended prestigious international training programs in microcredit and management. Her strong focus on clients, quality in work, and high ethical standards are values she recognizes as crucial to successful long-term business operations. She spoke for Glasnik about the development of Alter Modus, process management, organizational structure, business planning, financial modelling, as well as Alter Modus' clients, who are predominantly owners of small family businesses.

We would appreciate if you could tell us more about the history and mission of Alter Modus? How did it all begin?

A. Kentera: Alter Modus was founded in 1997, aimed at supporting vulnerable populations to improve their economic situations, self-confidence and active participation in social development. In 1999, Alter Modus started implementing a microcredit program supported by the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) and the Danish Refugee Council (DRC). Soon other donors joined, including Church World Service (CWS), Mercy Corps International (MCI), and the United States Department of Agriculture (USDA). The aim of the microcredit program was to provide financial assistance to micro-entrepreneurs who faced challenges accessing funds. Over time, granting microcredit became the dominant and, since 2002, the sole activity of Alter Modus. In its early years after establishment, Alter Modus successfully secured commercial

funding sources and established partnerships with reputable European banks and funds such as NOVIB, EBRD, Triodos, Triple Jump, ResponAbility, Bank in Bistum, FSFS, GLS, EFSE, KfW, IFC, EIF, among others. Today, Alter Modus is synonymous with a company which sets and improves microcredit standards in the Montenegrin market, holding a share of 66%.

In what ways does Alter Modus support entrepreneurs through microcredits? What are the most significant services you offer, and what determines the conditions under which you provide them?

A. Kentera: Our intention was to support both life and business ventures and innovations of our clients, by listening closely to their needs, so Alter Modus has developed a multipurpose credit offer – of up to €20,000 for individuals and up to €50,000 for micro and small enterprises. Alter Modus target groups include natural persons generating (or planning to generate) income from self-employment, entrepreneurs, micro and small businesses, employees and retired persons. Based on these target groups and their needs, we have defined credit products that we offer to the market. We assist natural persons who are self-employed to be involved into official financial flows, while enabling growth and improvement of business processes for entrepreneurs and micro and small businesses.

We have developed various loans for natural persons, such as the Life Improvement Loan, Reconstruction and Expansion Loan for residential units, and Your Business Loan intended for investments in self-employment. For legal entities, financial support is available through the Micro and Small Enterprises Loan.

Have you expanded your services and support for entrepreneurs during recent challenges such as the inflation crisis and the pandemic?

Today, Alter Modus is synonymous with a company, which sets and improves microcredit standards in the Montenegrin market, holding a share of 66%.

A. Kentera: Regardless of the situation, we strive to proactively act in line with our corporate values, adapting to the needs of our clients. This involves continuous monitoring, listening to and reassessing market changes, while adapting to new trends, technologies, and sustainable development.

If looked back, during the COVID-19 pandemic period, the agriculture and animal husbandry showed the greatest resilience to negative external influences, which led to the economic imbalance, especially concerning micro and small businesses. Seasonality in the agricultural activities and the long-term return on investments require a specific approach to agricultural financing. Thus, Alter Modus designed a program for the registered agricultural farms and livestock breeders. Throughout the COVID-19 crisis, we had a special sensitivity to businesses, which were significantly affected, primarily those operating in tourism, hospitality, transportation services, and the beauty industry. We facilitated loan repayment deferrals, reduced instalment amounts, and similar instruments for clients without additional costs or increase in the existing ones.

The Women in Business program allowed us to provide funds without guarantees to our female clients, which was a significant benefit that helped many women-led businesses survive during the crisis. Moreover, in cooperation with our long-term partner, the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), last year we launched the Youth in Business program, the results of which we are proud of. The Youth in Business program provides micro, small and medium-sized enterprises and entrepreneurs, which are owned or managed by individuals under 35 with access to necessary knowledge, financing, and other essential resources crucial for overcoming challenges and reaching their full potential. Alter Modus is the first financial institution in Montenegro, which approves loans within the YIB program. Through this program, we supported 549 business stories with over EUR 1.8 million.

Who are the most important clients of Alter Modus?

A. Kentera: The clients of Alter Modus are owners of small family businesses who, by conducting their activities, provide themselves and their families with income necessary for existence, development and improvement of their businesses.

They include owners of farms where you can purchase fruits, vegetables, milk, cheese, eggs, meat, cured and smoked products, fish, honey, herbs, teas, etc. There are also traders, often found at markets, where you buy food,

clothing, shoes, household items, and more. Craftsmen who repair electrical appliances, paint apartments, upholster furniture, make flat-pack furniture, sew curtains, and other decorations are also our clients, as well as hairdressers and cosmetologist, who help you look and feel better. Bakers, where you buy bread and pastries every day, pastry chefs, where you purchase beautiful cakes for special occasions are also our clients. They also include hospitality employers, providing comfortable private accommodations where you spend your vacations and small family restaurants where you enjoy good food, taxi drivers, and other transportation providers, who assist you with moving and transportation. People who repair your cars, fix and change tyres, repair computers, and install operating systems as well as private kindergartens where your children stay, teachers where older children attend extra classes, children's playrooms, where you celebrate your children's birthdays – all these are our clients, and many others. Thanks to micro crediting, we have the luxury of considering all our clients significant; we are here for all of them when they need financial support to make their business dreams a reality.

Which basic requirements do potential clients need to meet to qualify for microcrediting at Alter Modus?

A. Kentera: The conditions and documentation vary depending on different factors, including the type of loan, its purpose, amount, term, and liquidity. We understand that each client has specific needs and challenges, and we strive to provide tailored conditions to facilitate the loan process. Market analyses indicate that clients often face challenges in providing adequate guarantees. To address this issue, our credit lines offer relaxed conditions for guarantees, providing flexibility considering the situations our clients encounter. Our mission is to provide a quick, simple, and tailored response to clients' financial needs. Regardless of the size or type of business, we strive to find suitable solutions, which support their growth and development.

Can you share some success stories or examples of entrepreneurs who have used microcredits ensured by Alter Modus?

A. Kentera: At Alter Modus, the satisfaction of our clients isn't just a goal, but it's something to which we dedicate the most attention. We use shared client stories not only to create corporate materials, but also to promote business owners through offline and online communication channels. Every story is inspiring and impactful, but I will share two on this occasion.

Our long-time client, Ms. Gordana Goca Kovačević, began her entrepreneurial journey with us nine years ago. In the beginning she faced challenges and a lack of support, but this brave woman with a clear goal decided to pursue her dreams. At that crucial stage, Alter Modus was her support, enabling her to create and develop her business concept through credit support. Today, our client is the owner of the renowned salon “Goca Brows and Life Redefined”. Her story serves as inspiration for young entrepreneurs, demonstrating how determination, support and vision can result in exceptional success. We're proud to be part of her business journey.

We also have a long-standing cooperation with client Nikola Božović. Over seven years ago, our client Nikola came up with an idea to begin his own business journey. At that time, there were no other copy and print shops at Stari aerodrom in Podgorica, where Nikola opened his shop. Recognizing his good idea and the determination for success he already showed, Alter Modus provided the requested support. Today, Nikola is the owner of two copy and print shops. He started business on his own and now has ten employees.

These are just a few success stories of our clients, and we're pleased to be part of their journey to success.

How do you assess the long-term impact of your microcredits on the local community and the economy?

A. Kentera: With a long history of business operations, as well as experience and knowledge in microcredit activities, Alter Modus is recognized in local communities and the general public as a strong and reliable partner. One of the key pillars on which Alter Modus bases its operations is supporting domestic producers and their activities. Therefore, we strive to support a large number of events of this kind throughout Montenegro. Through programs previously mentioned, such as Women in Business, we promote women entrepreneurship, recognizing their significant contribution to the business community and the economy.

Moreover, this year we've established cooperation with the Agricultural Cluster of Montenegro and the Union of Young Entrepreneurs. We believe that businesses led by young people, regardless of gender, represent an important part of economic activity in Montenegro. In addition to their financial contribution to the GDP, they play a crucial role as generators of new job opportunities.

We also believe that continuous learning is the key to success, and supporting people in acquiring useful knowledge and skills for the

business world is crucial. In this regard, Alter Modus supports the Student Business Hub program initiated by our friends from the company Balance2Business. This program offers young people, as well as our clients, the opportunity to gain valuable knowledge and skills and prepare for the business environment. Our support to this program represents our modest contribution to developing the next generation of entrepreneurs and leaders.

The business community often seeks more flexible financing terms for their projects than what banks offer. To what extent does this mean an advantage for a microcredit institution like yours?

A. Kentera: We strive to keep pace with the needs of our clients and often research and communicate with them to better understand the challenges they face. This enables us to provide flexible financing services tailored to the specificities of their businesses. We recognize that the business community often require more flexible terms than those offered by other financial institutions, especially concerning micro and small enterprises.

The three key advantages we provide to our clients are speed of response, process simplicity, and, of course, reliability in loan approvals. We operate with a focus on efficiency and transparency, providing clients with the assurance that their requests will be processed quickly and without complications.

What are the plans for future development and innovation within Alter Modus?

A. Kentera: Alter Modus is a microcredit financial institution that has a vision to be the first choice for micro and small businesses in demand for financing their needs in Montenegro. We are focused on the long-term development and well-conceived innovations reflecting our commitment to adapting to changes in the business environment. Therefore, we are thoroughly preparing to support new generations of entrepreneurs as well, especially those whose businesses are based on digital and virtual solutions, online sales and distribution channels, and innovative transaction methods.

This kind of change significantly impacts both Alter Modus' offer and our internal organization and culture. We implement innovations in a structured manner, always having sensibility to the needs and possibilities of our clients and employees.

We are fully aware that readiness for transformation is crucial for maintaining our competitive advantage and providing the best support to our clients in a changing business setting.

DOGODILO SE...

U DECEMBRU

1326.

Počeo je transport soli brodom. U nizu dokumenata koji se odnose na pomorsku privredu iz najranijih vremena na području Kotora i Boke sačuvan je i jedan koji se odnosi na ugovor Kotorске opštine o transportu soli sa jednim brodom. U dokumentu IAK stoji kako „Kotorska opština ugovara sa Zadraninom **Franom Fumadi** da on sa svojim brodom dopremi u Kotor u toku mjeseca jula 3.000 mjera soli po kotorskoj mjeri, i po cijeni od 35 perpera mletačkih groša, za 100 mjera”.

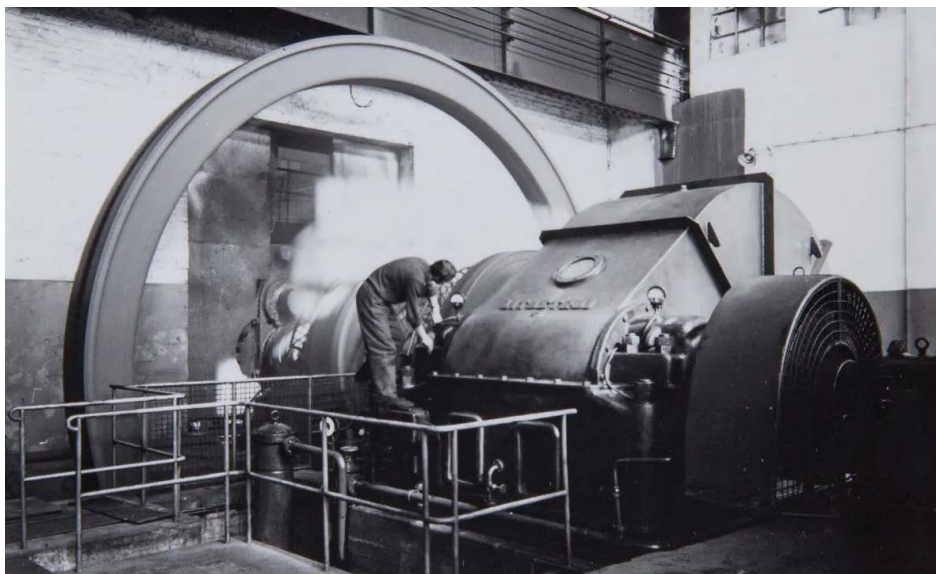

1905.

Proglašen je Zakon o štampi. Rađen je naporedo sa Ustavom za Knjaževinu Crnu Goru, što ukazuje na njegov značaj i uopšte značaj javnog informisanja za tadašnju crnogorsku državu. Stupio je na snagu 1. februara naredne godine. Saglasno ustavnim odredbama, Zakonom o štampi je utvrđeno da je iskazivanje i predavanje svojih misli javnosti zajamčeno svakom državljaninu. Po tom aktu, štampa je slobodna, za nju ne postoji cenzura, niti može biti podvrgnuta administrativnim opomenama i mjerama. Zabrana distribucije štampe odnosila se na slučajeve ako bi se nanijela uvreda suverenu i njegovoj porodici, ili građani pozvali da ustanu na oružje protiv zakonitih vlasti, ili da čine djela kažnjiva po krivičnom zakonu.

1956.

Puštanjem u rad Hladne valjaonice, prvog proizvodnog pogona u Željezari „Boris Kidrič”, zvanično je počeo proces proizvodnje u fabrici, iz koje su ubrzo izašle prve tone čelika. Nikšička željezara osnovana je 1951., rješenjem vlade FNRJ koje je potpisao Josip Broz Tito. Građena je od 1951. do 1956., nakon čega je, tokom sljedećih šest godina, u rad pušteno još devet proizvodnih pogona. Dan kada su u pogonu Hladne valjaonice proizvedene prve količine hladno valjanih traka, Željezara obilježava kao dan fabrike.

1961.

Osnovan je „Crnogoraput”, preduzeće za puteve, koje osnovnu djelatnost obavlja preko sektora građenja i sektora za održavanje puteva, izgrađujući, rekonstruišući i modernizujući više stotina kilometara magistralnih, regionalnih puteva i drugih objekata iz domena nisko-gradnje, sa posebno razvijenim kapacitetima u proizvodnji asfalta i mineralnih agregata. Sektor za održavanje brine o zaštiti i održavanju 1.860 km magistralnih i regionalnih puteva u Crnoj Gori.

1990.

Osnovana je prva crnogorska avio-kompanija pod imenom Er Montenegro (Air Montenegro). Inicijativu za njeno formiranje pokrenuli su **Dragan Popović**, pilot i rukovodilac helikopterske jedinice SUP-a Crne Gore i **Krsto Kraljević**, direktor predstavništva Adria Ervjeza (Adria Airways) za Crnu Goru. Osnovana je kao privatno preduzeće, premda je prvobitno zamišljena kao kompanija sa mješovitim vlasništvom uz učešće Vlade Crne Gore. Nakon dobijanja potrebnih dozvola i sertifikata i iznajmljivanje vazduhoplova, 16. septembra 1991. Obavljen je prvi let na redovnoj liniji Titograd-Bari, a potom organizovan redovan saobraćaj ka Beogradu, Sarajevu, te čarter i kargo letovi ka inostranim destinacijama. Premda je bila na uzlaznoj poslovnoj liniji, kompanija je, zbog nepovoljnih političkih okolnosti i embarga koji je međunarodna zajednica uvela tadašnjoj SRJ, ubrzo zapala u finansijske teškoće i ugašena.

CENTAR ZNANJA I EKSPERTIZE

PRIVREDNA KOMORA USPOSTAVILA HUB CIRKULARNE EKONOMIJE

Privredna komora Crne Gore je uspostavila HUB cirkularne ekonomije (CE HUB) kao jedinstveni punkt za cirkularne inicijative i rješenja. HUB ima cilj da bude centar znanja i ekspertize, omogućiti pristup domaćoj i međunarodnoj praksi i iskustvima, kao i tekućim aktivnostima i događajima koji se tiču cirkularne ekonomije.

Na zvaničnoj promociji HUB-a, održanoj 20. decembra, predsjednica Privredne komore dr **Nina Drakić** je kazala da je nakon Mape puta, na bazi koje je Vlada donijela i Strategiju cirkularne tranzicije, logičan slijed bio uspostavljanje čvorišta znanja i praksi koje treba da doprinese podizanju svijesti privrede i donosioca odluka o ovoj važnoj temi.

– Kroz ovaj okvir nastojimo da podržimo naše članice na implementaciju cirkularnih poslovnih modela, koji su odgovor na klimatske promjene i resursnu neizvjesnost. Za to je potrebna sinergija čitave zajednice, zbog čega je naš HUB pored privrede otvoren za institucije nacionalnog i lokalnog nivoa, međunarodne institucije, naučne institucije, NVO sektor i nezavisne stručnjake – rekla je Drakić, pozivajući sve da budu dio ove korisne inicijative koja će graditi zajednicu posvećenu održivosti, a čiji uspjeh zavisi od nivoa njene inkluzivnosti.

Prema njenim riječima, brojne su obaveze koje je Crna Gora preuzela kroz različite međunarodne sporazume i deklaracije, a tiču se očuvanja resursa i kvaliteta životne sredine. Zahtjevi koji se odnose na poslovnu zajednicu su usljed poslednjih kriza dodatno usložnjeni. Zbog toga pravovremenost informacija i iskustva drugih koji će biti dostupni na ovoj platformi predstavljaju kvalitetnu osnovu i podršku za djelovanje u željenom pravcu. HUB-ovi cirkularne ekonomije postoje u mnogim zemljama koje su iskoračile u transformisanju svoje privrede. Opravdanost njihovog postojanja potvrdila se širom Evropske unije, pa će vjerujemo i kod nas.

– Zadovoljstvo mi je da se značajan broj kompanija odazvao našem pozivu da bude partner platformi. Ovdje smo da podržimo jedni druge, dijelimo iskustva i ideje, gradeći zajednicu koja je posvećena cirkularnosti. Kao institucija koja okuplja cjelokupnu crnogorsku privredu davaćemo kontinuirani doprinos stvaranju društva koje vodi računa o resursima, smanjuje zagađenja i gradi otporne ekonomske sisteme. Kroz partnerstva očekujemo da svi akteri daju doprinos i sinergijom pomognu da ovaj HUB uspješno živi – rekla je predsjednica Privredne komore.

Ladeja Godina Košir, kopredsjedavajuća Evropske platforme stejkholdera cirkularne ekonomije, kao neko ko ima ima jasan pre-

gled kretanja vezanih za prelazak na zelenu i cirkularnu ekonomiju, istakla je da Crna Gora na ovom putu zauzima izuzetno snažnu i prepoznatljivu poziciju. Postajete važan akter i u Evropi, a sada sa novosnovanim hubom, možete stajati rame uz rame sa najnaprednijim državama.

Prema njenim riječima, tzv. “one stop shop” u okviru cirkularnog huba omogućava da svako ko je zainteresovan može da se uključi u cirkularnu agendu i pronađe svoje mjesto.

– Cirkularni hub okuplja sve one sa kojima možete saradivati i razmjenjivati iskustva. Sa otvaranjem ovog huba dobićete dodatnu energiju da pokrenete sistemsku tranziciju i da ojačate ne samo privredu, već i cijelu zajednicu – istakla je Košir.

Poručila je da, kada se govori o cirkularnoj ekonomiji, teži se boljem životu za sve, te doprinosi spajanju regiona.

Predstavnica Privredne komore **Milena Rmuš** predstavila je HUB cirkularne ekonomije i njegov sajt (www.ce-hub.me) koji sadrži sve važne informacije o cirkularnoj ekonomiji na jednom mjestu.

Cirkularna ekonomija prepoznata je kao važan alat za zelenu tranziciju i predstavlja ekonomski narativ utemeljen na održivoj potrošnji i proizvodnji. Kazala je da prednosti cirkularne ekonomije uključuju smanjenje iscrpljivanja resursa, manju generaciju otpada, obezbjeđenje sigurnosti resursa, otvaranje novih radnih mjesta i ekonomsku otpornost. Prelaskom na cirkularnu ekonomiju moguće je postići održivi i inkluzivni ekonomski rast, istovremeno minimizirajući negativne uticaje na životnu sredinu i društvo.

– Podizanje svijesti i edukacija o konceptu cirkularne ekonomije igraju ključnu ulogu u promovisanju cirkularnosti. Osnovno razumijevanje principa cirkularne ekonomije, kao i svijest o njenim prednostima i potencijalnim pozitivnim uticajima, važni su za sve aktere u društvu. Edukacija o održivosti i cirkularnosti treba da bude prisutna na svim nivoima obrazovanja i ciljana ka svim relevantnim akterima – kazala je Rmuš.

Prema njenim riječima, prvi konkretni koraci na putu ka cirkularnoj tranziciji u Crnoj Gori, procesu koji zahtijeva sistemsku promjenu i koji se mora posmatrati kao kontinuirani proces, napravljeni su razvojem Mape puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji u kojoj su identifikovana prioritarna područja i ključni pokretački faktori za cirkularnu tranziciju.

Kako je navela, uprkos bogatim prirodnim resursima, crnogorsku ekonomiju karakteriše veliki uvoz hrane, sirovina i proizvoda sa

Cirkularni hub okuplja sve one sa kojima možete saradivati i razmjenjivati iskustva. Sa otvaranjem ovog huba dobićete dodatnu energiju da pokrenete sistemsku tranziciju i da ojačate ne samo privredu, već i cijelu zajednicu, istakla je Ladeja Godina Košir.

drugih tržišta. U nekim slučajevima proizvodi niske dodate vrijednosti izvoze se, a zatim se uvoze kao proizvodi visoke dodate vrijednosti. Ovaj neiskorišćeni potencijal i zavisnost od uvoza stvaraju snažnu potrebu za otpornošću i samodovoljnošću, što bi se moglo postići cirkularnim lancima vrijednosti i međunarodnoj konkurentnosti uključenih aktera.

Rmuš ističe značaj zelenog finansiranja za cirkularnu ekonomiju, koje treba da usmjeri kapital ka ekološki održivim aktivnostima koje promovisu efikasno korišćenje resursa, recikliranje, obnovljivu energiju i smanjenje otpada. Izgradnja kapaciteta privatnog i javnog sektora za pripremu cirkularnih projekata biće ključna da bi se zelena sredstva mogla apsorbovati u budućnosti.

Cirkularni izazovi zajedno sa željom da postane konkurentnija i produktivnija mogu usmjeriti zemlju ka modernizaciji kroz razvoj cirkularnih rješenja, cirkularnih sistema vri-

jednosti, novih poslovnih modela i jačanja lokalnih lanaca vrijednosti. Cirkularne inovacije mogu biti podržane digitalnim inovacijama i rješenjima.

– Sve je veća potreba za zelenim poslovima i kompetencijama koji mogu usmjeriti sistem prema uvođenju cirkularnih rješenja i razvoju novih znanja i vještina kako bi se odgovorilo na mogućnosti koje su pred nama – kazala je ona.

Predstavila je i vodič koji se odnosi na planiranje i organizovanje održivih događaja u Crnoj Gori.

Rmuš je kazala da je svrha ovog vodiča da pruži preporuke za organizovanje održivih događaja, ukazivanjem na mjere koje se mogu preduzeti u oblasti promocije događaja, mobilnosti, potrošnje energije i vode, komunikacije, smanjenje, odvajanja i skladištenja otpada.

Vodič je u okviru projekta koji je finansirao

Globalni fond za životnu sredinu (GEF) izradio UNDP Srbija, a uz podršku UNDP-a Crna Gora ustupljen je na prilagođavanje i publikovanje ustupljen Privrednoj komori Crne Gore. Vodič pruža opšte informacije o održivosti, ključne principe i kriterijume za planiranje i organizaciju održivih događaja sa praktičnim primjerima i savjetima.

Vidoje Kojović, predstavnik Helvetasa za Zapadni Balkan, čestitao je Privrednoj komori na kontinuiranom radu u oblasti cirkularne ekonomije. Predstavio je RECONOMY program koji vodi HELVETAS, a, finansira švedska razvojna agencija SIDA i koji je zastupljen u 11 zemalja Zapadnog Balkana i istoka Evrope.

– Postoji ogroman potencijal razvoja cirkularne ekonomije u Regionu i privredne komore su spremne da sarađuju. Ideja je da se stvori regionalna sinergija između habova zemalja i ubrza proces cirkularne tranzicije uz stvaranje dodatne vrijednosti – rekao je Kojović.

Privrednici i predstavnici partnerskih institucija su tokom diskusije istakli važnost kreiranja cirkularnog haba i čestitali Komori na kvalitetno urađenom poslu koji će doprinijeti okupljanju i umrežavanju svih aktera zelene tranzicije.

– Svi se moramo umrežiti i dati doprinos ovom procesu – koji nam daje šansu da budemo održivi – ono što se zove snaga preduzetništva – poručeno je sa skupa.

Bilo je riječi i o doprinosu predstojeće digitalne transformacije Komore ovim procesima, kao i konkretnim iskoracima u pravcu zelene ekonomije kako u turizmu i drugim privrednim sektorima, tako i u sistemu obrazovanja.

Takođe, naglašena je važnost sistemske saradnje za uspjeh realizacije cirkularne tranzicije, kao i kreiranja legislative po uzoru na evropske, te apostrofirana važnost međunarodnih projekata koje realizuje Privredna komora u saradnji sa partnerskim organizacijama.

MIRELA PAVIĆEVIĆ, DIREKTORICA KOMPANIJE UNDERPIN DOO

STRUČNOST, STABILNOST I POVJERENJE KLJUČNI ZA USPJEŠNO POSLOVANJE

Kompanija Underpin je upisana na mapu ženskog preduzetništva u Crnoj Gori u oblasti građevinarstva sa idejom da, u skladu sa svojim nazivom (sa engl. potpora, temelj, podrška...) pruži stručnost, stabilnost i povjerenje u oblasti poslovanja u kojoj djeluje. U fokusu kompanije su usluge projektovanja, izvođenja završnih radova u građevinarstvu, prilagođavanja objekata za osobe sa invaliditetom, opremanja poslovnih prostora kancelarijskim namještajem i tehničkog održavanja objekata. Ovako široka usluga je rezultat želje da se klijentu omogući da sve što je neophodno za stvaranje funkcionalnog poslovnog prostora po njegovim željama i potrebama, pronade na jednom mjestu. Na naše zadovoljstvo, tržište je prepoznalo benefit ovakvih cjelovitih ponuda kako zbog uštede vremena i novca za realizaciju projekata, tako i zbog jednostavnije komunikacije koja isključuje transfer odgovornosti sa jednog na drugog nosioca pojedinačnih faza projekta - kazala je u intervjuu za Glasnik, direktorica kompanije Underpin doo **Mirela Pavićević**.

Možete li nam reći više o samoj kompaniji i njenom osnivanju?

M. Pavićević: Osnivanje kompanije i moj samostalni profesionalni angažman se desio u jednom posebnom poslovnom kontekstu koji je zahtijevao da napravim izbor između nastavka poslovnog angažmana kod tadašnjeg poslodavca i pokretanja sopstvenog biznisa. Izbor između poznatog okruženja i ustaljenih poslovnih obaveza, ali i materijalne sigurnosti sa jedne strane i izazova i neizvjesnosti sa velikim šansama za dalji profesionalni razvoj sa druge strane, je bio nevjerojatno lagan. Obrazovanje i višegodišnje radno iskustvo u oblasti građevinarstva i oblasti upravljanja projektima koje sam sticala od pozicije pripravnika u projektnom birou tada ugledne jugoslovenske kompanije Aeroinženjering iz Beograda, do

direktora tehničkog sektora Societe Generale banke Montenegro i jednog od tri Ambasadora energetske efikasnosti u internacionalnoj i interkontinentalnoj bankarskoj grupaciji Societe Generale su bili „osnivački kapital“ na koji sam računala u trenutku pokretanja samostalnog biznisa.

Iako nisam imala sumnju u svoju odluku, porodica i prijatelji su bili velika podrška, neophodna da ta odluka bude održiva i Underpin doo postavi na dobrim osnovama.

Sada sam, nakon par godina provedenih u privatnom biznisu sigurna da je to bila ispravna odluka koja je donekle inspirisala neke moje kolege da izoštre sliku o ličnim i profesionalnim kvalitetima i nezadovoljstvo radom u kompanijama zamijene ostvarivanjem svog punog kreativnog potencijala samostalnim nesputanim radom.

Koje su osnovne djelatnosti i usluge koje pruža kompanija?

M. Pavićević: Kompanija Underpin je upisana na mapu ženskog preduzetništva u Crnoj Gori u oblasti građevinarstva sa idejom da, u skladu sa svojim nazivom (sa engl. potpora, temelj, podrška...) pruži stručnost, stabilnost i povjerenje u oblasti poslovanja u kojoj djeluje. U fokusu kompanije su usluge projektovanja, izvođenja završnih radova u građevinarstvu, prilagođavanja objekata za osobe sa invaliditetom, opremanja poslovnih prostora kancelarijskim namještajem i tehničkog održavanja objekata. Ovako široka usluga je rezultat želje da se klijentu omogući da sve što je neophodno za stvaranje funkcionalnog poslovnog prostora po njegovim željama i potrebama, pronade na jednom mjestu. Na naše zadovoljstvo, tržište je prepoznalo benefit ovakvih cjelovitih ponuda kako zbog uštede vremena i novca za realizaciju projekata, tako i zbog jednostavnije komunikacije koja isključuje transfer odgovornosti

Udruživanja malih preduzetnika neophodna u cilju uspješne realizacije projekata i zadovoljstva klijenata.

sa jednog na drugog nosioca pojedinačnih faza projekta.

Ono što sam prepoznala kao izuzetno važnim na samom početku moje nove biznis karijere, a i kako bi ovakva vrsta ponude uopšte bila održiva, neophodna su udruživanja malih preduzetnika u jedinom zajedničkom cilju a to je uspješna realizacija projekata i zadovoljstvo klijenta. Na moju sreću, uspjela sam da uspostavam izuzetnu i kontinuiranu saradnju sa odličnim firmama i arhitektonskim biroima zasnovanu na podjednako odgovornosti za uspješnost kompletnog projekta bez obzira ko je od učesnika za njega formalno odgovoran.

Jedan od rezultata takve povezanosti i saradnje je i brend OFFICE+ koji povezuje uslugu izvođenja enterijerskih radova kompanije Underpin doo sa uslugom opremanja namještajem poslovnih prostora partnerske firme Midline doo i plod ove saradnje je više uspješno realizovanih projekata.

Kako doživljavate svoju ulogu kao žena u građevinskoj industriji, i možete li podijeliti svoje iskustvo o izazovima i prednostima koje ste imali kao žena u ovom sektoru?

M. Pavićević: Ja sam, zahvaljujući promjenama u društvu sredinom prošlog vijeka i geografskom pozicijom države, došla u ovu industriju u periodu kada je zastupljenost žena bila prilična. Možda je bilo sporadičnih mišljenja da to nije zanimanje za ženu, ali su to bili zaista rijetki slučajevi. Dakle, na osnovu ličnog iskustva smatram da je moja uloga kao žene identična ulozi muškarca u ovoj oblasti i bazira se na generalnim vrijednostima – maksimalnim zalaganjem da zanimanje kojim se bavimo bude prepoznato po pravim vrijednostima i da profesionalizmom i posvećenošću zaustavimo višedecenijsko urušavanje ugleda profesije kojom se bavimo.

Kako sam već napomenula, žena u ovoj branši nije nikakav izuzetak, ali je činjenica da ih je manje nego u nekim drugim industrijama što je vjerovatno više pitanje afiniteta nego nemogućnosti izbora. Na sreću nemam iskustva sa događajima koji bi bili uslovljeni isključivo polnom pripadnošću, ali ne isključujem i da je to posljedica ličnog stava i pogleda po pitanju podjela bilo koje vrste koje, po prirodi stvari ne prihvatam.

Primjerice, dok sam bila na porodijskom bolovanju poslije rođenja mojih bliznakinja, koje su sada na pragu izbora fakulteta, a koje dijelimo na teške, lake, dosadne, skupe... ali nikako muške i ženske, desio se pokušaj da se smijenim sa menadžerske pozicije na kojoj sam bila prije porodijskog odsustva. To nika-ko nisam povezala sa mojim polom ili priro-

dom odsustva. Mislim da bi inicijatori ove, za mene tada prilično stresne situacije, uradili isto i kolegi muškog pola u slučaju njegovog dužeg odsustva iz nekih drugih razloga i da se nalazio na menadžerskoj (mojoj) poziciji. Biznis interesi su, po mom mišljenju, u velikoj mjeri izbrisali podjelu po polovima. U bilo kom poslovnom segmentu žene su svojim djelovanjem prepoznate kao stručni, profesionalni i posvećeni učesnici što ih čini potpuno ravnopravnim, a ponekad daje i prednost kod poslodavca u odnosu na drugi pol.

Biti žena u biznisu za mene nosi mnogo veći izazov u svim segmentima koji nisu biznis. Tu se mnogo više očituju razlike u polovima kroz količinu slobodnog vremena. I tu ne bih imala lično šta da promijenim jer smo suprug, dvije ćerke i ja uigrani tandem ravnopravnih učesnika i uzajamna podrška.

Kako ocjenjujete poslovnu klimu za razvoj ženskog preduzetništva u Crnoj Gori?

M. Pavićević: Tek iz uloge preduzetnice shvatila sam da žene zaista mogu da računaju na podršku društva. Iznenadilo me mnoštvo informacija o podršci ženskom preduzetništvu kroz razne kanale od finansijskih do edukativnih. Ovo je izuzetno značajno posebno mladim preduzeticama koje su hrabre i žele da preuzmu inicijativu, a nemaju dovoljno kapaciteta, pa im je preko potreban taj inicijalni vjetar u jedra.

I naša kompanija je korisnik jednog takvog aranžmana preko IRF-a, koji je došao u pravom trenutku i omogućio realizaciju značajnog projekta na kojem smo radili.

Koji su to najvažniji projekti ili referentni radovi koje je kompanija Underpin doo ostvarila u oblastima u kojima se bavi?

M. Pavićević: Najznačajniji projekti su nam svakako oni koje realizujemo kroz sve faze, od projektovanja, preko izvođenja radova do opremanja namještajem, svojevrsni „ključ u ruke“, ali ništa manje važni nisu ni projekti gdje smo učestvovali samo u jednoj od faza. S obzirom na veliko iskustvo u projektovanju i izvođenju radova u objektima za pružanje bankarskih usluga, kao najznačajnija referenca se izdvaja saradnja sa Adriatic bankom AD Podgorica i izvedeni radovi i radovi na opremanju filijale ove banke u Podgorici, Tivtu i Budvi, a skoro je realizovan i projekat rebrendiranja objekata ove banke u više gradova u Srbiji.

Ponosni smo svakako i na projekte realizovane za ostale klijente kao što su Zapad banka, Aerodrom Tivat, više ordinacija, IT kompanija i drugih poslovnih prostora, kako u javnom sektoru, tako i za potrebe domaćih i inostranih kompanija u Crnoj Gori.

Možete li nam reći nešto više o ulozi kompanije Underpin doo u izvođenju završnih radova u građevinarstvu? Koje vrste građevinskih projekata obuhvataju vaše usluge?

M. Pavićević: Obim usluga na polju završnih radova u građevinarstvu obuhvata sve radove neophodne da jedan objekat iz „shell & core“ (engl. sinonim za fazu završenih grubih građevinskih radova i fasadom) pređe u fazu objekta spremnog za opremanje namještajem. To svakako uključuje i izvođenje svih projektovanih instalacija koje realizujemo u saradnji sa partnerskim firmama.

Što se tiče vrste projekata koje izrađujemo, rade se u obimu i formi u zavisnosti od potrebe i namjene objekta, samo Idejno rješenje enterijera i/ili Glavni projekat sa svim fazama projekta. Posvećeni smo da projekti budu što preciznije urađeni i prezentovani klijentu što preciznije, što čini dobru pripremu za uspješnu realizaciju.

Kakvo je učešće kompanije Underpin doo u rješavanju arhitektonskih prepreka i poboljšanju pristupačnosti objektima? Koji su najnoviji inovativni proizvodi ili rješenja koje ste razvili u ovoj oblasti?

M. Pavićević: Potreba da se objekti u javnoj upotrebi prilagode osobama sa invaliditetom je bila evidentna i prije donošenja Pravilnika 2009 godine koji reguliše ovu oblast, ali se ta, prije svega humana obaveza ne sprovodi sistemski, na žalost.

I u ovoj oblasti djelovanja smo pokušali da ponudimo tržištu cjelovitu uslugu od izrade projekta prilagođavanja objekata za pristup i boravak osobama sa invaliditetom do izvođenja radova, tako da su iza nas kilometri ugrađenih taktilnih staza, pristupnih rampi i brojna obilježja i planovi na Brajevom pismu.

Dio naše ponude iz ove oblasti smo prezentovali i na jednom od proteklih sajmova građevinarstva u Budvi.

Kako su zakonskim aktima iz ove oblasti standardizovani elementi za ovu namjenu, jedino polje za unapređenje su izbor materijala i načina izrade ovih elemenata kako bi bili zaista prilagođeni namjeni i dugoročno riješili problem pristupa objektima za sve korisnike. U suprotnom nije postignut osnovni cilj – olakšanje funkcionisanja našim sugrađanima kojima je ovo prilagođavanje i namijenjeno.

Recite nam koji su to najveći izazovi s kojima se suočavate u poslovanju?

M. Pavićević: Svakako je i u ovoj industriji najveći izazov pronalaženje stručnog kadra ili lica posvećenih sticanju neophodnih znanja.

Nedostatak motivacije kod svih generacija je generalno problem u kadrovskom smislu.

Drugi problem vidim u sve manjem, ali i dalje izraženom raskoraku iniciranom sporom i nerijetko neadekvatnom digitalizacijom javne uprave, pa se i dalje mnoge procedure završavaju ličnim odlaskom u institucije, čekanjem kako bi se podnio ili dobio „original“ dokumenta u papiru, što je, iz mog ugla posmatranja, nezamislivo u razvijenim društvima u kojima se koriste i primjenjuju nove tehnologije i prate trendovi zaštite životne sredine. I u privatnom sektoru je ista situacija, i dalje se proizvode gomile papirnog otpada, baš zbog nedostatka svijesti o zelenoj agendi i značaju ličnog doprinosa u stvaranju boljeg društva u uslovima tehnološkog razvoja, kojeg smo svjedoci.

I na kraju ali možda najvažniji izazov je biti dobar menadžer svog vremena i rasporediti dobro prioritete da bi život u cjelini bio ispunjen. Finansijska stabilnost je svima važna, ali nerijetko trka za novcem može ostaviti za sobom velike žrtve pa treba dosta promišljanja kada su u pitanju usklađenost poslovnog i privatnog života.

Kako planirate da se razvijate i širite u budućnosti? Da li možda imate planove za nove usluge, proizvode ili tržišta na koja biste željeli da se fokusirate?

M. Pavićević: Moja porodica i bliski saradnici su svjedoci da su razvoj novih ideja i planiranje moja omiljena polja djelovanja. Kada je dobra ideja pravilno analizirana i isplanirana, realizacija je manji dio posla, a mnogo više zadovoljstvo, posebno ako je ishod na kraju uspješan.

S obzirom na to da smo u ovih par godina uspjeli da uradimo mnogo na razvoju kompanije i najvažnije, obezbijedimo sopstveni poslovni prostor, kvalitetne saradnike i iste takve klijente, nastavljamo da se aktivno bavimo daljim razvojem naših usluga proširujući njihov opseg novim tehnikama, materijalima, dizajnom, aktivno prateći trendove iz razvijenih zemalja. Uz ovaj segment razvoja prepoznali smo i potrebu intenzivnijeg rada na digitalnoj transformaciji internih procesa do nivoa dokog je to moguće u poslu kojim se bavimo. Svakako nas sadašnjica obavezuje da razmotrimo i ponudenu asistenciju u svakodnevnom radu AI tehnologije, u nadi da će ispuniti svrhu kao bilo koji alat, kako u pogledu kvaliteta poslovanja, tako i uštedi u vremenu provedenom na realizaciji poslova, gdje je to moguće.

Gore pomenuti, uspješno realizovani projekat na tržištu izvan Crne Gore, nam je bio izuzetno značajna procjena sopstvenih kapaciteta i potvrda je naših mogućnosti buduće prisutnosti na tom i drugim tržištima.

A professional portrait of Mirela Pavićević, a woman with long brown hair and bangs, wearing a blue and white tweed blazer over a white top and a black skirt with a silver chain belt. She is standing against a plain, light-colored background.

MIRELA PAVIĆEVIĆ, DIRECTOR OF UNDERPIN DOO

**EXPERTISE, STABILITY AND
TRUST AS KEY FACTORS FOR
SUCCESSFUL BUSINESS**

The company Underpin doo is listed on the map of women's entrepreneurship in Montenegro in the field of construction with an idea to, in accordance with its name (in English: underpin, support, ...), provide expertise, stability and trust in the area of its operating. The company's focus is on services such as design, finishing works in construction, adaptation of facilities for people with disabilities, equipping office spaces with furniture and technical maintenance of facilities. Such a wide range of services is a result of the desire to provide clients with opportunity to find everything necessary for creating a functional business space in one place according to their wishes and needs. To our satisfaction, the market has recognized the benefits of such comprehensive offers, both due to saving time and money for project implementation and due to simpler communication which excludes the transfer of responsibility from one to another executor of individual project phases, said **Mirela Pavićević**, director of Underpin doo, in her interview for Glasnik.

We would appreciate if you could tell us more about the company itself and its establishment?

M. Pavićević: The establishment of the company and my independent professional engagement occurred in a particular business context, which required making a choice between continuing my business engagement with my employer at that time or starting my own business. The choice between a familiar environment and routine business obligations, including financial security on one side, and challenges and uncertainties with significant opportunities for further professional development on the other, was incredibly easy. Education and years of work experience in the field of construction and project management, which I started acquiring from a position of an intern in the project bureau of the then-prestigious Yugoslav company Aeroinženjering in Belgrade, to the position of the technical director at Societe Generale Bank Montenegro and one of three Ambassadors for Energy Efficiency in the international and intercontinental banking group Societe Generale, served as the "foundational capital", which I relied on at the moment of starting my independent business.

Even though I didn't question my decision, family and friends were a significant support, necessary for making that decision sustainable and setting the Underpin doo on solid ground.

Now, after a few years spent in private business, I am confident that it was the right decision, which to some extent inspired some of my colleagues to sharpen their focus on their personal and professional qualities and chan-

ge dissatisfaction with work in companies for realizing their full creative potential through unrestrained independent work.

What are the main activities and services provided by the company?

M. Pavićević: The company Underpin doo is listed on the map of women's entrepreneurship in Montenegro in the field of construction with an idea to, in accordance with its name (in English: underpin, support, ...), provide expertise, stability and trust in the area of its operating. The company's focus is on services such as design, finishing works in construction, adaptation of facilities for people with disabilities, equipping office spaces with furniture and technical maintenance of facilities. Such a wide range of services is a result of the desire to provide clients with opportunity to find everything necessary for creating a functional business space in one place according to their wishes and needs. To our satisfaction, the market has recognized the benefits of such comprehensive offers, both due to saving time and money for project implementation and due to simpler communication which excludes the transfer of responsibility from one to another executor of individual project phases.

What I recognized as extremely important at the beginning of my new business career, in order to make such an offer sustainable at all, is the necessity for small entrepreneurs to cooperate towards the sole common goal of successful project realization and client satisfaction. Fortunately, I managed to establish exceptional and continuous cooperation with excellent companies and architectural bureaus based on equal responsibility for the success of the entire project, regardless of who among the participants is formally responsible for it.

One of the results of such connection and cooperation is the brand OFFICE+, which combines the execution of interior design works for the company Underpin doo with the business premises equipping of the partner company Midline doo and this cooperation resulted in several successfully completed projects.

How do you perceive your role as a woman in the construction industry, and could you share your experience regarding the challenges and advantages you faced as a woman in this sector?

M. Pavićević: Thanks to changes in the society in the middle of the last century and the geographic position of the country, I entered this industry at a time when the representation of women was significant. Perhaps there were sporadic opinions that this wasn't a profession for a woman, but those were truly rare cases. Therefore, based on personal experience,

Cooperation among small entrepreneurs is essential for the successful implementation of projects and client satisfaction.

I consider my role as a woman identical to a man's role in this field and is based on general values—maximum dedication to ensuring that the profession we engage in is recognized for its true values. It's about stopping the decades-long decline of the profession's reputation through professionalism and dedication.

As I mentioned earlier, presence of women in this industry is not rarity, but the fact remains that there are fewer women in this industry compared to some other, which is probably more the question of personal preferences than limitations in choices. Fortunately, I haven't experienced situations only conditioned by gender, but I don't rule out the possibility that it might be due to personal attitudes and views regarding any type of divisions, which I naturally do not accept.

For instance, while I was on maternity leave after the birth of my twin daughters, who are now about to choose a faculty, which we categorize as challenging, easy, boring, expensive... but never as male or female, the attempt of my removal from the managerial position I held before the maternity leave, occurred. I never linked this to my gender or the nature of my absence. I believe that the initiators of this, for me, quite stressful situation would have done the same to a male colleague in case of his longer absence for other reasons while occupying the managerial (my) position. Business interests, in my opinion, have largely erased gender division. In any business segment, women are recognized through their actions as competent, professional and dedicated participants, making them completely equal and sometimes even giving them an advantage with employers compared to the opposite gender.

Being a woman in business represents much greater challenge in all aspects beyond business. Here, gender differences are much more evident in terms of the amount of free time. In this regard, personally, I wouldn't change anything as my husband, two daughters and I make up a well-coordinated team of equal participants and mutual support.

How do you assess the business climate for the development of women's entrepreneurship in Montenegro?

M. Pavićević: When I took on the role of an entrepreneur, I realized women can truly count on the society's support. I was surprised by the abundance of information regarding support for women entrepreneurship through various channels, from financial to educational. This is extremely significant, especially for young women entrepreneurs who are brave and willing to take initiative, but might lack sufficient resources. They greatly need that initial wind

in the back.

Our company is also a beneficiary of such an arrangement through the IDF, which came at the right time and enabled the realization of a significant project we were working on.

What are the most important projects or references that the company Underpin doo has accomplished in its areas of operation?

M. Pavićević: Our most significant projects are undoubtedly those which we realize through all phases, from design, construction to furnishing, and a kind of "turnkey" project. Equally important are the projects where we participated in just one phase. Given our extensive experience in designing and executing projects in facilities for banking services, our most notable reference is the cooperation with Adriatic Bank AD Podgorica, involving executed works and the furnishing of branches in Podgorica, Tivat, and Budva. Recently, we completed a project involving the rebranding of the bank's facilities in several cities in Serbia.

We are certainly proud of projects completed for other clients such as Zapad Bank, Tivat Airport, several medical centres, IT companies and various business premises, both in the public sector and for the needs of domestic and international companies in Montenegro.

Could you tell us more about Underpin doo role in carrying out finishing works in construction? What types of construction projects are encompassed by your services?

M. Pavićević: The scope of services in the field of finishing works in construction includes all the necessary tasks for a transition of the building from "shell & core" (a term synonymous with the phase of completed rough construction works and the facade) to a stage ready for furnishing. This certainly involves executing all planned installations, which we carry out in cooperation with partner companies.

Regarding the types of projects we undertake, they vary in scope and form based on the needs and purpose of the building, encompassing conceptual interior designs and/or the main project with all its phases. We are dedicated to ensuring projects to be done and presented to the client as precisely as possible, which sets the good preparation for successful implementation.

What is Underpin doo' involvement in addressing architectural barriers and improving accessibility to buildings? What are the latest innovative products or solutions you've developed in this field?

M. Pavićević: The need to adapt public facilities for persons with disabilities was evident

even before the adoption of the 2009 Regulation that regulates this area, but this primarily human obligation isn't systematically implemented, unfortunately.

In this field, we've tried to offer a comprehensive service to the market—from designing projects to adapting facilities for the access and stay of persons with disabilities to executing the works. As a result, we've paved miles of tactile paths, put access ramps, numerous markings, and plans in Braille.

We also presented a part of our offer in this field at one of the recent construction fairs in Budva.

As legal acts in this area have standardized elements for this purpose, the only area for improvement lies in the choice of materials and the methods of constructing these elements to truly adapt them for their purpose and to resolve the issue of access to buildings for all users in the long term. Otherwise, the fundamental goal—facilitating the functioning of our fellow citizens for whom this adaptation is intended—is not achieved.

What are the biggest challenges you face in your business?

M. Pavićević: In this industry, the biggest challenge lies in finding skilled personnel or individuals dedicated to acquiring the necessary knowledge. The lack of motivation across all generations is a general issue in terms of human resources. Another problem I see is the gradually diminishing, but still expressed gap caused by slow and often inadequate digitization of public administration. Many procedures still require personal visits to institutions and waiting for the submission or receipt of "original" paper documents, which, from my perspective, is inconceivable in developed societies that utilize and apply new technologies and follow environmental protection trends. There is the same situation in the private sector, which is generating piles of paper waste due to a lack of awareness about the green deal and the importance of personal contribution in creating a better society amidst technological advancements we are witnessing.

Lastly, but perhaps the most significant challenge is to be a good manager of one's time and effectively prioritizing to ensure a fulfilling life overall. Financial stability is crucial to everyone, but the pursuit of money often leads to significant sacrifices, so considerable contemplation is required concerning balancing professional and personal life.

How do you plan to grow and expand in the future? Do you have plans for new services, products, or markets you'd like to focus on?

M. Pavićević: My family and close associates are witnesses that developing new ideas and planning are my favourite activities. When a good idea is properly analyzed and planned, the implementation becomes less an obligation and more the pleasure, especially if the outcome is successful.

Given that we've achieved a lot in developing the company over these past few years, most importantly securing our own business space, quality partners, and clients, we continue to actively pursue the further development of our services, expanding their scope with new techniques, materials, design, and actively following trends from the developed countries. In addition to this aspect of development, we've recognized the need for more intensive work on the digital transformation of internal processes to the extent possible in our business. Presently, we're considering the assistance offered in our daily work by AI technology, hoping it will serve its purpose as any tool, enhancing business quality and saving time on task execution where feasible. The aforementioned successful project in a market outside Montenegro was a significant assessment of our capacities and serves as confirmation of our potential future presence in that and other markets.

DIGITALNA I ZELENA TRANSFORMACIJA, REGIONALNA SARADNJA, JEDINSTVENO TRŽIŠTE

INFORMATIVNI DAN O PROGRAMIMA EU

Privredna komora Crne Gore organizovala je 22. decembra u saradnji sa nadležnim ministarstvima Informativni dan u cilju predstavljanja sadržaja i pravila programa Evropske unije koji su odnedavno dostupni Crnoj Gori. Skupom je moderirala **Dragana Šofranac** iz Sektora za projekte PKCG.

Direktorica Sektora za projekte Privredne komore **Tanja Radusinović** istakla je u pozdravnoj riječi značaj saradnje krovne crnogorske poslovne asocijacije sa partnerima u državnoj upravi, nevladinim sektorom i univerzitetima na realizaciji projekata koji nas približavaju EU.

Aleksandar Anđić, Ministarstvo javne uprave predstavio je program "Digitalna Evropa" za period 2021-2027. godine čiji je cilj da ubrza

ekonomski oporavak i oblikuje digitalnu transformaciju evropskog društva i privrede, donoseći benefite svima.

- "Digitalna Evropa" je novi program fokusiran na uvođenje digitalne tehnologije u javnu upravu, za građane i za privredu. Dizajniran je da premosti jaz između istraživanja i implementacije digitalne tehnologije, što će koristiti evropskim građanima i privredi – istakao je Anđić.

Prema njegovim riječima, program je dio višegodišnjeg finansijskog okvira za period od 2021. do 2027. godine, sa planiranim ukupnim budžetom od 7,5 milijardi eura i on će obezbijediti strateško finansiranje, kao odgovor na konkretne izazove, podržavajući projekte

u pet ključnih oblasti. To su: sajber bezbjednost (cybersecurity); digitalne vještine (advanced digital skills); super računarstvo; (supercomputing); vještačka inteligencija (artificial intelligence); obezbjeđivanje široke upotrebe digitalnih tehnologija u privredi i za građane.

On je kazao da je zainteresovanim zemljama omogućeno da pristupe pojedinačnim djelovima programa ili kompletnom programu, te istakao da spremnost da se učestvuje u Programima unije pokazuje zrelost zemlje u procesu EU integracija i omogućava bliže upoznavanje sa politikama i načelima funkcionisanja EU. Zemlje Zapadnog Balkana, za sada, imaju mogućnost da se pridruže svim djelovima programa osim segmentu sajber bezbjednosti.

- Pristupanje programu će omogućiti zainteresovanim stranama učešće u projektima koji se finansiraju iz programa. Pored ovoga, aktivnom participacijom u programu, Crna Gora će biti u mogućnosti da u određenoj mjeri daje predloge za dalji razvoj programa, godišnje radne programe i slično – istakao je Andić.

Jelena Starčević, Hrvatska gospodarska komora predstavila je Evropski digitalni inovacijski centar EDIH CROBOHUB++ kao primjer dobre prakse u okviru programa Digitalna Evropa.

- Cilj ovog centra je podizanje opšteg stepena digitalne zrelosti i zelena transformacija gospodarstva u području proizvodnih tehnologija, poljoprivrede, energije i okoline, te javne i državne uprave kroz pružanje stručnih usluga i korištenje infrastrukture projektnog konzorcijuma – istakla je ona.

Prema njenim riječima, korisnici projekta su mala i srednja poduzeća iz navedenih područja kojima se putem projekta nude usluge testiranja prije ulaganja, integracija i prilagođavanje tehnologija, digitalna testiranja, demonstracijske aktivnosti, prenos znanja i tehnologija, finansijsko i poslovno savjetovanje, umrežavanje između preduzeća ili s korisnicima i dobavljačima tehnologija, te osposobljavanje i razvoj vještina u različitim digitalnim i poslovnim kompetencijama.

Starčević je istakla da su sve usluge u sklopu CROBOHUB++ potpuno

besplatne za krajnje korisnike.

Ljiljana Belada, Ministarstvo ekonomskog razvoja prezentovala je program "Jedinstveno tržište Evrope".

Ona je istakla da je ovo prvi finansijski program ikada osmišljen kako bi ojačao Jedinstveno tržište. Naime, Program jedinstvenog tržišta je program za unutrašnje tržište, konkurentnost preduzeća, uključujući mala i srednja preduzeća, oblast bilja, životinja, hrane i stočne hrane i evropske statistike. Ovaj Program sa budžetom od 4,2 milijarde eura ima za cilj jačanje jedinstvenog tržišta fokusiranjem na ekonomski oporavak svakog industrijskog ekosistema od pandemije COVID-19.

- Kroz ovaj program ojačaće se i povećati vidljivost jedinstvenog tržišta, kako bi isti ostvario svoj puni potencijal kao pokretač rasta, zapošljavanja i otpornosti – kazala je Belada.

Prema njenim riječima, on će doprinijeti boljoj novčanoj vrijednosti građana EU, poboljšati sinergije, koordinirati akcije, te smanjiti administrativno opterećenje. U koherentnoj, transparentnoj i fleksibilnijoj strukturi programa fokus je na ekonomskom oporavku svakog industrijskog ekosistema.

- Zahvaljujući svojoj prekograničnoj prirodi, program će biti od obostrane koristi kako za EU tako i za mala i srednja preduzeća u Crnoj Gori jačanjem njihove saradnje i na taj način stimulisanjem dinamičnijeg i međunarodnog poslovnog okruženja – istakla je Belada.

Kako je navela, ovaj program zapravo predstavlja kostur jedinstvenog tržišta i veoma važan mehanizam podrške za mala i srednja preduzeća. Single Market Program otvoren je i za zemlje van EU, kako bi se omogućila šansa i MSP sektoru da saraduju sa partnerima iz EU i šire, i na taj način unapređuju svoje međunarodno poslovanje. U okviru SMP već je aktivna Evropska mreža preduzetništva (Enterprise Europe Network – EEN).

Primjer dobre prakse predstavila je **Jelena Krivčević** iz Regionalne razvojne agencije za Bjelasicu, Komove i Prokletije. Riječ je o NVO koja kreira projekte za seoska domaćinstva koja se bave ruralnim turizmom. Ona je kazala da je izdvojeno 300.000 eura za pro-

jekte razvoja seoskog turizma, te da je to velika prilika za naša domaćinstva.

- Želimo da kroz evropske projekte ozelenimo usluge na crnogorskim planinama - kazala je Krivčević, ističući značaj saradnje sa Privrednom komorom.

Ključne karakteristike programa Interreg Evropa predstavila je **Irena Bošković**, Ministarstvo evropskih poslova.

- Fokus Programa je na razmjeni iskustava i izgradnji kapaciteta među akterima regionalne politike kako bi se poboljšao njihov kapacitet za kreiranje, upravljanje i implementaciju politika regionalnog razvoja – kazala je Bošković.

Istakla je da je program usmjeren na „bolje upravljanje saradnjom” što podrazumijeva da korisnici mogu saradivati na svim temama od zajedničkog interesa u skladu sa njihovim regionalnim potrebama, sve dok to spada u okvir kohezivne politike. Budžet programa iznosi 379 miliona eura, a pokriva sve teme koje se tiču regionalnog razvoja. Potencijalni korisnici su javne ustanove, lokalni, regionalni i državni organi, te privatne neprofitne organizacije.

Bošković je u takođe osvrnula i na Interreg IPA program Hrvatska – Bosna i Hercegovina – Crna Gora i najavila projekat Small Project Fund (SPF), koji se odnosi na pametna ulaganja u istraživanje, inovacije i konkurentno preduzetništvo.

- Cilj je unapređenje održivog rasta i konkurentnosti malih i srednjih preduzeća i stvaranje novih radnih mjesta u SMEs, uključujući produktivna ulaganja – kazala je ona.

Prema njenim riječima, ugovaranje i početak sprovođenja SPF projekta očekuje se u prvom kvartalu 2024, a preduzetnicima će biti dostupno oko 8,7 miliona eura EU sredstava koji će biti alocirani kroz 3-4 poziva za projekte. Prvi poziv za projekte malih i mikro preduzeća se očekuje na ljeto 2024. godine. Projekat će voditi Agencija za malu privredu i investicije Hrvatske (HAMAG-BICRO), koja će sa lokalnim partnerima u sve tri države organizovati info dane i edukacije u vezi sa ovom projektom. Privredna komora će učestvovati u navedenim aktivnostima u Crnoj Gori.

DANILO MIHAILOVIĆ, DIREKTOR RADIONICE PAŠTE

**NAŠ CILJ JE RAZVIJANJE
DOMAĆE I ZANATSKE
PROIZVODNJE**

Kampanja Privredne komore "Snaga je u svima nama" je zaista nešto što moram da pohvalim i kao građanin i kao privrednik. Upravo akcenat na kupovini domaćih proizvoda je inicijalna kapisla za ambijent u kom je moguće očekivati nove privrednike, nove domaće proizvođače. Kada stvorimo veću tražnju za domaćim proizvodima, stvoriće se i potreba za većom ponudom, novim proizvođačima što znači da će biti i više konkurencije. Konkurencija čini proizvođače i proizvode boljim a cijene pristupačnijim. To je lančana reakcija koja će kroz desetak godina stvoriti društvo koje vjeruje crnogorskom proizvođaču, dovesti turiste koji cijene crnogorske proizvode i prirodno stvoriti potrebu za izvozom, tj uvozom naših proizvoda u zemlje iz kojih turisti dolaze – istakao je u intervju za Glasnik, direktor Radionice pašte **Danilo Mihailović**.

Kako ste došli na ideju da započnete proizvodnju domaće crnogorske tjestenine? Šta vas je najviše inspirisalo da pokrenete sopstveni biznis?

D. Mihailović: Već dugo postoji želja da se bavim privatnim poslom, konkretno proizvodnjom. Volim proizvodnju, preradu, mašine, proizvodne linije a najveća inspiracija mi je opipljiv proizvod koji je plod rada i može se vidjeti i dodirnuti na kraju radnog dana. Moja porodica ima određenih afiniteta prema proizvodnji hrane pa sam i ja "pokupio" nešto od tih talenata. O pašti konkretno nikada nisam razmišljao do 2017. godine kada sam na predlog mog sveštenika počeo da se učim pravljenju domaće pašte na maloj kućnoj mašini. Interesantno je da tada nisam imao nikakvo znanje o tjestenini i da sam zapravo počeo od nule.

Kako ste se nosili s izazovima na početku, s obzirom na to da niste imali prethodnog iskustva u tom sektoru?

D. Mihailović: Proizvodnja tjestenine nije prvi posao koji sam pokušao da započnem. Iskustvo koje sam ponio iz prethodnih pokušaja da osnujem biznis mi je u najmanju ruku pomoglo da vidim šta ima perspektivu i da li u određeni posao vrijedi ulagati vrijeme i energiju, kasnije i novac. Definitivno je bilo zahtjevno naučiti se proizvodnji domaće pašte, pogotovo što sam sve morao naučiti sam. Shvatio sam da je prevazilaženje izazova u stvari realnost u svakom privatnom poslu i da svaka savladana prepreka donosi novo iskustvo.

Možete li nam reći nešto više o vašem procesu proizvodnje i kako se razlikuje od industrijske tjestenine?

D. Mihailović: Premium proizvod je bio moj cilj kada sam odlučio da izađem na tržište. To sam uz nesebičnu pomoć porodice uspio da

ostvarim i održim kroz sve ove godine. Da proizvod postane premium morate imati birane sirovine, pouzdanu opremu i naravno jedinstven proces proizvodnje. Ja sam godinama unapređivao recept, način proizvodnje i način sušenja. Zbir svega toga čini našu paštu jedinstvenom.

U našoj radionici postoje dva tipa proizvodnje, to su: domaći i zanatski. Kod domaćeg tipa proizvodnje akcenat je na majstoru, tj vještni pri radu sa tijestom i specifičnom načinu sušenja dok je kod zanatskog tipa akcenat na opremi i sposobnosti da se oprema upotrijebi na najbolji način. U oba slučaja je jako važno koristiti dobre sirovine.

Industrijski tip proizvodnje karakteriše velika količina proizvedene pašte za kratko vrijeme. Sušenje je prilično ubrzano pri jako visokim temperaturama što mijenja hemijski sastav tjestenine i smanjuje njenu sposobnost vezivanja za sos pa je samim tim čini manje kvalitetnom.

Naš cilj je da domaću i zanatsku proizvodnju razvijamo i da ne pravimo kompromise sa kvalitetom na račun količine.

Koje vrste tjestenine proizvodite i koje su najpopularnije među vašim kupcima?

D. Mihailović: Proizvodimo kratku i dugačku tjesteninu. Kratka se češće priprema kao predjelo ili salata dok je dugačka, posebno na primorju, popularna kao glavno jelo. Mi smo prepoznatljiviji po pašti u bojama koje dobijamo tako što koristimo povrće. Djeca se češće odlučuju za šarenu nego za bijelu paštu i u njihovom slučaju, fusili su favorit.

Odrasli više cijene dugačku tjesteninu koju radimo u dvije varijante: lingvini i taljatele. Takođe u raznim bojama. Osim povrća zahvaljujući kojem dobijamo šarenu paštu, koristimo i mastilo sipe uz pomoć kog dobijamo crnu paštu, obogaćenu maslinovim uljem. To je zaista reprezentativan mediteranski proizvod, po izgledu, aromi i ukusu.

Da li možda imate saradnju sa restoranima ili prodajete direktno krajnjim potrošačima?

D. Mihailović: Da, od izlaska na tržište saradujemo sa restoranima iz Podgorice i duž primorja. Sarađujemo takođe i sa marketima kako bi više ljudi imalo priliku da konzumira našu paštu. Polako ali sigurno crnogorsko društvo prepoznaje prednosti domaće pašte i na taj način poboljšava kako turističku ponudu tako i kvalitet ishrane u domovima.

Kakva je vaša perspektiva o podršci lokalnih i državnih vlasti prema malim preduzetnicima?

D. Mihailović: Iako sam iz Ulcinja, glavni grad

Birane sirovine, pouzdana oprema i jedinstven recept čine našu paštu jedinstvenom.

Podgorica me je 2021. prepoznao kao kreativnog proizvođača i pružio mi podršku što mi je u vrijeme korone bilo značajno. To je za sada jedina podrška što od lokalnih što od državnih vlasti. Prerada kojom se u suštini bavim, jer preradom brašna i povrća proizvodim paštu, nije dovoljno prepoznata od strane društva i obično uslovi za podršku ne pogoduju malim proizvođačima. Nude se povoljni krediti no u jako visokim iznosima i tiču se isključivo opreme. Proizvodnja tj. prerada nije samo oprema, već jedan složen ciklus koji počinje nabavkom sirovina, skladištenjem, pripremnim radnjama, pa tek onda nastupa proizvodnja. Nakon proizvodnje slijedi sušenje i pakovanje, a nastavlja se prodajom, koja često mora ići sa odloženim plaćanjem. Skladištenje proizvoda, dostava, komunikacija i marketing su nezostavni segmenti posla a svaki od navedenih segmenata treba finansirati. Zato smatram da ulaganje isključivo u opremu nije dobar put za nekoga ko je tek započeo posao. Mislim da imamo puno prostora za napredak u kreiranju ambijenta za nove preduzetnike a to možemo jedino saradnjom lokalnih i republičkih vlasti i ljudi iz privrede. Jer privreda čini jednu državu stabilnom, bogatom i manje zavisnom.

Koliko je važno razvijati svijest o kupovini domaćih proizvoda i kako ta praksa može osnažiti lokalnu zajednicu i privredu?

D. Mihailović: Kampanja privredne komore "Snaga je u svima nama" je zaista nešto što

moram da pohvalim i kao građanin i kao privrednik. Upravo akcenat na kupovini domaćih proizvoda je inicijalna kapisla za ambijent u kom je moguće očekivati nove privrednike, nove domaće proizvođače. Kada stvorimo veću tražnju za domaćim proizvodima, stvoriće se i potreba za većom ponudom, novim proizvođačima što znači da će biti i više konkurencije. Konkurencija čini proizvođače i proizvode boljim a cijene pristupačnijim. To je lančana reakcija koja će kroz desetak godina stvoriti društvo koje vjeruje crnogorskom proizvođaču, dovesti turiste koji cijene crnogorske proizvode i prirodno stvoriti potrebu za izvozom, tj uvozom naših proizvoda u zemlje iz kojih turisti dolaze.

Možete li dati savjet mladim ljudima koji razmišljaju o pokretanju vlastitog biznisa? Na šta treba da budu spremni i koji su to ključni faktori za uspjeh?

D. Mihailović: Privatni posao vam daje slobodu da ostanete na poslu 24 sata dnevno. Svako ko započinje privatni posao mora biti spreman na to pogotovo u prvim godinama razvoja. Važno je svakodnevno učiti, osluškivati tržište, analizirati, i trezveno donositi odluke. Ne treba žuriti, ali ni čekati.

Ja sam još uvijek mali proizvođač no mislim da je jako važno imati mjeru u svemu pa i u brzini napredovanja i shvatiti da uspjeh ne dolazi preko noći.

DANILO MIHAILOVIĆ, DIRECTOR OF THE PASTA WORKSHOP

DEVELOPING OF DOMESTIC AND ARTISAN PRODUCTION AS A PRIMARY GOAL

As a citizen and a businessman I must commend the Chamber of Economy's campaign "Strength lies within all of us". The emphasis on buying domestic products is the initial spark for the environment in which it is possible to expect new businessmen and local producers. As the demand for domestic products grows, it will create the need for greater supply and encourage new producers, ultimately leading to increased competition. Competition makes producers and products better and prices more affordable. It's a chain reaction which, in about a decade, will create a society that has confidence in the Montenegrin producers, attract tourists who appreciate Montenegrin products, and naturally generate the need for exporting or importing our products in the countries from which tourists come, emphasizes **Danilo Mihailović**, director of the Pasta Workshop, in the interview for Glasnik.

How did you come up with an idea to start producing homemade Montenegrin pasta? What inspired you the most to start your own business?

D. Mihailović: I have had a desire to engage in private business for a long time, especially in production. I love production, processing, machinery, production lines, and my greatest inspiration is a tangible product, which is the result of work and can be seen and touched at the end of the workday. My family has certain affinities towards food production, and I also inherited some of those talents. I never specifically thought about pasta until 2017 when, at the suggestion of my priest, I started learning how to make homemade pasta on a small household machine. It is interesting that at that time, I had no knowledge about pasta and ac-

tually started from scratch.

How did you handle challenges at the beginning, considering you had no prior experience in that sector?

D. Mihailović: Pasta production wasn't the first business I've embarked on. The experience from previous attempts to establish a business helped me at the very least to see where the potential lies and whether it was worth investing time, energy and later money into a particular business. Learning to produce homemade pasta was definitely challenging, especially because I had to learn everything on my own. I realized that overcoming challenges is the reality in any private business and every surmounted obstacle brings new experience.

We would appreciate if you could tell us more about your production process and how it differs from industrial pasta?

D. Mihailović: Making a premium product was my goal, when I decided to enter the market. Thanks to the selfless help of my family, I managed to achieve and maintain this throughout all these years. For a premium product, you need carefully chosen raw materials, reliable equipment and, of course, a unique production process. I spent years refining the recipe, the production method and the drying process. The sum of all these elements makes our pasta unique.

In our workshop, there are two types of production: domestic and artisan. In domestic production, the emphasis is on the master, and the skill in working with the dough and a specific drying method. The artisan production focuses on the equipment and the ability to use it in the best possible way. In both cases, using good quality ingredients is crucial.

The industrial production is characterized by large quantities of pasta produced in a short time. Drying is speeded at excessively high temperatures, which changes the chemical composition of the pasta and reduces its ability to hold sauce, which makes it be of lower quality.

Our goal is to develop domestic and artisan production without compromising on quality in favour of quantity.

What types of pasta do you produce

and which ones are the most popular among your customers?

D. Mihailović: We produce short and long pasta. Short pasta is more commonly prepared as an appetizer or salad, while the long one is popular as a main course, especially in coastal areas. We are known for pastas in different colours, which are derived from vegetables. Children often opt for colourful pasta over white one, and in this case, fusilli pasta is their favourite. Adults prefer our long pasta, which we offer in two variations: linguini and tagliatelle, also available in various colours. In addition to vegetables used for colourful pasta, we also utilize black cuttlefish ink to create black pasta, enriched with olive oil. It's truly a representative Mediterranean product, both in appearance, aroma and taste.

Do you cooperate with restaurants or sell directly to end consumers?

D. Mihailović: Yes, since entering the

market, we have cooperated with the restaurants in Podgorica and along the coast as well as with supermarkets to enable more people to enjoy our pasta. Slowly but surely, the Montenegrin society is recognizing the benefits of homemade pasta, thus improving not only the tourist offer, but also the quality of nutrition in homes.

What is your perception of the support provided by local and state authorities to small entrepreneurs?

D. Mihailović: Although I'm from Ulcinj, the Capital City of Podgorica recognized me as a creative producer in 2021 and offered me a support, which was significant for me during the corona pandemic. So far, that's the only support I've received, both from local and the state authorities. The processing I am primarily engaged in, as I process flour and vegetables to make pasta, isn't adequately recognized by the society, and the conditions

Carefully selected raw materials, reliable equipment and a unique recipe give uniqueness to our pasta.

for support generally do not favour small-scale producers. Favourable loans are offered, but their amounts are very high and are granted exclusively for the equipment. Production and processing are not only about the equipment; it's a complex cycle which starts with sourcing raw materials, storage, preparatory tasks, and then production. The production is followed by drying and packaging, then sales, often with deferred payments.

Product storage, delivery, communication, and marketing are indispensable aspects of the business, and each of these segments requires financing. Therefore, I believe that investing solely in equipment isn't a good path for someone who has just started a business. I think there are a lot of opportunities for improvement in creating an environment for new entrepreneurs, which can be achieved only through the cooperation between local and national authorities and the business

sector as a strong economy makes a country stable, prosperous, and less dependent.

How important is raising awareness of buying domestic products and how can this practice strengthen the local community and economy?

D. Mihailović: As a citizen and a businessman I must commend the Chamber of Economy's campaign "Strength lies within all of us". The emphasis on buying domestic products is the initial spark for the environment in which it is possible to expect new businessmen and local producers. As the demand for domestic products grows, it will create the need for greater supply and encourage new producers, ultimately leading to increased competition. Competition makes producers and products better and prices more affordable. It's a chain reaction which, in about a decade, will create a society that has confidence in the Montene-

grin producers, attract tourists who appreciate Montenegrin products, and naturally generate the need for exporting or importing our products in the countries from which tourists come.

Could you give an advice to young people who consider starting their own business? What should they be prepared for, and what are the key factors for success?

D. Mihailović: Running a private business gives you the freedom to be at work 24 hours a day. Anyone starting a private business must be ready for this, especially in the early years of development. It's crucial to learn every day, listen to the market, analyze and make decisions sensibly. One should neither rush, nor wait around.

I'm still a small producer, but I think it's essential to have balance in everything, including the speed of progress, and to understand that success doesn't come overnight.

WEBINAR

TURSKIM PRIVREDNICIMA PREDSTAVLJENE INVESTICIONE MOGUĆNOSTI CRNE GORE

CRNA GORA **vaš partner**
your partner MONTENEGRO

Predsjednica Privredne Komore Crne Gore dr **Nina Drakić** govorila je na webinaru o trgovinskim i investicionim mogućnostima naše zemlje koji su 13. decembra organizovale Ambasada Turske i Privredna komora Istanbula.

Organizator, jedna od komora sa najvećim brojem članica na svijetu, prepoznaje značaj saradnje sa Crnom Gorom i mogućnostima koje ona pruža za tursku biznis zajednicu.

Privredna komora Crne Gore svoje angažovanje u značajnoj mjeri usmjerava na podsticanje razvoja ekonomske saradnje crnogorske privrede sa kompanijama iz inostranstva, privlačenje stranih investitora i jačanje konkurentnosti crnogorskih preduzeća na ino-tržištima.

- Crna Gora ima ogroman potencijal za privlačenje respektabilnih evropskih kompanija i investitora koji mogu iskoristiti njene kapacitete za širenje biznisa. Rast interesovanja turskih biznismena za ulaganje u Crnu Goru bilježi se posljednjih godina, posebno nakon uclanjenja Crne Gore u NATO alijansu - rekla je Drakić.

Prema podacima Zavoda za statistiku (MONSTAT) u Crnoj Gori je u prošloj godini bilo 11.280 firmi u stranom vlasništvu, od čega pet hiljada, odnosno 27,2 odsto - u turskom vlasništvu, što je 14 puta više nego 2017. godine. U 2022. godini robna razmjena Crne Gore i Turske je iznosila 186,1 milion eura, što je 38,1 % više u odnosu na isti period prošle godine. Ukupne investicije iz Turske za period od 2018. do aprila 2023. godine iznose 257,1 miliona eura.

Prema njenim riječima, prostor za nove investicije naročito postoji na sjeveru zemlje kako bi se razvijao zimski i aktivni turizam.

- Crnoj Gori su potrebne i investicije u proizvodne sektore, kako bi se doprinijelo diversifikaciji naše ekonomije i smanjenju ranjivosti na krize. Kako Crnoj Gori predstoji proces digitalne transformacije ekonomije i društva, iskustva Turske u tom području su itekako dobrodošla - kazala je ona.

Istakla je kvalitetnu saradnju sa Ambasadom i Unijom privrednih komora Turske TOBB, te drugim asocijacijama, koja rezultira značajnim učešćem naših privrednika na turskim sajmovima i brojnim susretima privrednika naših zemalja.

- Preduslov ekonomske saradnje je kvalitetna saobraćajna povezanost. Akcenat treba staviti na povezivanje preko Luke Bar, koja bi, revitalizacijom željeznice i izgradnjom autoputa, mogla da postane logistički centar koji povezuje zapadnu i jugoistočnu Evropu - rekla je Drakić, dodajući da su investicije u zelenu energiju, organska poljoprivreda, drvoprerađiva,

zdravstveni turizam i digitalna transformacija oblasti koje mogu doprinijeti diversifikaciji ekonomije.

-Od 2006. godine, diplomatski i politički odnosi Turske i Crne Gore grade jake mostove za kvalitetnu investicionu saradnju - rekao je **Giyasettin Eyyüpkoca**, Član Upravnog odbora Privredne komore Istanbula Prateći trendove.

Prema njegovim riječima, privrednici sa pažnjom prate ekonomske trendove u Crnoj Gori i jasno je da naša zemlja nudi brojne povoljne mogućnosti za investicije u infrastrukturu.

- Više od 400 naših kompanija posluje u Crnoj Gori, ali turski privrednici mogu imati još značajnije mjesto u ovoj ekonomiji i dodatno pospješiti trgovinsku razmjenu dvije države, koja je sada daleko od mogućnosti. Zahvaljujući današnjim prezentacijama moći ćemo da uvidimo prilike za inv mnogo jasnije. Nadam se da će ovaj sastanak rezultirati rastu investicija i međusobne razmjene - kazao je on.

Ambasador Turske u Crnoj Gori **Barış Kalkavan** uputio je jasnu poruku privrednicima te zemlje.

- Ukoliko želite da se bavite biznisom na Balkanu, radite to u Crnoj Gori. Ona je srce Balkana zbog svoje lokacije i nudi brojne prednosti za poslovanje, dok je Luka Bar pomorski ulaz na veliko srednje evropsko tržište. Cijela zemlja je okrenuta miru, jedina koja nema rizik od oružanih i unutrašnjih sukoba, što znači stabilnost za investicije - rekao je Kalkavan, dodajući da stanovnici naše zemlje prijateljski gledaju na turske državljane.

Ističe da je Ambasada Turske u Podgorici otvorena za sve koji žele da realizuju poslovne i investicione projekte u našoj državi, te da je njen trgovinski savjet na usluzi svima.

- Moramo da radimo više na svojoj prisutnosti jer želimo da turski privrednici prošire poslovanje u Crnoj Gori i današnji skup je korak u tom pravcu - rekao je ambasador.

Investicione potencijale prezentovali su savjetnik za trgovinske odnose Ambasade u Podgorici **Erdal Karaömeroğlu**, potpredsjednik TurkCham Montenegro i izvršni direktor Asmira grupacije **Mustafa Aslan**, te pomoćnik direktora Agencije za investicije Crne Gore **Andrej Lakić**.

Skup je završen odgovorima na pitanja koja su se odnosila na mogućnosti realizacije konkretnih projekata turskih privrednika u našoj državi.

Moderator webinara u kojem je učestvovalo blizu 400 privrednika bio je Alişan Çavaz, ekspert za međunarodne odnose i trgovinu.

MIROJE ZEJAK, VLASNIK FARME TOVNIH PILIĆA U MOJKOVCU

SJEVER IMA ZNAČAJAN POTENCIJAL ZA RAZVOJ ŽIVINARSKE PROIZVODNJE

Miroje Zejak, vlasnik farme tovnih pilića u Mojkovcu, ljubitelj poljoprivrede iz srca sjevera Crne Gore, za Glasnik je govorio o svom iskustvu, od prvih koraka u živinarstvu do modernog poslovanja s mini klanicom, kao i najvećim izazovima u ovom poslu.

– Baviti se poljoprivredom u Crnoj Gori je težak posao, živinarstvo u Crnoj Gori je mlada grana koja je u razvoju, konkretno mislim na brojere to jest tovnog pile. Zadnje dvije godine Ministarstvo je opredijelilo subvencije za živinarstvo što do tada nijesmo imali. Ali preko IPARD projekata i uz podršku IRF-a može se unapređivati poljoprivredna proizvodnja – istakao je Zejak.

Recite nam više o svom poslu i Vašoj farmi tovnih pilića u Mojkovcu. Šta vas je inspirisalo da se bavite upravo uzgojem živine?

M. Zejak: Živinarstvom sam počeo da se bavim 2007.god sa farmom od 7 000 komada pilića u turnusu, 2010.god smo taj podigli kapacitet na 20 000. Poslovali smo kao kooperanti AKA TRADE DOO do 2016.god.

Od 2016. do 2021. bili smo kooperanti DOO MESO PROMET Bijelo Polje, a 2021. godine smo pustili u rad savremenu mini klanicu za živinu, koju smo izgradili preko IPARD projekta uz kreditno zaduženje IRF-a .

Inspirisalo me je to što volim poljoprivredu, rođen sam na selu i volim poljoprivrednu proizvodnju.

Kako i kome plasirate svoje proizvode? Da li su zastupljeni i na tržištima van Crne Gore?

M. Zejak: Proizvode plasiramo pretežno u svježem stanju marketima i restoranima širom Crne Gore. Van granica Crne Gore ne plasiramo robu jer nemamo dovoljno kapaciteta ni za domaće tržište. Radimo na proširenju distribucije kako bismo našim proizvodima omogućili prisustvo i izvan granica Crne Gore, te tako doprinijeli internacionalizaciji našeg poslovanja.

Kakvi su uslovi za bavljenje živinarstvom na sjeveru Crne Gore? Da li je tokom prethodnih godina ambijent za ovaj posao postao iole povoljniji?

M. Zejak: Baviti se poljoprivredom u Crnoj Gori je težak posao, živinarstvo u Crnoj Gori je mlada grana koja je u razvoju, konkretno mislim na brojere to jest tovnog pile. Zadnje dvije godine Ministarstvo je opredijelilo subvencije za živinarstvo što do tada nijesmo imali. Ali preko IPARD projekata i uz podršku IRF-a može se unapređivati poljoprivredna proizvodnja .

Kroz saradnju s lokalnim poljoprivrednim udruženjima, dijelimo najbolje prakse i podržavamo jedni druge u suočavanju s izazovima.

Koji su najveći izazovi sa kojima se suočavate u svom poslu? Koje su glavne barijere, ali i kakvi bi podsticaji pomogli njegovom razvoju?

M. Zejak: Najveći izazovi su nesređenost kod prostorno planske dokumentacije prilikom dobijanja dozvola za izgradnju objekata u poljoprivredi, obilna administracija kod kreditne finansijske podrške to jest kod IRF-a i nedostatak radne snage na sjeveru Crne Gore. To su ključni faktori za dugoročni prosperitet poljoprivrednih biznisa.

Kako saradujete sa drugim lokalnim poljoprivrednicima ili udruženjima u regionu?

M. Zejak: Nas živinara u Crnoj Gori je mali broj, a imamo svoje udruženje preko kojeg djelujemo. Kroz saradnju s lokalnim poljoprivrednim udruženjima, dijelimo najbolje prakse i podržavamo jedni druge u suočavanju s izazovima koje donosi poslovanje na sjeveru Crne Gore.

Koji savjet biste dali mladim ljudima koji razmišljaju o započinjanju karijere u živinarenju ili poljoprivredi na sjeveru Crne Gore?

M. Zejak: Da budu radni i uporni u ostvarivanju svojih ideja, jer rad i upornost će se na kraju isplatiti. Potražnja za domaćim proizvodima je sve veća i proizvodi sa sjevera Crne Gore mogu da se plasiraju na domaćem tržištu jer su kvalitetniji od uvoznih. Takođe, važno je razvijati mrežu kontakata s drugim poljoprivrednicima i poslovnim partnerima kako biste imali podršku i pristup relevantnim resursima.

Kakvi su Vaši planovi za budućnost farme u Mojkovcu i kako vidite Vaš posao za pet godina?

M. Zejak: Planiramo da se razvijamo i da dupliramo proizvodnju. Očekujemo dalji razvoj uz podršku modernih tehnologija i posvećenost kvalitetu.

Takođe, razmatramo implementaciju ekološki održivih praksi kako bismo osigurali dugoročnu održivost naše farme i doprinijeli očuvanju okoline.

MIROJE ZEJAK, OWNER OF A BROILER CHICKEN FARM IN MOJKOVAC

SIGNIFICANT POTENTIAL FOR THE DEVELOPMENT OF POULTRY PRODUCTION ON THE NORTH

The owner of the broiler chicken farm in Mojkovac and an agriculture lover from the heart of northern Montenegro, **Miroje Zejak** shared his experience for Glasnik—from the initial steps in poultry farming to modern business operations with a small-scale slaughterhouse, including the major challenges in this field.

- Being engaged in agriculture in Montenegro is a hard job; poultry farming in Montenegro is a young branch, which is developing, this especially refers to broiler chicken farming. In the last two years, the Ministry allocated subsidies for poultry farming, which has not been the case before. However, through IPARD projects and with the support of IDF (Investment and Development Fund of Montenegro), agricultural production can be improved, emphasized Zejak.

We would appreciate if you could tell us more about your business and your broiler chicken farm in Mojkovac? What inspired you to engage in poultry farming?

M. Zejak: I started a poultry farming business in 2007, running a farm with 7,000 chickens in a cycle. By 2010, we increased our capacities to 20,000 chickens. We operated as a supplier of AKA TRADE LLC until 2016. From 2016 to 2021, we were suppliers of DOO MESO-PRO-MET from Bijelo Polje. In 2021, we launched a modern mini slaughterhouse for poultry, built through an IPARD project with a loan from IDF. I was inspired by my love for agriculture; I was born and raised in a rural area and have a passion for agricultural production.

How and where do you market your products? Are they present in markets beyond Montenegro?

M. Zejak: We primarily distribute our fresh products to markets and restaurants across Montenegro. We don't export beyond Montenegro due to insufficient capacity even for our domestic market. We are working on expanding distribution in order for our products to reach markets beyond Montenegrin borders, contributing to the internationalization of our business.

What are the conditions for engaging in poultry farming in northern Montenegro? Has the environment for this business become more favourable in recent years?

M. Zejak: Being engaged in agriculture in Montenegro is a hard job; poultry farming in Montenegro is a young branch, which is developing, this especially refers to broiler chicken farming. In the last two years, the Ministry allocated subsidies for poultry farming, which has not been the case before. However, thro-

In cooperation with local agricultural associations, we share best practices and support each other in facing challenges

ugh IPARD projects and with the support of IDF, agricultural production can be improved.

What are the biggest challenges you face in your business? What are the main barriers and what kind of incentives would help its development?

M. Zejak: The major challenges include disorganized spatial planning documentation when obtaining permits to build agricultural facilities, the excessive administrative procedures for financial support, particularly with IDF, and the lack of labour force in the northern Montenegro. These are crucial factors for the long-term prosperity of agricultural businesses.

How do you cooperate with other local farmers or associations in the region?

M. Zejak: There are few poultry farmers in Montenegro, and we have our association through which we operate. In cooperation with local agricultural associations we share best practices and support each other in facing challenges in the northern Montenegro.

What would you advise young people who consider starting a career in poultry farming or agriculture in northern Montenegro?

M. Zejak: My advice to them is to be hardworking and persistent in pursuing their ideas, because hard work and persistence will eventually pay off. The demand for domestic products is increasing and products from northern Montenegro can be placed on the domestic market as they are of higher quality than imported ones. It's also important to develop a network of contacts with other farmers and business partners in order to have support and access to relevant resources.

What are your plans for the future of your farm in Mojkovac, and how do you imagine your business in five years?

M. Zejak: We plan to expand and double our production. We expect further development supported by modern technologies and a commitment to quality. Furthermore, we are considering the implementation of environmentally sustainable practices to ensure the long-term sustainability of our farm and contribute to environmental protection.

REGIONALNI SASTANAK U OKVIRU PROJEKTA EQET AEE

REGIONALNI SASTANAK ZA USAGLAŠAVANJE I VALIDACIJU NASTAVNOG MATERIJALA ZA UČENJE KROZ RAD

U okviru međunarodnog projekta za Jačanje kvaliteta u stručnom obrazovanju i obuci u Jugoistočnoj Evropi EQET AEE, 13. decembra 2023. godine, organizovan je regionalni sastanak za usaglašavanje i validaciju nastavnog materijala za učenje kroz rad i smjernice za realizaciju obrazovnog programa iz oblasti poljoprivredne tehnike tradicionalnog i organskog uzgoja. Glavni cilj sastanka je bio predstavljanje urađenog nastavnog materija i smjernica za učenje na radnom mjestu za obrazovni program Poljoprivredni tehničar, kao i priručnika o ekološkoj održivosti, socijalnoj održivosti i rodnoj ravnopravnosti za poljoprivredne tehničare tradicionalnog i organskog uzgoja.

U protekle dvije godine, kroz ovaj projekat učesnici iz zemalja regiona su razvili regionalno zasnovane standarde zanimanja i regionalno zasnovane standarde kvalifikacija za poljoprivrednog tehničara tradicionalnog i organskog uzgoja. Na osnovu razvijenih stan-

darda nacionalni timovi Projekta, su otpočeli razvoj nacionalnih obrazovnih programa. Istovremeno, konzorcijum, je počeo da razvija po prvi put na Zapadnom Balkanu regionalni materijal za nastavu i učenje i smjernice za učenje zasnovano na radu kao podršku implementaciji obrazovnih programa. Pored toga, uz pomoć međunarodnih eksperata rađeno je na razvoju nastavnog materijala koji pokriva zajedničke teme (ekološka i socijalna održivost i rodna ravnopravnost) za poljoprivredne tehničare tradicionalnog i organskog uzgoja.

Na sastanku su prisustvovali predstavnici ekonomija regiona: Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Sjeverne Makedonije, Srbije, Kosova i Albanije. Iz Crne Gore su učestvovali: Nacionalni kontakt za privredu prof. dr **Mladen Perazić** iz Privredne komore Crne Gore, Nacionalni kontakt za obrazovanje **Sandra Brkanović** iz Centra za stručno obrazovanje, **Slavica Jovanović** iz Centra za stručno obrazovanje i **Veljko Tomić** iz Srednje stručne škole Bar.

KONFERENCIJA U ZAGREBU

ESF + ZA VJEŠTINE BUDUĆNOSTI

U organizaciji Ministarstva rada, penzionog sistema, porodice i socijalne politike (Ministarstva rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike) 15. decembra u Zagrebu je održana konferencija „ESF + za vještine budućnosti” na kojoj su učestvovali ministar **Marin Piletić**, ministar vanjskih i evropskih poslova **Gordan Grlić Radman** i komesar Evropske komisije za zapošljavanje i socijalna prava **Nicolas Schmit**. Konferencija je bila usmjerena na ključnu ulogu razvoja vještina u podsticanju privrednog rasta, socijalne uključenosti i stvaranja održivog zapošljavanja u Evropi. Ovaj događaj podržao je Evropski socijalni fond Plus (ESF+), a održana je u okviru hrvatskog predsjedavanja Strategijom EU za jadransku i jonsku regiju (EUSAIR), a imala je za namjeru i ukazati na potencijale transnacionalne saradnje u oblasti vještina u okviru EUSAIR. Inače, 2023. godinu je Evropska komisija proglasila godinom vještina.

Ministar Piletić je u svom uvodnom obraćanju naglasio da je stvaranje novih radnih mjesta jedan od prioriteta Vlade RH, baš kao i stvaranje razvijenog i uređenog tržišta rada, koje će omogućiti dostojanstven rad za sve radnike, a ujedno poslodavcima i privredi obezbijediti kvalitetnu radnu snagu. Istakao je da Hrvatska bilježi pozitivne trendove na tržištu rada i rekordno nizak broj nezaposlenih.

Ministar Piletić je govoreći o važnosti cjeloživotnog obrazovanja, rekao i da je od prethodne godine Vlada Hrvatske uvela sistem vaučera za obrazovanje zaposlenih i nezaposlenih osoba za zelene i digitalne vještine i dodao kako se ulaganja u vještine nastavljaju kroz ESF+ sve do 2030. godine. Cilj je, kako je istakao ministar, da najmanje 55 posto svih odraslih osoba u Hrvatskoj učestvuje u cjeloživotnom obrazovanju, odnosno unapređenju vlastitih vještina i kompetencija.

Regionalnu dimenziju ovog skupa naglasio je ministar vanjskih poslova Radman Grlić koji je podsjetio da se Hrvatska tokom svog predsjedavanja EUSAIR-om posvetila važnim temama poput osnaživanja položaja žena, očuvanja životne sredine, energetike, mladima i njihovom budućnošću, a što su sve teme koje se prožimaju i kroz Konferenciju.

Komesar Schmit je u svom uvodnom govoru ukazao na paradoks da dok još uvijek imamo nezaposlenost u brojnim evropskim zemljama, pogotovo među mladima, one se istovremeno suočavaju s manjkom radnika. Zato moramo vratiti mlade na tržište rada nudeći im cjeloživotno učenje, nove vještine, prekvalifikacije i usavršavanje, smatra komesar Schmit. Istakao je da Evropska unija ulaže velika sredstva u ljudski kapital, odnosno u obrazovanje i obučavanje.

Nakon uvodnih obraćanja, učesnici su imali priliku da čuju prezentaciju „Vještine i tržište rada u RH“ od strane **Ivana Vidiš**, državnog sekretara u Ministarstvu rada. Potom su uslijedila dva panela. Na panelu “EUSAIR: mogućnosti transnacionalne saradnje u oblasti vještina”, učešće je uzela i predstavica Privredne komore Crne Gore, **Tanja Radusinović**, uz predstavnike Svjetske banke, Evropske komisije, te predstavnika akademske zajednice.

Bila je to prilika da se predstavi situacija u oblasti vještina, zapošljavanja i preduzetničkog učenja u Crnoj Gori. Radusinović je govorila o edukativnim aktivnostima koje realizuje Komora, kao i ulozi Komore u svojstvu socijalnog partnera na polju unapređivanja obrazovnog sistema. Kroz učešće na panelu istakla je aktivnosti koje se realizuju kroz različite projekte finansirane sredstvima iz evropskih fondova, a koji se bave srednjim stručnim obrazovanjem, savladavanjem vještina koje će omogućiti zapošljivost mladih i žena. Takođe je naglasila i ulogu Regionalnog fonda za izazove, kojim koordinira Privredna komora, a koji predstavlja veoma značajnu podršku srednjim stručnim školama i njihovoj saradnji sa poslovnim sektorom.

Ovaj jednodnevni događaj okupio je učesnike iz svijeta kreatora politika, privrede, socijalne partnere, stručnjake za obrazovanje i dr.

PROMOCIJA ERASMUS + POZIVA

U organizaciji Nacionalne Erasmus kancelarije u Crnoj Gori, održan je Erasmus plus informativni dan u oblasti stručnog obrazovanja i obuke. Domaćin skupa bilo je Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija.

Bila je ovo prilika da se potencijalnim učesnicima na novom otvorenom pozivu predoče njegova pravila i propozicije. Kroz ovaj segment programa Erasmus plus pruža se širok spektar mogućnosti za unapređenje srednjeg stručnog obrazovanja u Crnoj Gori. Da postoji interesovanje za uključivanje u projekte i korišćenje ovih prilika potvrđuje prisustvo predstavnika srednjih stručnih škola.

Namjera organizatora bila je da se osim predstavljanja ovog poziva predoče rezultati koje je Crna Gora ostvarila tokom dosadašnjeg učešća u projektima ovog programa, predstavljanje novina u okviru novog poziva za podnošenje projektnih prijedloga programa Erasmus plus.

Iskustva Privredne komora u implementaciji projekata koji se bave srednjim stručnim obrazovanjem predstavila je **Tanja Radusinović**, direktorica Sektora za projekte. Ovim povodom predstavnica Komore podsjetila je na realizovane aktivnosti projekta INTERVET WB kroz koji je po prvi put realizovana mobilnost učenika srednjih stručnih škola iz Crne Gore. Njih 44 imalo je priliku da učestvuju u jednomjesečnom, odnosno tromjesečnom programu mobilnosti realizovanom u Italiji, Poljskoj, Sloveniji i Španiji. Pored učesnika u aktivnos-

tima ovog projekta ulrestvovali su i profesori srednjih stručnih škola.

Radusinović je predstavila i projekat DC VET koji je počeo sa realizacijom januara 2023 godine, kroz koji je obavljen prvi ciklus mobilnosti profesora.

Skup je bila prilika i da se prisutni upoznaju sa novoodobrenim projektima INVEST i EmployVET.

Direktorica nacionalne Erasmus plus kancelarije u Crnoj Gori **Vanja Drljević** naglasila je značaj učešća Komore u ovim projektima, pohvalivši njen proaktivni odnos prema realizaciji projektnih aktivnosti, te promociji postignutih rezultata.

U ime domaćina prisutnima se obratio državni sekretar u Ministarstvu prosvjete **Dragan Bojović**, koji je naglasio da stručno obrazovanje doprinosi ekonomskom razvoju države, kao i da se fokusira na pružanje vještina i znanja koja su direktno primjenjiva u zanimanjima ili polju rada.

Gordana Bošković, predstavnica Centra za stručno obrazovanje govorila je o učešću Centra u ovim projektima, te značaju koji oni imaju za prenos najboljih praksi i iskustava u oblasti stručnog obrazovanja.

Svi zainteresovani više detalja o novootvorenom pozivu mogu naći na zvaničnoj internet stranici Erasmus + programa.

REGIONALNA KONFERENCIJA EEN PROJEKTA

POVEZIVANJE, PODRŠKA I RAZVOJ ODRŽIVE EKONOMIJE

Univerzitet Ćirilo i Metodije, Fondacija MIR i Privredna komora Sjeverne Makedonije, institucije koje čine EENOMA konzorcijum zajedno s regionalnim partnerima, organizovali su dvodnevnu XIII Regionalnu konferenciju Enterprise Europe Network projekta, na temu Zelene agende i održivosti, koja je okupila osamdeset predstavnika partnerskih institucija iz regije – Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Slovenije i Srbije.

Konferencija je održana u Skoplju od 5. do 7. decembra 2023. godine. Cilj ovog tradicionalnog događaja bio je unapređenje saradnje među regionalnim partnerima i konzorcijuma EEN-a, poboljšanje kvaliteta i kapaciteta usluga. Ovo je bila prilika za razmjenu iskustva u okviru panel diskusija koje su bile vezane za investiranje i načine podrške sektoru obnovljivih izvora energije, za kreiranje održivog i diversifikovanog energetskog sektora, kao i prilika za predstavljanje različitih mehanizama podrške i dodjele bespovratnih sredstava koji su na raspolaganju malim i srednjim preduzećima i

start upovima u regionu, koji se bave cirkularnom ekonomijom.

U ime crnogorskog konzorcijuma – MontEENegro konferenciji su prisustvovali predstavnici Privredne komore Crne Gore, Ministarstva ekonomskog razvoja i Mašinskog fakulteta, koji su uz učešće na skupu dogovorili zajedničke aktivnosti u narednom periodu.

Predstavnica Ministarstva ekonomskog razvoja **Ljiljana Belada** predstavila je primjere najbolje prakse i inicijative u dijelu nacionalnih programa podrške privredi, dok je **Tanja Radusinović** direktorica Sektora za projekte u Privrednoj komori Crne Gore govorila o ulozi Privredne komore u podizanju svijesti, pružanju podrške i stvaranju okruženja u kojem preduzeća mogu doprinijeti održivom razvoju ekonomije i društva. Prisutne je informisala o aktivnostima Komore na temu cirkularne ekonomije, te da je uspostavljen HUB cirkularne ekonomije (CE HUB) kao jedinstveni punkt za cirkularne inicijative i rješenja. HUB ima za cilj da bude centar znanja i ekspertize, omogućujući pristup domaćoj i međunarodnoj

praksi i iskustvima, kao i tekućim aktivnostima i događajima koji se tiču cirkularne ekonomije. Učestvujući u panelu predstavila je aktivnosti koje Komora sprovodi kada je u pitanju ova oblast, kao i sadržaj Mape puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji.

Brojni su izazovi u sprovođenju Zelene agende za Zapadni Balkan. Akcioni plan za Zelenu agendu identifikovao je pet prioritetnih područja koja imaju najveći potencijal za cirkularnu tranziciju, posebno naglašavajući značaj industrijske simbioze. Podsticanje cirkularnog modela poslovanja, uz promovisanje održivog finansiranja značajni su za postizanje veće konkurentnosti privrede. Te je u tom smislu, drugog dana Konferencije, u okviru Cirkularnog start up demo dana, 17 odabranih cirkularnih startup kompanija sa Zapadnog Balkana predstavilo svoje projekte i biznis ideje pred investitorima i međunarodnim stručnjacima iz ove oblasti. Investitori su bili iz Njemačke, Bugarske, Italije, Mađarske i Sjeverne Makedonije. Svih 17 kompanija je dobilo mentorsku podršku od strane EEN eksperata. Učesćem na ovom događaju, startup kompanijama koja žele da usvoje principe cirkularne ekonomije, smanje otpad i emisije, povećaju prilhode i razviju inovativne prakse pružena je praktična podrška u ranoj fazi razvoja.

Crnu Goru predstavljala je **Ana Curk** u ime MDTR Architecture, Meditera D.O.O. Ona je govorila o inovativnim tehnologijama u građevinarstvu i razvoju opcija eko smještaja. Oni nude održive, energetske efikasne i ekološki prihvatljive kuće za turizam.

Demo dan je u organizovan u saradnji sa Centralno Evropskom Inicijativom-CEI, Youth Entrepreneurial Service Foundation, a sve pod pokroviteljstvom Regionalne konferencije EEN projekta i 6 konzorcijuma Zapadnog Balkana.

ČEDOMIR MAROVIĆ, SPECIJALISTA ZA
POLJOPRIVREDNU I RURALNU POLITIKU

**POLJOPRIVREDA I
RURALNI RAZVOJ
U CRNOJ GORI NA
PUTU KA EVROPSKOJ
UNIJI – PERSPEKTIVE
I IZAZOVI**

Nauka je odavno dokazala da polovina globalnog društvenog proizvoda zavisi od prirode. U tom smislu moja je poruka: vidjeti poljoprivredu i selo u Crnoj Gori onakvu kakva jest, a ne onakvu kakvu bismo željeli! Nema identiteta u agrarnoj privredi bez institucionalnog integriteta, navodi Čedomir Marović u autorskom tekstu.

Cilj teksta je preporuka temeljnog preispitivanja odredbi aktualne agrarne politike u Crnoj Gori, kako bi se ova važna privredna grana što više prilagodila kako prirodnim i tržišnim specifičnostima Crne Gore i naučnim i stručnim saznanjima u ovoj oblasti, tako i iskustvima i praksi razvijenih zemalja Evrope.

UVOD

Crna Gora raspolaže sa oko 255 000 hektara poljoprivrednih površina. Da bi se pomenuti resurs mogao bolje i savremenije koristiti, potrebno je aktuelnu crnogorsku agrarnu politiku i njene institucije **izgraditi i prilagoditi** brojnim specifičnostima svakog agroekološkog i klimatskog rejona u Crnoj Gori, pri čemu bi prostornu – **organizacionu** formu u ovoj oblasti, kao jednu od kapitalnih odrednica za njen budući razvoj, trebalo organizaciono-tehnički reformisati. Bez ustoličenja tog atributa, bio bi **defektan** svaki pokušaj uspostavljanja optimalnih osnova za razvoj i budućnost ove privredne grane.

Dakle, riječ je o pet agroekoloških i klimatskih rejona u crnogorskom poljoprivrednom prostoru, čije korišćenje valja postaviti na novim organizacionim, tehnološkim, ekonomskim i razvojnim osnovama, koje bi polazile od činjenice da u Crnoj Gori postoje sljedeći agroekološki i klimatski rejoni: Primorski rejon, Zetsko-bjelopavlički (mediteranski) rejon, Dolinski rejon, Rejon krša i Rejon visokih planina.

Svaki od pomenutih rejona posjeduje svoje edafsko-ekološke i klimatske karakteristike i, polazeći od toga, trebao bi da upražnjava svoju proizvodnu i tržišno-ekonomsku i razvojnu aktivnost.

Aktuelna agrarna organizacija u Crnoj Gori je sada organizovana pojednostavnjeno – na najprostiji mogući način, u tom veoma šarolikom prostoru. U Crnoj Gori danas posluje 48 000 poljoprivrednih gazdinstava i ostalih oblika tržišnog i ekonomskog organizovanja – poljoprivrednih preduzeća i kompanija sa mješovitim kapitalom i dr.

Osnovna karakteristika poljoprivredne djelatnosti u Crnoj Gori je nizak stepen proizvodnog i tržišno-ekonomskog nivoa, u kojoj je glavni ograničavajući faktor razvoja visoko tehnološko-tehničko, tržišno i ekonomsko zaostajanje

za zemljama agrarno razvijene Evrope. To zaostajanje se kreće od dva do dva i po puta u odnosu na uporedne privredne sisteme, pri čemu je Crna Gora prinuđena da uvozi značajne količine hrane za potrebe svog stanovništva i turista, sa prepolovljenom proizvodnjom i izvozom, iz uporedne 1989. godine.

Nasuprot istaknutom, prirodne i tržišne mogućnosti za razvoj ove privredne grane su ogromne i nijesu ni približno iskorišćene. Tako, recimo, zemljišni fond se koristi sa svega 6,00 odsto (2022) u proizvodne svrhe. Taj procenat kod agrarno razvijenih zemalja Evrope kreće se od 80 do 100 odsto. Tako neke razvijene zemlje u deficitu sa ovim resursom otmaju zemlju od mora (Holandija). Problem se ovdje ne završava. Naime, problematično je poljoprivredno zakonodavstvo, zemljišna politika, upravljanje agrarnom produkcijom i nedostatak institucija agrarnog sistema kao važne pretpostavke za napredak svakog privrednog sistema!

Ovakva situacija iziskuje potrebu preispitivanja sadašnje agrarne politike u Crnoj Gori, i inauguraciju Nove (zelene) strategije Crne Gore u poljoprivredi i ruralnom razvoju, koja bi korespondirala sa nalazima struke i nauke na jednoj strani, a na drugoj, praksi razvijenih zemalja Evrope.

REZULTATI DOSADAŠNJEG TRANZICIONOG RAZVOJA

Kompleksna – uporedna višegodišnja analiza stanja u oblasti razvoja poljoprivrede i ruralne privrede u Crnoj Gori (1990–2022. godina) nedvosmisleno je pokazala da, i pored uloženi napore u proteklom tranzicionom periodu, crnogorska agrarna privreda nije ispunila nade i očekivanja države i njenih građana. Argumenti za prethodnu tvrdnju, kao što je već istaknuto, nalaze se u knjizi Poljoprivreda i ruralni razvoj u Crnoj Gori – eseji o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

Shodno istaknutom, može se nedvojbeno zaključiti da se poljoprivreda i ruralni razvoj u Crnoj Gori sada nalaze na svojevrsnoj raskrsnici sa mnoštvom pitanja, kako i kojim putevima krenuti ka ekonomski razvijenoj Evropi, i koje alate koristiti na putu približavanja Crne Gore evropskim dostignućima.

Po mojem viđenju stvari, valja krenuti u dva pravca:

Prvo, saniranje postojećeg stanja koje je izrodilo ranije višedecenijsko tranziciono vrijeme, kako bi se obezbijedila zdravija osnova u pravcu kreiranja nove zelene – evropske razvojne koncepcije (strategije), koja bi omogućavala povećanje produktivnosti rada, proizvodnog kvaliteta, **konkurentnosti** na tržištu hrane, i

utrla put jednom novom i intenzivnijem razvoju na duži rok!

Drugo, iznalaženje rješenja i alata koji bi omogućili reformisanje sadašnje tekuće i razvojne politike u pomenutoj privrednoj oblasti, čiji bi cilj počivao na razvoju poljoprivrede i ruralne privrede sa uvažavanjem njenih prirodnih i tržišnih specifičnosti, pri čemu bi osnovno polazište bila savremena naučno-tehnološka saznanja na jednoj strani, i na drugoj, pozitivna praksa agrarno razvijenih zemalja Evrope!

Odgovori na prethodna pitanja veoma su kompleksan, slojevit i po prirodi sadržine veoma složen proces, bez čije definicije nema uspjeha na evropskom putu kojem Crna Gora teži!

No, pođimo redom, kako nam prethodne konstatacije nalažu:

Dobra je okolnost što su neke važne grane u poljoprivredi Crne Gore u promijenjenim (kapitalističkim) uslovima privređivanja pronašle put sopstvenog razvoja i ostvaruju ohrabrujuće rezultate, kao što su oblasti: vinogradarstva i vinarstva, industrija piva, proizvodnja meda, proizvodnja maslinovog ulja, proizvodnja suhomesnatih proizvoda i neke druge proizvodnje, čime pokazuju da su uspješno izbjegle zamke tranzicionog vremena i pokazale ekonomsku održivost na duži rok.

Kada su u pitanju problemi u tekućoj proizvodnji i razvoju poljoprivredne proizvodnje u Crnoj Gori, najviše brige zadaju problemi u oblasti stočarske proizvodnje (po čijim se rezultatima mjeri uspješnost razvoja poljoprivrede i ruralne privrede u jednoj državi). Tako njena sadašnja produktivnost rada zaostaje za agrarno razvijenim zemljama Evrope dva ili dva i po puta! Problem o kojem je riječ, uz ostalo – bilansno, ekonomski i finansijski posmatrano, zadaje velike probleme crnogorskoj ekonomiji i finansijama kako u pogledu angažovanja visokih finansijskih sredstava namijenjenih uvozu hrane, tako i u pogledu nesigurnosti u kriznim vremenima u kontinuitetu snabdijevanja stanovništva i turista prehrambenim proizvodima, da ne govorimo o tome koliko data situacija utiče na standard stanovništva i ekonomsko-finansijsku stabilnost države na duži rok.

Ko i kako bi trebao pokrenuti davno „zaribaldi točak“ u pomenutoj privrednoj grani, decenijama nema odgovora. A, po logici stvari, na to pitanje bi trebali da daju **odgovor** agrarna vlast, biotehnička nauka i obrazovni sistem u Crnoj Gori! Ova država predugo čeka odgovor na pomenuta i brojna druga pitanja, a od odgovora nema ni traga.

Kada je u pitanju investicioni razvoj u oblasti poljoprivrede i ruralne privrede, Crna Gora se

suočava sa čitavim nizom složenih problema, kao što su:

Prvo, veliki procenat farmera u Crnoj Gori stenu pod teretom gubitaka u svojoj djelatnosti ili žive na granici održivosti, pri čemu nije riječ samo o problematičnoj farmskoj ekonomiji, već propasti visokih ranijih investicionih ulaganja u ovu proizvodnju, čija su sredstva zadnjih decenija bespovratno izgubljena (gašenje farmske produkcije ili njeno svođenje na porodične potrebe).

Bilo bi pojednostavnjeno ukoliko bi se problem posmatrao samo kroz prethodnu konstataciju i kada ne bi imali u vidu masovno bježanje mladih ljudi iz ove proizvodnje i seoskog privrednog života, zbog čega je ruralni egzodus u Crnoj Gori daleko najveći u Evropi! Nesporno, ovaj gubitak je daleko najveći a koliki je niko ne zna.

Drugi problem predstavlja, odavno ustoličeno, zapomaganje u agrarnoj privredi Crne Gore, da je njen glavni razvojni problem i stagnacija nedostatak novca! Međutim, istina je da su izdvajanja novca od strane države za podsticanje razvoja poljoprivrede i ruralne privrede permanentno bila zabrinjavajuće niska ili na granici siromašne stavke u državnom budžetu (jedan odsto).

Razvijene države Zapada su odavno shvatile da glavni problem razvoja ove privredne grane leži u **znanju**, odnosno, zahvaljujući znanju produkuju valjane i održive projekte razvoja. Kod nas ta svijest odavno kao da ne postoji, i kao rezultat jalove investicione politike u agrarnoj privredi Crne Gore, imamo situaciju da se godinama ne mogu namjenski utrošiti bespovratna i povoljna kreditna sredstva namijenjena poljoprivredi i ruralnom razvoju (Abu Dabi fond, evropski IPA-II program i dr.).

Dakle, činjenica je da je interes farmera za ova sredstva doveden do beznađa (?), i kao produkt takvog stanja, nema projekata, nema pouzdanog realizatora mogućih ideja i projekata, i kao posljedicu imamo pat-poziciju u ovoj privrednoj grani, ili problem države, što da radi sa višegodišnje neutrošenim sredstvima vanjskih sponzora (povjerilaca).

Nije nepoznato da je investicioni razvoj veoma složena i odgovorna djelatnost, te da traži vrhunska i specijalizovana znanja da bi jedan projekat nakon realizacije bio uspješan i ekonomski održiv.

Međutim, Crna Gora je dozlaboga deficitarna sa razvojnim – tehnološkim, tržišnim i investicionim kadrom, i ne naziru se rješenja koja bi zamijenila sadašnju sumornu stvarnost!

Tako nam se, recimo, u nedostatku znanja u oblasti strukturnog i investicionog razvoja

dešavaju neoprostive greške ili propasti u činjenici da je značajan broj farmi u Crnoj Gori propao (ima se utisak da taj broj niko ne zna); čudno gašenje mljekara u Podgorici, Beranama i Šekularu; propast fabrike voća i povrća u Podgorici; gradnja uljare u Baru (bez tehnološke opreme i rješenja pitanja snabdijevanja sirovinom); propast solane u Ulcinju, i mnogi drugi projekti po Crnoj Gori, koji su 2010. godine (zahvaljujući zabludjelom konceptu neoliberalne ekonomije i tvrdnji da će svemoćna ruka tržišta riješiti sve probleme na zadovoljstvo svih) doveli agrarnu privredu u Crnoj Gori do potpunog sloma, od čega se sve do današnjih dana nije oporavila! Čast rijetkim izuzecima, koji su uspjeli i u ovakvim okolnostima da proizvode hranu i da se dobro pozicioniraju na tržištu („Franca“, Bijelo Polje, Industrija mesa u Nikšiću i na Cetinju, industrija piva i neke druge djelatnosti).

OGRANIČAVAJUĆI FAKTORI – DUG DRŽAVE PREMA CRNOGORSKOJ POLJOPRIVREDI I RURALNOM RAZVOJU

U kontekstu prethodne analize, u agrarnoj privredi Crne Gore decenijama su se gomilali problemi sistemskog karaktera, čije su adrese za rješavanje bile i ostale u kancelarijama agrarne vlasti i Vlade Crne Gore, odnosno institucijama koje pripadaju njima. Zbog čega je crnogorski agrarni sistem stalno funkcionisao kao rešetko kojem se ne može zahvatiti voda? O čemu se ovdje upravo radi?

*Drugo, u agrarnoj privredi Crne Gore živi centralizovani koncept upravljanja agrarnom produkcijom, što je imalo za posljedicu sporo i nekvalitetno donošenje i realizaciju odluka od životnog značaja za razvoj ove privredne grane, zbog čega je agrarni sistem prosto **atrofirao**.

*Nedostatak funkcionalne unutrašnje organizacije rada i **upravljanja** agrarnom produkcijom u prostoru, odnosno pet agroekoloških rejona: Mediteranski rejon, Zetsko-bjelopavlički rejon, Dolinski rejon, Rejon krša i Rejon visokih planina/1, što je predstavljalo prvorazredan problem tekuće proizvodnje i razvoja poljoprivrede i ruralne privrede u Crnoj Gori. Ovaj nedostatak sistemskog karaktera proizveo je neusklađena i nekontrolisana dešavanja kako u proizvodnji i razvoju ove privredne grane, tako i funkcionisanju čitavog agrarnog sistema, što je najčešće rezultiralo prevlašću gubitaka nad profitom!¹

*Nedostatak savremene kadrovske politike (sindrom partitokratije) izrodio je brojne probleme u funkcionisanju agrarne produkcije

¹Inženjer Grujica Đuretić, istaknuti crnogorski pedolog i istraživač u oblasti edafsko-ekoloških i klimatskih prilika u Crnoj Gori, u ranijem Poljoprivrednom institutu u Podgorici.

i poslovne odgovornosti za neučinjeno, odnosno učinjeno, što je uslovalo da crnogorski agrarni sistem „plovi“ kao brod koji se našao na pučini bez kompasa.

*Nedostatak zemljišne politike kao **osnovnog alata** za uspješno preduzimanje bilo kakvih aktivnosti od kapitalnog značaja za razvoj ove privredne grane, bio je i ostao nepremostiv problem na putu bilo kakvog ozbiljnijeg progressa.

*Nefunkcionisanje postojećih i zanemareni problem izgradnje novih agrarnih institucija, prosto rečeno, unazadilo je crnogorsku agrarnu privredu u najosjetljivijim tekućim i razvojnim oblastima, kao što su: funkcije tehnološke i obrazovne prirode, istraživačko-projektantskog i investicionog razvoja, finansijskih i digitalnih dostignuća, koje bi u boljim okolnostima predstavljale svojevrstan kičmeni stub u proizvodno-ekonomskoj i razvojnoj utakmici na tržištu i dr.

*Nedostatak veće **stope** budžetiranja poljoprivredne proizvodnje i ruralnog razvoja uslovio je gubitak osjećaja za širinu akcije i prioritetne pravce ulaganja sredstava, kao što su: razvoj tehnoloških i digitalnih **tehnologija**, poznavanje robnih i finansijskih kretanja na tržištu, izgradnja seoske infrastrukture, i, konačno,

*Nedostatak funkcije godišnjeg planiranja rasta proizvodnje i izvoza hrane, dovelo je do eliminisanja svakog vida odgovornosti za učinjeno ili neučinjeno i dr.

Sve dok se ne riješe istaknuti i brojni drugi problemi koji permanentno proizvode nefunkcionisanje agrarnog sistema na ekonomskoj i razvojnoj održivosti, nije očekivati da će se uskoro u Crnoj Gori uspostaviti novi agrarni **sistem**, evropskog tipa, niti neki vidniji napredak u privrednoj grani o kojoj je riječ!

UPRAVLJANJE AGRARNOM PRODUKCIJOM U CRNOJ GORI

„Naši su problemi napravljeni od strane ljudi, dakle, oni mogu biti riješeni od čovjeka a čovjek može biti veliki koliko želi... jer nijedan problem nije van ljudskog bića... pri tome usredsredimo se na praktično i realno rješavanje problema.“

Tekst u nastavku ovog eseja, nema za cilj da objašnjava koliko je važno savremeno upravljanje (menadžment) u bilo kojoj oblasti kulturnog i privredno-ekonomskog razvoja jednog društva. Suština priče koja slijedi odnosi se na činjenicu važnosti uloge i značaja ove visoko kotirane funkcije u pravcu dobrog upravljanja **prostorom** i privrednom strukturom koja egzistira u njemu. Problemu upravljanja poljoprivrednim i ruralnim gazdinstvima u ruralnom

prostoru u Crnoj Gori u proteklom razdoblju nije poklanjana naročita pažnja.

Evo što se želi potencirati kada je istaknuti problem u pitanju:

Bilo bi nasušno potrebno da se na bazi prirodnih, tržišnih i ekonomsko-razvojnih **razlika** u oblasti rejonskih (regionalnih) karakteristika poljoprivrednog i ruralnog prostora u Crnoj Gori formiraju pet kooperativa koje bi omogućile optimalnije upravljanje kako cjelinom agrarne produkcije u datom prostoru, tako i u racionalnoj proizvodnji i njenom razvoju. Kao ključno pitanje u predloženoj organizaciji i podjeli rada onemogućila bi se tzv. „kratka“ pamet i nazadno shvatanje uloge menadžmenta u tekućim i razvojnim procesima u ovoj privrednoj grani, što bi u optimalnijim okolnostima bitno doprinijelo kako racionalizaciji procesa proizvodnje i većem stepenu njene i konkurentnosti na tržištu, tako i njenoj uspješnoj ekonomskoj održivosti i razvoju na duži rok.

Predloženo rješenje (organizaciono ustrojstvo i upravljanje procesima) ne bi važilo za ona poljoprivredna gazdinstva koja ne žele da budu članovi potenciranih kooperativa (klasteri), ili za poljoprivredna preduzeća i kompanije koji žele da svoju poslovnu aktivnost vežu za samostalni nastup i poslovnu aktivnost na tržištu.

Ovakav pristup organizaciji rada i upravljanja proizvodnim i tržišnim procesima u crnogorskom agraru, ustoličio bi logiku da ministar poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede **odgovara** za plodotvorno kreiranje i realizaciju agrarne politike (strategije) u privrednoj grani za koju odgovara, te da **kontroliše** njeno **striktno** sprovođenje i predlaže unapređivanje funkcionisanja etabliranog agrarnog sistema. Sada to nije slučaj.

Institucije agrarnog sistema (naučno-tehnološka, investiciono-razvojna i finansijsko-digitalna), radile bi svoj posao u posebnom poslovnom okruženju (van resora poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede), sa punom odgovornošću za uspješan i održiv sopstveni razvoj i na ekonomskoj (ugovornoj osnovi). Sljedstveno istaknutom, pomenuti princip ne bi važio za fundamentalna naučna istraživanja i za oblast biotehničkog obrazovanja koji bi se odvijao na ugovornoj osnovi i unaprijed dogovorenom programu rada.

Realno, za prelazak na istaknuti sistem finansiranja trebalo bi da postoji jedan prelazni period u kojem bi država finansirala cjelinu rada institucija agrarnog sistema (naučno-tehnološku i obrazovnu, projektantsko-razvojnu i finansijsko-digitalnu funkciju), koje bi formacijski bile dio sadašnje naučno-obrazovne biotehničke institucije, dok ovaj princip ne stane

ekonomski na svoje noge (najviše dvije do tri godine).

Na trećoj strani, rejonske kooperative i njihovi direktori, sa svojim saradnicima i subjektima privređivanja, imali bi prava i odgovornost da u prostoru kojim upravljaju uspostave perspektivan i održiv program tekuće proizvodnje i razvoja. Za uspješnu realizaciju projekata koje prihvate organi upravljanja kooperative, odgovornost bi snosili proporcionalno oni koji donose odluke – privredni subjekti na terenu i biotehničke institucije prema svom poslovnom udjelu. Dobro planiranje i digitalizacija sistema u realizaciji poslovnih procesa bila bi od fundamentalnog značaja kako za napredak u tekućoj proizvodnji tako i za napredak u oblasti razvoja!

Rad i upravljanje kooperativama u početku bi bio podržan od strane zelenog budžeta sa ograničenim trajanjem i u skladu sa međusobnim ugovorom.

Primjenom ovakvog modela organizacije i upravljanja procesima u agrarnoj produkciji Crne Gore bitno bi se doprinijelo ne samo u smanjenju troškova poslovanja u cjelini agrarne produkcije, već i u oblasti efikasnosti rada i konkurentnosti proizvoda na tržištu, čime bi se ustoličio princip **održivosti** razvoja proizvodnje hrane i pružanja usluga na ruralnom prostoru Crne Gore na duži rok, od čega sada nema ni traga.

I konačno, organizacija kooperativa opšteg tipa mogla bi da izgleda ovako: „Primorka“ za primorsku oblast sa sjedištem u Baru, „Zeta-prodakt“ za područje Zetsko-bjelopavličke ravnice sa sjedištem u Podgorici, „Polimka“ za područje Dolinskog rejona sa sjedištem u Beranama ili Bijelom Polju, „Krš“ za područje Rejona krša sa sjedištem u Nikšiću i „Planinka“ za područje Rejona visokih planina sa sjedištem u Pljevljima ili Žabljaku.

Predloženo (**hibridno**) rješenje je je iznuđeno sadašnjim stanjem u crnogorskoj agrarnoj produkciji i krupnim razvojnim raskorakom (zastajanjem) između našeg stanja u ovoj oblasti, i evropske proizvodne, tržišne ekonomske prakse i ostvarenja.

Neki naš dosta daleki cilj je, izgradnja savremenih i jakih poljoprivrednih gazdinstava (**klastera**), koji će biti sposobni da neograničeno upravljaju procesima u svojim gazdinstvima i samostalno i uspješno nastupaju na evropskom i svjetskim tržištima. Tada nam neće biti potrebne neke hibridne forme organizacije i upravljanja agrarnom produkcijom, jer bi tada morali imati jaka poljoprivredna gazdinstva koja posjeduju svoju proizvodno-ekonomsku i razvojnu statiku (bazu) koja im omogućava konkurentno pozicioniranje kako

na domaćem tako j na na tržištima Evrope i svijeta.

Da bi se stiglo do ovakvog cilja, potrebno je raspolagati specijalističkim znanjima na mukotrpnom i dugom putu (među faza) do ciljeva koje ostvaruju agrarno razvijene zemlje Evrope. Ova faza se ne može preskočiti, ukoliko iskreno želimo da postanemo dio agrarno razvijene Evrope!

Struka i nauka u oblastima šumarstva i vodoprivrede imale bi zadatak da izrade i usvoje sopstvena sistemski rješenja (strategije) tekućeg i razvojnog poslovanja (operativnog upravljanja poslovnim procesima u okviru vladinog resora kojem pripadaju), s ciljem da i u ovim oblastima privređivanja obezbijede uspješan i održiv evropski put razvoja što, nažalost, sada nije slučaj.

Nakon opredjeljenja resornog ministarstva i Vlade Crne Gore, da li imaju namjeru da reformišu poslovni sistem o kojem je riječ i na datim **osnovama**, kao preduslovu inaugurisanja

Nove zelene strategije u Crnoj Gori, na putu prema Evropskoj uniji, bio bi razrađen Program – sistem optimalnog tekućeg i razvojnog upravljanja – funkcionisanja cjeline agrarnog sistema u Crnoj Gori na usvojenim osnovama.

ŠTO I KAKO DALJE?

Sljedstveno istaknutom, bilo bi neophodno **organizovati** panel stručno-naučnu i političku raspravu na temu: Poljoprivreda i ruralni razvoj u Crnoj Gori na putu ka Evropskoj uniji. Cilj održavanja predloženog skupa bio bi da razmotri i usvoji nalaz stanja u crnogorskoj agrarnoj privredi (koja trenutno razvija različite strasti i poglede), a potom predloži moguće puteve i način rješavanja problema koji se odnose na **reformisanje** sadašnjeg agrarnog sistema (strategije) na duži rok, na putu pridruživanja Evropskoj uniji!

Istraživačko-razvojna osnova i podaci za razgovor na ovu temu postoje.

PLANER PUTOVANJA DUE MARI ZA CRNU GORU, ALBANIJU, PULJU I MOLIZE

JEDINSTVENO KULTURNO ISKUSTVO DVA MORA

Due mari virtualne ture, digitalna platforma za planiranje putovanja, povezuje najbolje kulturne i prirodne znamenitosti Crne Gore, Albanije i italijanskih regija Molize i Pulja kroz 13 tura. Projekat Due Mari, koji je počeo 2019. godine, a finansiran je putem programa Interreg IPA CBC Italija-Albanija-Crna Gora 2014-2020, za cilj ima jačanje povezanosti regiona duž Jadranskog i Jonskog mora kroz pravljenje novih turističkih ruta i promovisanje autentičnih lokalnih doživljaja.

TRI ZEMLJE, DVA MORA, JEDNA KULTURNA DESTINACIJA

Planiranje putovanja i otkrivanje kulturnih i arhitektonskih čuda Due Mari destinacije je lako i inspirativno. Međunarodna Due Mari kulturna tura upoznaje pojedinačne posjetioce i moderne turističke agencije sa 16 nezaobilaznih lokacija. Ova kulturna odiseja bez problema povezuje mjesta kulturnog naslijeđa širom Albanije, Crne Gore i italijanskih regija Pulja i Molize, bez obzira odakle posjetioci započinju svoje istraživanje.

Ključne najistaknutije tačke ture obuhvataju mjesto UNESCO-ove svjetske baštine, stari grad Kotor, poznat kao jedan od najčarobnijih srednjovjekovnih gradova na Jadranu i nezaobilazna stanica u ocharavajućem putovanju kroz Crnu Goru. Zamak Berat u Albaniji, koji se nalazi na UNESCO-ovoj listi, postaje sve prepoznatljiviji kao nezaobilazna destinacija, sa svojim uskim ulicama, drevnim građevinama i slikovitim okruženjem. Samo kratko putovanje preko mora te dijeli od osmougaonog zamka Castel del Monte. Izuzetan srednjovjekovni arhitektonski dragulj i istaknuti simbol Pulje, čuven po svojoj karakterističnoj strukturi i izuzetnoj simetriji. U regiji Molize, centralna tačka je dobro očuvano antičko rimsko pozorište, Teatro Tempio di Pietrabbondante.

TURA KROZ JUŽNI DIO CRNE GORE

Kulturno istraživanje duž crnogorske obale vodi posjetioce od kuće nobelovca Iva Andrića u Herceg Novom do starog grada Ulcinja. Tura kroz južni dio Crne Gore pruža priliku za istraživanje izolovanih obalnih područja,

kao i kulturnih i prirodnih zaštićenih zona, sve prožete dubokom istorijom koja se priča i prikazuje kroz muzeje i vjerske objekte koji nestrpljivo čekaju da budu otkriveni. Neke od najistaknutijih tačaka svakako su Crkva Vavedenja Presvete Bogorodice na malom kamenitom ostrvu Žanjice (Mala Gospa), Miločer, stambeni kompleks koji je nekada bio vlasništvo kraljice Marije i kralja Aleksandra Karađorđevića, i stari grad Bar, muzej arhitekture na otvorenom.

VIRTUELNE TURE ZA POSJETIOCE I MODERNE TURISTIČKE AGENCIJE

Ključni uspjeh Due Mari projekta, pored 13 tura na nedavno formiranoj Due Mari virtualnoj platformi, takođe je digitalizacija i promocija ukupno 659 zanimljivih lokacija - 199 u Albaniji, 160 u Crnoj Gori, 150 u regiji Molize i 150 u Pulji. Platforma će pružiti podršku zajednicama, turističkim agencijama, pružaocima turističkih usluga i potencijalnim posjetiocima u planiranju sljedećeg putovanja na održiv i autentičan način. Due Mari avantura čeka na tebe!

15 godina podrške malim
preduzećima u
inovacijama i rastu na
međunarodnom nivou

15
YEARS

Vaše potrebe se
mijenjaju. Kao i mi!

Usmjeravamo kompanije ka
održivijim poslovnim modelima

Prilagođavamo **digitalna rješenja**
potrebama preduzeća

Obezbeđujemo da preduzeća
budu **spremna za investitore** i
imaju pristup pravim izvorima
finansiranja

Predstavljamo kompanije
poslovnim partnerima

Razvijamo poslovnu agilnost i
otpornost na izazove, kao što su
poremećaji u lancu snabdijevanja

Omogućavamo preduzećima da
iskoriste mogućnosti **jedinstvenog EU**
tržišta

Inovativne ideje vodimo do
komercijalnog uspjeha

Pomažemo preduzećima da pristupe
međunarodnim tržištima **izvan**
Evrope

Mala i srednja preduzeća dobijaju besplatnu podršku od preko 450 partnera Mreže u preko 40 zemalja širom svijeta.
Zahvaljujući našoj stručnosti, **SVAKOG DANA**

835

malih preduzeća dobija
pomoć za inovacije i rast
na međunarodnom nivou

525

preduzeća dobija
specijalizovana
uputstva i obuku

112

preduzeća ostvaruje
benefite od detaljnih
savjeta naših stručnjaka

5

preduzeća potpiše
partnerske
sporazume

Rezultat je 92% zadovoljnih klijenata!

Otkrijte na koji način #EEN pruža podršku!

een.ec.europa.e

Pratite nas na

#EENis15

Za naš razvoj,
kupujmo naše.

PRIVREDNA
KOMORA
CRNE GORE

SNAGA
je u svima nama

snagajeousvimanama.com